

Ольга Хорошковська, Наталія Яновицька

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням польською мовою

Підручник для 4 класу
для загальноосвітніх навчальних закладів

Львів
Видавництво «Світ»
2015

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.411.1я7
X 82

Умовні позначення

- – початок уроку
- – Пригадай! Зверни увагу!
- – вправи для виконання вдома
- – післятекстові запитання
- – робота в парах

Хорошковська О.Н.

X 82 Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О.Н. Хорошковська, Н.І. Яновицька. – Львів : Світ, 2015. – 184 с.

ISBN 978-966-603-000-0

Підручник спрямований на подальше розширення й поглиблення знань школярів про українську мову як засіб спілкування, про частини мови, речення, текст, найважливіші правила вимови й грамотного письма, формування комунікативних навичок. Засвоєнню цих відомостей сприяють презентація мовного і правописного матеріалу в діалогічній формі спілкування з уже знайомими з попередніх років навчання героями, а також ілюстративний матеріал, створений спеціально для цього видання. Уміщені в підручнику тексти для читання й розвитку мовлення не лише навчально-інформаційні за змістом, а й емоційно ціннісні, а завдання, які їх супроводжують, вимагають від учнів творчої активності, спонукають до власних суджень, міркувань і висновків.

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.411.1я7

© Хорошковська О.Н., Яновицька Н.І., 2015
© Дунаєва В.А., ілюстрації, 2015
© Видавництво «Світ», 2015

ISBN 978-966-603-000-0

Державний Гімн України

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
і покажем, що ми, браття, козацького роду.

Любий друже!

Ти вивчаєш українську мову – державну мову нашої країни. Ти вже вмієш розмовляти, читати і писати цією мовою. Та чи все про неї знаєш? Мабуть, ні, – подумаєш ти і будеш правий.

У 4-му класі ти продовжиш вивчати українську мову, її граматичні особливості, навчишся досліджувати їх у порівнянні з польською, дізнаєшся багато цікавого.

Як і раніше, я поведу тебе в цікавий світ лінгвістики – науки про мову, допоможу розкрити таємниці української мови, такої багатой і красивої. Ти навчишся користуватися її багатством в усному мовленні й на письмі. А допомогатимуть мені твої давні знайомі Томаш і Оленка.

Твій друг – професор Лінгвіст.

УКРАЇНСЬКА МОВА – ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ

Читаємо текст і вірш про українську мову

1. Прочитай текст. Яку нову інформацію про українську мову ти одержав(-ла)?

– Чи знаєте ви, діти, – звернувся до учнів професор Лінгвіст, – що українська мова своїм багатством, витонченістю і гнучкістю не поступається жодній із сучасних мов світу?

У 1928 році в Парижі відбувся міжнародний конкурс мов. Знавці мали визначити, яка з мов світу наймилозвучніша. Прозвучали там і вірші Тараса Шевченка. Виразність і мелодійність української мови належно оцінили члени журі. Українська мова посіла третє місце, поступившись французькій та італійській і залишивши після себе мову фарсі (перську).

У 1934 році, знову в Парижі, відбувся новий конкурс на мелодійність мов. Цього разу французька знову виявилася наймелодійнішою, друге місце здобула мова фарсі, а третє – знову українська мова.

У 1991 році українську мову проголошено державною мовою нашої країни. Нею спілкуються мільйони українців і людей інших національностей, які живуть в Україні.

Що тебе найбільше зацікавило? Розкажи про це.

2. Прочитай вірш Олесея Лупія. Якій темі він присвячений? Які почуття в ньому висловлені?

Українська мова, –
знає цілий світ, –
як трава шовкова,
мов калини цвіт.
Не соромся, доню,
нею говорить.
Від Карпат до Дону
мова ця дзвенить.

Не соромся, сину,
мовонька твоя,
як під небом синім
пісня солов'я.
Українська мова –
то великий дар.
Мовою цією
створений «Кобзар».

Із чим порівнює українську мову поет? До чого закликає?

МОВА І МОВЛЕННЯ. ПРАВОПИС

(повторюємо вивчене)

УСНЕ І ПИСЕМНЕ МОВЛЕННЯ. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Пригадуємо, що значить «культура усного мовлення». Будуємо діалоги, дотримуючись правил етикету, робимо розмітку вірша й читаємо виразно

3. 1. Розгляньте малюнок. Хто з ким зустрівся? Коли відбувається така зустріч?

2. Поміркуйте, що треба сказати, даруючи квіти вчительці.

Пригадай! До однолітків треба звертатися так: *Оленко, Катрjusю, Ігоре, Васильку.*

До дорослих: *Іване Петровичу, Маріє (Олено) Василівно.*

3. Розіграйте діалог за змістом малюнка: учень – учителька. Однак спочатку пригадайте правила культури мовлення.

Культура діалогу – це вміння триматися зі співбесідником, увічливий тон і вживання ввічливих слів.

4. Оцініть побудований діалог. Чи все в ньому відповідало правилам культури мовлення?

Коли ви вели діалог, яким мовленням ви користувалися: усним чи писемним?

4. 1. Прочитай мовчки вірш *Надії Красоткіної* та скажи, про що він.

Якщо забудь(-ла) деякі букви української мови, подивіться на внутрішню сторону першої обкладинки.

Є в на́шій мові слова́ пречудові:
га́рні зверта́ння, слова́-привіта́ння.
Треба їх до́бре нам пам'ята́ти
і повсякде́нно у мові вжива́ти.

«До́брого ра́нку!» і «до́брого дня!»
не забува́й гово́рити щодня́.
А як збира́єшся спа́ти ляга́ти,
не забува́й «на до́браніч» сказа́ти!

Сло́во подя́ки завжди́ пам'ята́й,
«дя́кую!» сло́во частіше вжива́й!
Сло́во чарі́вне відкри́є нам ка́зку.
Лише́ скажи́ те́пло й ніжно – «Будь ла́ска!»

«Про́шу», «Про́бачте» і «Бу́дьте здо́рові!».
Му́зика лі́не у ко́жному сло́ві!
Ще й усмі́хніся при цьо́му чарі́вно.
Все, як у ка́зочці, зміні́ться дівно́.

На́стрій підні́меться, ста́не при́ємно,
ко́жен до те́бе всмі́хне́ться вза́ємно.

Які слова названо «пречудовими»? Чому?

2. Які ще «ввічливі» слова ти знаєш? Коли ми їх уживаємо? Запиши їх.

3. Зробіть розмітку вірша і прочитайте його вголос виразно.

Пригадай! На початку рядка голос підвищується, а в кінці знижується (↗↘). Паузи слід робити перед розділовими знаками, перед *і*, *й* та в кінці рядка навіть тоді, коли розділових знаків нема.

У кінці рядка перед крапкою та перед тире (–) паузи тріхи довші. Голосом, інтонацією намагайся передати почуття, виражені у вірші.

5. 1. Розглянь малюнок. Прочитай, що повідомила про себе Оленка.

Дорогі друзі! Мене звати Оленка Калемієць. Мені дев'ять років. Я вчуся у четвертому класі. Мій улюблений урок – українська мова.

2. Подумайте і скажіть, яким мовленням користувалась Оленка – усним чи писемним.

Під час писемного мовлення треба дотримуватися культури письма. Це означає писати правильно, чітко, охайно, розбірливо. Охайний запис – це вияв поваги до того, хто читатиме написане тобою.

3. Напиши розповідь про себе так, як це зробила Оленка.

6. 1. Прочитай діалог учня і вчительки, додаючи слова-звертання.

–, – звернувся Петрусь до вчительки. – Можна, я розповім вірш про Україну?
– Звичайно, ..., розкажи.
– А ти, ..., знаєш цей вірш? – запитала вчителька Тетянку.

2. Спиши текст, вставляючи на місці крапок слова-звертання. Не забувай правильно ставити розділові знаки.

Правильно вимовляємо звуки української мови і позначаємо їх буквами. Повторюємо алфавіт і вживання великої букви

7. 1. Прочитай вірш Григорія Усача.

Живуть на світі букви –
всього їх тридцять три, –
в них зачались* звуки
і голосі живі.
Мандрівка** по абетці –
дорога в дивний край,
в чудовий край, що зветься
країною ЧИТАЙ.

Мандрівка по абетці
хлопчині до душі –
мандрівка в край, що зветься
країною ПИШИ.
Мандрівка по абетці
веде його щодня
до радості, що зветься
країною ЗНАННЯ.

2. Про що розповідається у вірші?
3. Що зачалися у буквах? У які країни веде знання абетки?

4. Спиши перші чотири рядки. Підкресли букву, що завжди позначає два звуки. Обведи букву, яка не позначає жодного звука.

5. Поміркуйте, чи однакове значення мають слова *абетка*, *алфавіт*, *азбука*. Як називаються такі слова?

* *Зачаїтися* – тут: schować się.

** *Мандрівка* – podróż, wędrówka.

8. 1. Прочитай і запам'ятай вірш про алфавіт.

А, Бе, Ве, Ге, Ге, Де, Е –
літер перших сім іде.
Є, Же, Зе, И, І, Ії –
це порядок їх такий.
Ка, еЛ, еМ, еН, О, Пе, еР –
знаємо про це тепер,
еС, Те, У, еФ, Ха, Це, Че –
з голови це не втече.
Ша, Ща, ь (м'який знак), Ю, Я –
це вся азбучна сім'я.

2. Запиши букви, яких немає в польському алфавіті.

9. 1. Прочитай текст. Дай відповідь на запитання.

Томаш складав речення про . Але забув, як писати це слово. Оленка порадила приятеліві:

– Звернися до словника. Щоб швидко знайти це слово, пригадай, після якої букви його треба шукати у словнику.

Але Томаш не знав, бо забувся алфавіт. Допоможи йому.

 2. Перевірте за словником правопис слова . Поміркуйте, після якої букви і перед якою знаходиться в словнику потрібне вам слово. Воно розміщено на початку словника, у кінці чи в середині? Позмагайтеся, хто з вас швидше знайде це слово. Запишіть його.

10. 1. Прочитай текст. Дай відповідь на запитання.

Оленка принесла до класу книжки.
– Ось це казки, – звернулася вона до Томаша. – Поста́в їх на книжковій полиці так, щоб швидко можна було знайти потрібну книжку.

– Я знаю, як треба розмістити книжечки! – сказав Томаш.

 А ти знаєш?

2. Запиши за алфавітом, як треба розмістити на полиці такі казки: «Колобок», «Ріпка», «Цап і баран», «Піноккіо», «Лисиця і Журавель».

11. Прочитай рядки слів. Запиши ті з них, у яких слова розміщені в алфавітному порядку.

Зшит, ручка, пенал, книжка, олівець.
Азбука, буква, звук, наголос, склад.
Будинок, вулиця, місто, село, річка.

12. Прочитай уривок з вірша *Олександра Олеся*. Про що ти з нього довідався(-лась)? Спиши. Поясни вживання великої букви.

...Де стоїть тепер наш Київ,
там була сама гора.
Жив там перший Кий з Хорівом,
Щек і Либідь – їх сестра.
Над самим Дніпром на горах,
огорожений з боків
рвовом, мурами, валами,
Київ віріс і розцвів.

 13. 1. Прочитайте. Поміркуйте і дайте відповідь на запитання.

Діда звать Мико́лою Олекса́ндровичем. Його́ вну́ка – Дени́сом Серге́йовичем. А як звать ону́кового ба́тька?

2. Запиши текст і відповідь на запитання. Поясни вживання великої букви.

 14. Пригадай і запиши назви міст і сіл, у яких тобі довелося побувати. З якої букви (великої чи малої) ти запишеш ці слова? Чому?

ЗВУКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Й ПОЗНАЧЕННЯ ЇХ БУКВАМИ. НОРМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ВИМОВИ

Розрізняємо голосні й приголосні звуки. Складаємо діалог й усний текст-опис

Пригадай!

У польській мові:	В українській мові:
dźwięki < samogłoski	звукі < голосні
spółgłoski	приголосні

15. 1. Прочитайте запитання професора Лінгвіста і дайте на них відповіді.

Чим відрізняються зву́ки від букв? На які дві гру́пи діляться зву́ки в українській мо́ві? Прочитайте таблицю Кі́бе́рика й назвіть їх.

Голосні	[а], [о], [у], [е], [и], [і]
Приголосні	[б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [дж], [ч], [ш], [г], [ґ], [к], [х]
	[д-д´], [т-т´], [с-с´], [з-з´], [дз-дз´], [л-л´], [н-н´], [- -й]

2. Чому приголосні звуки подано в два рядки?
3. Який приголосний звук не має твердої пари?
4. Які приголосні пом'якшуються лише перед *і*?

16. 1. Прочитай вірш Ігоря Січовика, дотримуючись правильної вимови. Про що в ньому розповідається? Спиши.

Красівий, щедрий рідний край,
і мо́ва на́ша – солов'їна.
Любі, шануй, оберігай
наш край, що зве́ться Україна.

Батьківщина
вітчизна

2. Назви звуки у виділених словах. Поясни правопис слів *солов'їна*, *Україна*.

17. Побудуйте діалог за змістом вірша Ігоря Січовика. Початок діалогу може бути таким:

- Як називають Україну?
- ...
- Закінчіть діалог словами:
- Хотілося б, щоб ...

Україна
український

18. Томаш сказав, що у слові *дощ* кількість звуків і букв однакова. Ти погоджуєшся з цим? Доведи свою думку. Міркуй так: «Я гадаю, що в слові *дощ* кількість звуків і букв ... , тому що ... ».

19. 1. Прочитай вірш Грицька Бойка, правильно вимовляючи звуки, позначені буквою *щ*.

Щі́гли в куща́х пища́ли,
щора́нку сповіща́ли:
– В куща́х вітри́ще сви́ще,
щипа́є моро́зище.

2. Спиши вірш. Підкресли букви, що позначають два приголосні звуки.

20. 1. Прочитай вірш Марії Познанської, дотримуючись виразності.

Ми ду́же лю́бим
рідний край
і лю́бим Україну,
її лані́, зеле́ний гай,
в саду́ – рясну́ кали́ну.

2. Спиши. Накресли звукові схеми слів *край* – *краї* і скажи, чим вони відрізняються.

21. 1. Вимов слова – назви предметів, зображені на малюнках.

2. Якому з них відповідає така звукова схема: [= • - ´ -] ?

3. Усно склади текст-опис їжачка. Розповідь розпочни так: «Їжачок – це невеличка тваринка».

22. Прочитай вірш Галини Гриненко. Про що він? Спиши вірш. Підкресли букви, що позначають по два звуки.

Ко́лі нам ве́село бува́є?
Як пта́шка в га́ї заспіва́є,
ко́лі барві́нком чи розма́єм*
себе́ весно́ю закви́таєм.
Ко́лі ми дере́вце приго́же
поса́дим, га́рно обкопа́єм,
ко́лі ми зроби́м щось хоро́ше,
то́ді нам ве́село бува́є.

* *Розма́й* – буйна зелень.

Розрізняємо позначення звуків буквами в польській та українській мовах

23. 1. Розглянь таблички Кіберика. Розрізняй букви польської й української мов. Назви звуки, які вони позначають в обох мовах.

[?] < Bb	[?] < Ww	[?] < Mm	[?] < Uu
[?] < Bb	[?] < Bb	[?] < Mm	[?] < Uu
[?] < Rr	[?] < Pp	[?] < Nn	[?] < Hh
[?] < Pp	[?] < Pp	[?] < Nn	[?] < Hh

2. Запиши по два слова з буквами української мови.

24. Розглянь малюнки і назви слова – їх назви. Прочитай підписи Томаша. Яких помилок він припустився? Запиши слова правильно.

Левідь, торкьва, руска, сопечко,
рикавици

25. Прочитай слова. Переклади й запиши їх українською мовою. Зверни увагу на відмінності в буквеному позначенні однакових звуків у польській та українській мовах.

Szkoła, książka, deszcz, słońce, woda, barszcz, turysta, noga.

26. 1. Прочитай вірш Володимира Орлова, додержуючись правил української вимови. Спиши.

МАЛІЙ ЛИСТÓК

Вже прощаються лелéки,
бо почули зйму.

Лістя жóвте в край далéкий
теж хотіло б з німи.

І листóк малій, мов пта́шка,
дзьóбиком кива́є,
а зліта́ти в не́бо стра́шно –
кри́лець-бо нема́є.

2. Підкресли слово, у якому є буква, що позначає два звуки.

СКЛАД. НАГОЛОС

Правильно наголошуємо слова. Ділимо їх на склади для переносу. Складаємо текст-опис

27. Прочитай розповідь професора Лінгвіста.

– Пригадайте! В українській мові, на відміну від польської, на́голос не ма́є постійного місця, то́бто він є рухо́вим.

В українській мові є слова, які можна наголошувати по-різному: *алфаві́т* і *алфа́віт*, *пóмилка* і *помі́лка*, *за́вжди* і *завжди́*, *у́смішка* і *усмі́шка*. Однак у деяких словах зміна на́голосу мо́же змінити їх значення:

далéка дорóга – *дорога́ карти́на*;

бра́ти у *ру́ки* – *вони́ брати́*.

Отож, дотримуйтеся на́голосу. Якщо сумніваєтеся, перевіряйте його в словнику.

28. 1. Прочитай вірш Михайла Стельмаха, правильно наголошуючи слова та вимовляючи звуки, позначені виділеними буквами.

У сестри́чки Га́лі грядочка
невелі́чка, на́че кла́дочка.

А на грядці́ – огіро́чки
і каву́н в рябі́й соро́чці.

Був на грядці́ і горóх,
та його́ ми з'і́ли вдвох.

Пи́шемо – вимовля́ємо

на грядці́ – на гря́[ц':]і
у соро́чці – у соро́[ц':]і

Про кого і про що розповідається у вірші? Які овочі виростили на грядці?

2. Спиши перший рядок вірша, поділяючи слова рисками на склади.

 29. Поміркуйте і складіть діалог за змістом вірша *Михайла Стельмаха*.

30. 1. Оленка склала мовні задачі. Прочитай і спробуй їх розв'язати.

У слові два голосні́х зву́ки. Скільки в ньому складі́в?

У слові три складі́. Скільки в ньому голосні́х зву́ків?

У слові три при́голосних зву́ки. Скільки в ньому складі́в?

2. Поміркуйте, яку із задач не можна розв'язати. Поясніть, чому.

31. 1. Прочитай слова. Спиши їх, поділяючи на склади. Які з цих слів перенести не можна?

У́чень, шкóла, óсiнь, па́рта, оліве́ць, уро́к, зо́шит.

 2. Поміркуйте, як правильно перенести слово *олівець*.

32. 1. Прочитай слова. Які з них неправильно поділені для переносу?

Міс-то, се́рпе-нь, Ю-ля, óзе-ро, ль-óтчик, Йó-сип, бдж-ілка.

2. Запиши слова, поділяючи їх на склади для переносу. Доведи правильність свого запису. Підкресли слово, яке не можна перенести.

 33. Прочитайте мовчки уривок із вірша *Ліни Костенко* «Усе моє, все зветься Україна». Спишіть. Олівцем поставте наголоси. За потреби перевіряйте себе за словником.

Оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо.
Усе, як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься Україна.

 34. Запиши слова українською мовою. Будь уважним, позначаючи звуки буквами. Постав наголос. Перше і останнє слова поділи на склади для переносу.

Robota, noga, ziemia, mak, wazon, dach, zebra, uwaga.

Розрізняємо звукове значення букв я, ю, є, ї, вправляємось у звуковому аналізі. Виразно читаємо, пишемо

35. Допоможіть Томашу виконати завдання Кіберика. Запишіть дібрані слова.

Кіберик запропонував Тóмашеві дiбрати при́клади до звукови́х схем. Хло́пчик до́вго міркува́в, але нічо́го не придума́в.

я < [йа]... [а]...
ю < [йу]... [у]...
є < [йе]... [е]...
ї – [йі]...

36. 1. Прочитай уривок з вірша *Анатолія Костецького*. До чого закликає автор?

Усміхні́ся всім навколо:
не́бу, со́нцю, кві́там, лю́дям.
І тоді́ обов'язко́во
день то́бі весели́м бу́де.

2. Поміркуйте, яке звукове значення букв *я, ю* в словах цього вірша. А в слові *обов'язково*?

3. Якому зі слів другого рядка відповідає звукова схема $\equiv \bullet \equiv \bullet -$?

37. 1. Прочитай мовчки вірш *Івана Франка*.

Дрімáють се́ла. Я́сно ще
осiннє со́нце ся́є,
та хо́лодом осiннiм вже
в пові́трі потяга́є.
Тёмно-зелéнiї садкi
дрiмáють вже без плóду,
i тiхо грiються хаткi,
i вёрби гну́ться в вóду.

Яка тема вірша? Які зміни в природі описує автор? Це рання осінь чи пізня?

2. Спиши перші чотири рядки вірша. Підкресли букви **я, ю, є**, які позначають один звук, однією рисою, а які позначають два звуки, – двома.

3. Підготуйся до виразного читання вірша.

4. Якому зі слів другого рядка відповідає ця звукова схема $\boxed{=} \bullet \boxed{=} \bullet$? Чому так думаєш?

38. 1. Прочитай вірш *Василя Кравчука*.

В Юри є сестричка Юля,
невеличка вередуля.
Любить Юля утікати,
бо не хоче йти до хати.
Доганяв Юрасик Юлю
і набів на лобі гулю.

Про кого і про що розповідається у вірші?

2. Спиши вірш. Підкресли букви, що позначають один звук, – однією рисою, а два звуки – двома рисками.

Розрізняємо тверді й м'які приголосні звуки, спостерігаємо за звукописом у вірші, вправляємося у вимові м'яких звуків [с], [д], [дз] і твердих [г], [х]

39. 1. Послухай вірш *Тетяни Корольової* «Шепіт, шелест, шерех листя...»

Шепіт, шелест, шерех листя...
Ходить осінь золотіста,
жовтокоса, багряніста,
з тихим шумом падолисту.

Шелест, шурхіт по дібріві...
Стіха осінь колискові
шепче нам про неба просинь.
Шепче осінь. Шепче осінь...

Яку картину природи ти уявив(-ла)? Чи нагадує його мелодика шум вітру? Шелест листя? За допомогою яких звуків створена ця картина?

2. Прочитай вірш уголос, передаючи його настрій, мелодіку.

40. 1. Прочитайте слова. Повправляйтесь у вимові звуків.

[с – с]: оса́, о́сінь, діду́сь, сік, ся́йво.

[д – д]: сад, сядь, дядько, будь, бу́дьте.

[дз – дз]: дзвіно́к, гедзь, дзьоб, дзьо́бати.

2. Запиши слова. Підкресли букви, що позначають м'які приголосні звуки. Якими буквами позначено їх м'якість на письмі?

41. 1. Прочитай скоромовку. Які звуки найчастіше повторюються?

У Катру́сі коса́ руса́,
коса́ руса́ у росі́,
бо росі́нки до Катру́сі
попросі́лися усі́.

2. Спиши. Підкресли двома рисками букви, що позначають м'який звук [с].

3. Влаштуйте конкурс на краще читання.

42. 1. Прочитай лічилку, вивчи і запиши її з пам'яті.

Гедзь, оса́ і бджі́лка –
ось і вся лічи́лка.

2. Назви слова з м'якими приголосними звуками.

3. Підкресли слова, у яких один приголосний звук позначено трьома і двома буквами.

43. Прочитай скоромовку, правильно вимовляючи звук [г]. Навчися промовляти скоромовку швидко. Спиши.

Ніс Гриць пирі́г че́рез порі́г,
наступі́в на горі́х, упа́в че́рез порі́г.

44. Прочитай і відгадай загадку. Вивчи її і запиши з пам'яті. У дужках запиши відгадку.

Торо́х-торо́х,
розсі́пався горо́х!

45. 1. Прочитай уривок з вірша *Тамари Журби*, правильно вимовляючи звуки [дз̣ – дз̣́]. Про що в ньому йдеться?

Дзінь-дзелень!..
І хто це дзвонить
цілу ніч і цілий день?..
Кріт-зв'язківець телефони
в ліс провдить.
Дзінь-дзелень!..

2. Спиши. Підкресли букви, які позначають м'які приголосні звуки.

Удосконалюємо вимовні вміння, пояснюємо правопис слів

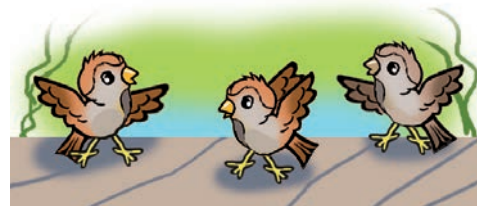
46. 1. Прочитай, правильно вимовляючи звуки [дз̣ – дз̣́].

Дзвонить дятел цілий день:
дзінь-дзень, дзінь-дзень!
Чується веселий стук:
«Виліза́й, шкідливий жук!».

2. Спиши вірш. Підкресли букви, що позначають м'які приголосні. Назви ці букви.

47. 1. Прочитай скоромовку *Грицька Бойка*, правильно вимовляючи звук [ц̣́].

ТА́НЦІ В АЛЬТА́НЦІ
Заці́нькала сини́ця –
ціка́ва вити́вни́ця:
– Це горобці́ в альта́нці
танцю́ють вра́нці та́нці.

2. Вивчи вірш і запиши його з пам'яті.

Пригада́й! В українській мові є м'які звуки [ц̣́], [дз̣́], [з̣́], [с̣́].

48. 1. Повправляйтесь у виразному читанні вірша *Андрія М'ястківського* «Киця прокидається», сполучення букв **-ться** вимовляючи як [ц̣́:a].

Ки́ця прокида́ється –
ла́пками вмива́ється.

Кві́тка прокида́ється –
ро́сами вмива́ється.
Ну а ми з сестри́чкою
вмива́ємось води́чкою.

2. Позмагайтеся, хто краще прочитає.

49. 1. Прочитай скоромовки, правильно вимовляючи звуки, позначені виділеними буквами.

1. У голу́бки-го́рлички
туркотли́ве го́рлечко.
Го́рличка турко́че,
го́рличка ворко́че.
Туркотли́ва го́рличка
протища́є го́рлечко.

2. Галасли́ві га́ви й га́лки
в гусе́нят взяли́ скака́лки.
Гусе́нята їм гелго́чуть,
що й вони́ скака́ти хо́чуть.

Г г
Га, гу, ге
гі, ги, гу
Галка, галка.
Г г
га, го, ге ги
Ганок, гаво.

2. Вивчи другу скоромовку. Запиши спочатку букву Гг і склади з нею, а потім – з пам'яті скоромовку.

50. 1. Прочитай і відгадай загадку. Спиши її. Підкресли букви, що позначають звуки [с], [с́], [з́], [ц́].

Со́нечко в траві зійшло,
усміхну́лось, розцвіло,
по́тім ста́ло бі́ле, бі́ле
і за ві́тром полети́ло.

2. Продовж і запиши речення: «Ця загадка про ... , тому що ...».

Вправляємось у вимові й написанні слів із ьо та йо

51. 1. Прочитай слова. Яка роль м'якого знака в цих словах? Який звук позначено буквою й?

Мільйо́н, льо́н, райо́н, підйо́м, сьогóдні, льо́тчик,
зйо́мка, си́нього, ма́льований.

Розрізняй уживання букв j – й у польській та українській мовах.

2. Яким із слів відповідають такі звукові схеми

— = • — — • ,

— • — • — = • ?

3. Спиши слова. Підкресли букву, якою позначено м'якість приголосних. Склади і запиши речення зі словами *знайомий, льотчик*.

52. 1. Прочитай уривок з вірша *Миколи Луговика*. Вивчи й запиши його з пам'яті.

У козацьких шароварах
ходить джміль по квітнику
й поглядає, чи не варять
джем із вишень у садку.

2. Підкресли слова, у яких є м'які приголосні звуки. Поясни, як позначено м'якість цих приголосних на письмі.

53. 1. Переклади подані слова українською мовою, правильно вимов і запиши їх.

Len, szkolny, łąza, starość, dzisiaj, krzesło, loch, siódmy, język polski, polowy, sześć.

2. Перевір за польсько-українським словником, чи правильно ти виконав завдання. виправ помилки, якщо вони є, та поясни правопис українських слів.

54. 1. Прочитай і відгадай загадку. Спиши. Поясни правопис виділених слів.

В полі ріс я, колосівся,
на **стебліні** уродівся.
А тепер мене ви ріжете
й на **здоров'я** смачно їжете.

КОЛОССЯ

2. Запиши відгадку, продовживши речення: «Ця загадка про ...».

Вправляємось у вимові й написанні слів із подовженими приголосними звуками

55. 1. Згадай вірш *Алли Свашенко*.

Є такі чудні слова:
звук один, а ніби два.
Поруч звуки ці живуть,
їх подовженими звуть.

Це *обліччя* і *насіння*,
бездоріжжя і *каміння*.
Це *життя* і *майбуття*,
це *волосся* і *взуття*.

2. Спиши. Підкресли слова, у яких вимовляється м'який подовжений звук.

56. Прочитай і запам'ятай.

Томаш добре запам'ятав, що в українській мові є м'які подовжені звуки, тому він дуже здивувався, коли почав читати слова: *тонна, ванна*.

— Чому в цих словах написані дві однакові букви, адже тут немає м'яких подовжених звуків? Хіба так буває? — запитав Томаш у професора Лінгвіста.

Ось що розповів професор.

— Слова *тонна, ванна, вілла, манна* та деякі імена прийшли в українську з іноземних мов і їх стали вимовляти й писати так, як в іноземній мові. Тому в таких словах вимовляються тверді подовжені звуки, які теж позначаються двома однаковими буквами. Ці слова легко запам'ятати, завчивши такі рядки:

На ВІЛЛІ є ВАННА вагою ТОННА.

На віллі живуть ПАННИ АЛЛА, ЕЛЛА, ІННА,
ГАННА.

57. 1. Прочитай слова. Які букви пропущені?

2. Спиши, заповнюючи пропуски.

Жи...я, узбере...я, Прикарпа...я, вмі...я, то...а, чита...я,
коло...я, Га...а.

3. Із трьома першими словами склади й запиши речення.

58. 1. Прочитайте прислів'я. Як ви їх розумієте?

1. Дерево сильне корінням, а людина — знанням.
2. Важко у навчанні — легко у труді. 3. Маленька праця краща за велике безділля. 4. Є терпіння — буде й уміння.

2. Випиши слова з подвоєними буквами. Які звуки вони позначають?

3. У яких прислів'ях є слова, протилежні за значенням? Назви їх.

59. Від наведених слів утвори інші, які б відповідали на питання *що?* Вимов і запиши за зразком.

Малювати — малювання. Плавати —

Слухати — Читати —

Читаємо й осмислюємо прочитане, вправляємось у вимові і звуковому аналізі слів, уживаємо апостроф на письмі

60. Послухайте текст. Поміркуйте над запитаннями професора Лінгвіста і дайте відповіді.

Сьогодні професор Лінгвіст прийшов до учнів, привітався, загадково посміхнувся й сказав так:

– Я хочу, діти, щоб ви не просто слухали, але й думали. Ви вже багато знаєте і можете відповісти на мої запитання.

Ви знаєте, що букви *і, я, є, ю* та м'який знак (*ь*) позначають на письмі м'якість приголосних. Але бувають випадки, коли букви *я, ю, є* вживаються на письмі й після букв, що позначають тверді приголосні [*б*], [*п*], [*в*], [*м*], [*ф*] та [*р*].

Чи можуть вони в цьому випадку позначати м'якість? Тоді які звуки вони позначають? За допомогою якого знака це передано на письмі?

61. Оленка запропонувала Томашеві відгадати загадку. Допоможи йому відгадати її.

Я такий же, як знак розділовий,
і відомий шкільній діворі.
Та в словах української мови
я пишусь не вниз, а вгору.
Спробуй лиш написати *ім'я* –
зразу стану потрібним і я.

Пригадай! Апостроф уживається після букв *б, п, в, м, ф* та *р* перед *я, ю, є, ї*, а також після префіксів *з-, роз-, без-, в-, під-* перед *ї*: *з'їхати, під'їхав, в'їзд*.

62. 1. Прочитай речення. Простеж за вимовою звуків, позначених буквами *я, ю, є* та *ї*.

1. Хлоп'ята б'ють м'яч у ворота. 2. Мар'янка п'є сік. 3. Дем'янка з'їхав з гірки. 4. Машіна під'їхала до під'їзду.

2. Спиши. Підкресли букви, між якими стоїть апостроф. Поясни його вживання.

63. Порівняйте вимову слів *буряк – бур'ян, рядок – Мар'янка*. Подумайте і поясніть: чому в словах *Мар'яна, бур'ян, подвір'я* треба писати апостроф, а в словах *буря, рядок, буряк* – не треба.

Пригадай! Якщо буква *я* позначає м'якість звука [*р'*], то перед нею апостроф не ставиться.

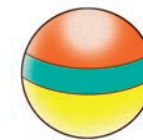
64. 1. Прочитайте звукові схеми.

[пйат'] – ...	[зйїзд] – ...
[мйата] – ...	[вйун] – ...
[здоровйа] – ...	[бйе] – ...
[пйра] – ...	[р'асно] – ...

2. Позначте звуки буквами. Які букви ви записали на місці звуків [*йа*], [*йу*], [*йе*], [*йї*]? Який знак вжили перед ними? У якому слові не треба вживати апостроф? Чому?

65. 1. Вимов слова – назви малюнків. Поміркуй, чи треба вживати апостроф під час письма цих слів. Чому?

2. Запиши слова – назви цифр і малюнків. Підкресли букви, між якими стоїть апостроф.

66. 1. Прочитай вірш *Сергія Цушка*. Про що в ньому йдеться?

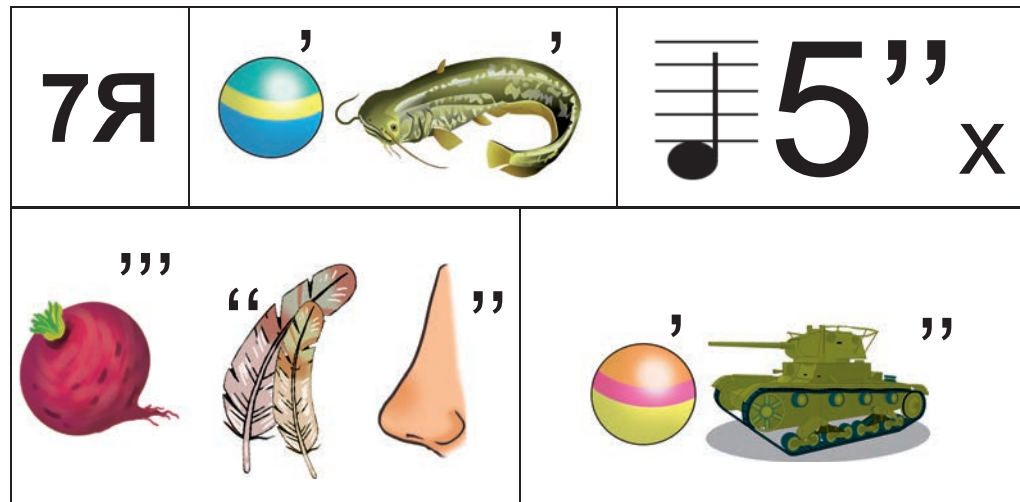
В комп'ютера-мама, в комп'ютера-тата
є діти маленькі – комп'ютеринята.
Дорослі комп'ютери – татко і мама –
розв'язують дуже серйозні програми.
Маленьким ще треба рости й підростати,
вони любляють із дітками грати
і кажуть вони, як Андрійко й Ганнуса:
– Цього ще не вмю, та скоро навчуся!

2. Спиши перші чотири рядки вірша. Підкресли букви, між якими вживається апостроф.

67. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

Верба́ здавна користува́лась у наро́ді глибо́кою ша́но[йу]. У «ве́рбну» субо́ту пе́ред Велико́днем вербо́[йу] обо[в'я]зко́во вдаря́ли чле́нів сі[м'ї], худо́бу, щоб уберегти́ від хворо́би. За наро́дним пові[р'я]м, верба́ оберіга́[йе] ха́ту від бли́скавки.

68. 1. Розгадай ребуси.

2. Слова-відгадки запиши. Чи можна вважати, що вони записані за одним правилом? Яким?

69. Прочитай. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

О[б'ї]хав я бага́то краї́н. Тепе́р у мі́сті живу́. Та яко́сь згада́в хло[п'я]чі заба́ви на ба́тьковому подві[р'ї]. Задзвені́ли мені́ соло[в'ї], кропі[в'я]нки, заворкоті́ли голу[б'я]та. Запа́хли в рідному саду́ [р'яст], ру[м'я]нок і [м'я]та.

Аналізуємо звуковий склад слів. Правильно вимовляємо і пишемо слова з апострофом

70. 1. Прочитай приказки. Як ти їх розумієш?

1. Не розі́б'єш горі́ха – то не з'їси́ й зерня́тка.
2. За́здрість здо́ров'я їсть.
3. На чужі́м подві́р'ї і му́хи б'ють.
4. Ба́тьком-ма́тір'ю не хвали́ся, а хвали́ся ді́лом.

2. Спиши. Поясни правопис виділених слів.

71. Запиши, у кого хто, вибираючи з дужок правильний варіант.

- У горобчика – горо(бя/б'я)тка.
- А в голубки – голу(бя/б'я)тка.
- У соло(в'ї/ві)хи – соло(вя/в'я)тка.
- А в ластівочки – ласті(вя/в'я)тка.

72. 1. Запиши слова, замінюючи звуковий запис буквеним.

Під[йї]зд, під[йо]м, бур[йя]н, міль[йо]н, об[йя]ва, комп[йу]тер, п[йя]ть, п[йе], зна[йо]мий.

2. У яких словах ти не написав(-ла) апостроф? Чому? Склади з кожним із цих слів речення й запиши їх.

73. Прочитай текст. Спиши. Поясни вживання апострофа.

Зустрі́в яко́сь Вовк Ко́ня та й ка́же:

- Захоті́лося мені́ коні́ни. З'ї́м тебе́.
- Ну що ж, кумцю́, – зітха́є Кі́нь. – Ї́ж. І ба́тько твій любі́в пої́сти кі́нського м'я́са.
- Мій ба́тько? Ти його́ пам'я́таєш?

Повторюємо будову слова та слова-терміни, добираємо споріднені слова, визначаємо їх будову

74. 1. Прочитай і запам'ятай терміни:

Осно́ва (temat), ко́рінь (rdzeń), закі́нчення (końcówka), пре́фікс (przedrostek), су́фікс (przyrostek), спорі́днені слова́ (wyrazy pokrewne).

2. Пригадай їх схематичне позначення:

- Осно́ва – ; закі́нчення – ; ко́рінь – ;
- су́фікс – ; пре́фікс –

75. 1. Визнач будову таких слів: *пісня, пісенний, пісенька, піснярі*.

2. Томаш, виконуючи цю вправу, подумав, що в слові *пісня* ко́рінь *пісн*. Чи це так? Доведи своє твердження, використовуючи вирази: «Я гадаю, що ... ». Або: «На мою думку, ...».

76. Добери слова, що мали б таку будову:

—; —□; — —; —^; — —^□

77. Прочитай текст. Випиши спільнокореневі слова. Познач корінь.

Та́то мій – риба́лка. Я теж люблю́ риба́лити. Одно́го я́сного со́нячного дня ми пішли́ на риба́ловлю. У воді́ на міліні́ пла́вало бе́зліч ма́леньких рибе́нчат. Це був справжній ри́бний дитя́чий садо́к. Ті́льки от вели́кі ри́би, почу́вши нас, повті́кали.

Зверні ува́гу! Риба́ловля – проце́с ло́влі ри́би, риба́лка – той, хто ло́вить ри́бу.

78. 1. Пограйтесь у гру «Третій – зайвий». Знайдіть у кожному рядку «зайве», на ваш погляд, слово. Доведіть, що не помиляєтесь.

Білий, біль, білісінький.
Синій, синівський, синюватий.
Сільський, сільничка, сіль.
Місто́к, місто, міст.

2. Запишіть слова, що залишилися. Розберіть їх за будовою.

79. 1. Розгляньте малюнок. Подумайте, із яких рибок можна утворити слова, а з яких – ні. Чому? Запишіть утворені слова.

2. Скільки груп спільнокореневих слів у тебе вийшло?

80. Добери до поданих слів спільнокореневі. Доведи, що не помиляєшся. Запиши їх.

Співа́ти, мирі́тися, боро́нитися, ду́мати.

Визначаємо корінь слова. Перевіряємо позначення на письмі ненаголошених [е], [и]

81. Прочитай пари слів. Спиши їх і познач корінь.

с[е^н]ло́ – се́ла
в[е^н]сна́ – ве́сни

з[и^е]ма́ – зи́ми
л[и^е]си́ця – ли́ска

Пригада́й! Ненаголо́шений [е] під час вимови наближа́ється до [и], а ненаголо́шений [и] – до [е], тому́ написа́ння слів з ненаголо́шеними [е], [и] тре́ба перевіря́ти.

82. 1. Прочитай уривок з вірша *Миколи Сингаївського* «Пісня землі».

Батьківщи́ни рідно́ї сади́
нахили́лись цві́том до води́.
Кожна́ гілка – в со́нці, у теплі́
щедро́ па́хне со́ками землі́.

2. Спиши. Підкресли слова з ненаголошеним [е] в корені. Добери до них перевірни.

Запам'ята́й! В украї́нській мо́ві у сполу́ченнях -ере-, -еле- за́вжди пи́шеться бу́ква е: бе́рег, бере́за, зе́лений, весе́лий.

83. 1. Прочитай слова, правильно вимовляючи звуки у виділених буквосполученнях.

Обере́жно, прибере́жний,
бере́зовий, зе́лено.

моро́з, молоко́

2. Чи треба перевіряти написання букви е в цих сполученнях?

84. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Підкресли слова з ненаголошеним е в корені.

Була́ чудова́ пора́ золоті́ї о́сені. Схи́ли кру́ч, дере́ва й ку́щі набу́ли черво́нястих **кольо́рів**. А верхові́ття дере́в у па́рках було́ ще зе́лене. На але́ї спада́ли жо́вті листоч́ки. Вони́ зо́лотом блища́ли від со́нячного **проми́ння**.

2. Поясни правопис виділених слів.

85. Прочитай уривок з вірша *Леоніда Глібова* «Квіткове весілля». Спиши. Підкресли слова з ненаголошеними **е, и** в корені слова. Усно добери до них перевірни.

У вишне́вому садочку, і щоб до́лю звеселі́ти,
під вербо́ю, в холодо́чку, захо́дились на́ші кві́ти
щоб лі́хо прогна́ть весі́лля гуля́ть.

Вправляємось у вимові слів із дзвінками приголосними. Перевіряємо написання глухих приголосних. Відгадуємо загадки. Складаємо діалоги

86. 1. Прочитай, правильно вимовляючи дзвінки приголосні.

сте	➤	Ж -ка	бері	➤	З -ка
сере			ка		
дорі			валі		

2. Запиши слова у два рядки.

87. 1. Прочитай слова. Серед них є спільнокореневі й синоніми. Погрупуй їх за цими ознаками й запиши спочатку синоніми, а потім – спільнокореневі.

Ході́ти, ходьба́, чо́вгати, су́нутись, перехі́д, плéн-татись, вхі́д, крокува́ти, захі́д, тупцюва́ти.

2. З двома-трьома спільнокореневими словами склади й запиши речення.

Пригадай! В українській мові дзвінкі приголосні не оглушуються, крім зву́ка [г] у деяких слова́х.

Вимовляємо	Пишемо
во[х]кий	во́гкий
ле[х]кий	ле́гкий

88. 1. Прочитай слова першої колонки. Що їх об'єднує? Написання якої букви слід перевіряти? Чи є серед цих слів перевірне?

легкий	зітхну́ти
легенький	зада́ча
полéгшено	вітере́ць
залегкий	робо́та

2. Поєднай слова першої та другої колонок і запиши утворені словосполучення.

В українській мові в слова́х *молотьба́, боротьба́, просьба́* глухі приголосні [т'], [с'] під час вимови під впливом наступного дзвінкого [б] одзвінчуються. Тому́ написання букв слід перевіряти.

Вимовляємо	Пишемо
моло[д']ба́	молотьба́, бо молоті́ти
боро[д']ба́	боротьба́, бо бороті́ся
про[з']ба	прóсьба, бо просі́ти

89. Спиши слова з таблиці.

90. 1. Прочитай загадки, чітко вимовляючи дзвінки приголосні у виділених словах. Відгадай загадки.

Що це, що це за домо́к, ходить без до́ріжки?	Біла грядка, чо́рні зерня́тка. Посія́ла по по́рядку
Схо́жий він на колобо́к, а під да́хом – ні́жки.	та й маю́ зага́дку. Хто зерня́тка зна́є, той і відгада́є.

2. Одну із загадок вивчи й запиши з пам'яті, а потім звір свій запис з підручником.

91. 1. Прочитай речення. Спиши. Підкресли слова з орфограмами.

1. Лéгко сказа́ти, а ва́жко зроби́ти. 2. Найбі́льша про́сьба до всіх: «Бу́дьте че́мними!» 3. Че́мність – озна́ка висо́кої культу́ри лю́дини. 4. Боро́тьба на футбо́льному полі́ закінчи́лася пере́могою кі́ївського «Дина́мо».

2. Чи є серед записаних речень прислів'я? Назви в ньому слова-антоніми.

ТЕКСТ

Повторюємо й розрізняємо різні типи текстів. Визначаємо структуру текстів. Добираємо заголовок

Пригадай! В українській мові, як і в польській, є тексти-розповіді й описи.

92. Прочитай і продовж речення.

Якщо в тексті описується хтось або щось, то це текст –

Якщо в тексті розповідається про те, що відбулося (відбувається, буде відбуватися), то це текст –

93. 1. Прочитайте тексти. Який з них є описом, а який – розповіддю? Доведіть свою думку.

ЛЕЛЄКИ

Ранок. На луках туманець стелеться. Лелєки вздовж болота походжають, як матроси в чорних штанах і білих-пребілих сорочках. Походжають, походжають на своїх тонких і довгих ногах. Потім, дивись, і знявся котрийсь, полетів, а в червоному дзьобі – жабеня. Це він дітям своїм, лелеченятам, сніданок поніс (*За Григором Тютюнником*).

ЧАПЛЯ

Ось чапля. У неї чорні смуги біч голови. Її смішний чуб на потилиці теж чорний, наче вивалений у свіжому болоті. Довга чаплина шія біліє, чистесенька, бо, мабуть, старанно вимита. Чапля мовби вгрузла, піднявши одну ногу, й так чудно бачити її на одній тоненькій ніжці, од якої падає на воду хистка* тінь (*Євген Гуцало*).

2. Спиши один з текстів, додавши ще одне речення, яке б завершувало текст.

Пригадай, як будувати текст.

I частина – **зачин**, у якому зазначається час або місце якоїсь події чи називаються дійові особи. («Це було влітку ...». Або: «У мене є друг Василько»).

II частина – **головна**. У ній розгортається думка, зазначена в зачині (Що саме було? Яка пригода трапилася з другом або який він?).

* *Хисткий* – тут: тінь, яка гойдається.

III частина – **закінчення**. Це останні одне-два речення, у яких ніби узагальнюється сказане.

94. 1. Прочитай текст. Назви в ньому зачин, основну частину й закінчення. Добери до тексту заголовок.

Минають дні – сонячні, теплі. Небо, мов скельце. Вєрхи на павутинках літають павучки. Знову з'явилася мошва, а разом з нею і бабки. Пурхають метелики. Зацвітають анемони, шавлія, ковила.

Нічого не скажеш – літо! Але бабине... (*За Володимиром Севастьяновим*).

2. Поясни вираз «небо, мов скельце».

3. Добери свій зачин, який би не порушував змісту тексту, а уточнював його. Спиши текст.

95. 1. Прочитай текст *Галини Демченко*. Це розповідь чи опис? Визнач складові частини тексту. У якій з них висловлено головну думку? Спиши цю частину.

ДВІ СЕСТРИ

На невеличкій галявинці стоять два дерева: сосна й береза. Дві сестри – старша і молодша.

Старша – сильна і висока, молодша – тендітна і ласкава.

Старша оберігає молодшу від сильних бур і вітрів, а молодша ласкаво дякує їй. Гілля цих дерев переплелось, стовбури майже торкаються один одного, і разом вони тягнуться до сонця.

Ось як треба жити на землі, і тоді в усьому світі буде мир і щастя.

2. Поясни правопис виділених слів.

3. Поміркуй, для чого в тексті вжиті антоніми. Назви їх.

Зверни увагу! В українській мові, як і в польській, кожену частину тексту починаємо писати з абзацу, тобто з нового рядка, зробивши невеликий відступ.

96. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому зачин, головну частину й кінцівку. Чи правильно вони розташовані?

ДЛЯ ЧОГО ПІВНЕВІ ГРЕБІНЕЦЬ

Через те він у нього такий пішний. У нашого півня червоний гребінець. А вдень ходить, розпустивши хвоста, пишається своєю красою. Уночі, як тільки кури посідають на сідало, півень бере свій гребінець і розчісує барвистого хвоста.

Розчесавши хвоста, півень кладє гребінець на голову.

Василь Сухомлинський

2. Побудуй текст правильно й запиши його. Який текст ти записав – розповідь чи опис? Обґрунтуй свою відповідь.

РЕЧЕННЯ

Визначаємо види речень, різних за метою висловлювання. Складаємо і записуємо речення, ставлячи потрібні розділові знаки

За метою висловлювання речення бувають **розповідні** (zdanie oznajmujace), **питальні** (zdanie pytajace), **спонукальні** (zdanie rozkazujace).

У кінці розповідних і спонукальних речень може ставитися крапка або знак оклику (залєжно від інтонації), у кінці питальних – знак питання.

97. Прочитай. Подумай і скажи, скільки речень тут є, назви їх. Доведи, що не помиляєшся.

Учора ще дзвеніли коси в гаї на лужку, ніні ж там стоїть вже осінь в жовтій козушці (*Віктор Ладигець*).

98. Прочитай текст. Які речення за метою висловлювання в ньому вжито? Добери до тексту заголовки. Спиши його, ставлячи в кінці кожного речення потрібний знак. Поясни їх використання.

Усі слова людської мови зібрані в словники Як же відшукати серед величезної кількості слів одне,

потрібне слово Тут тобі допоможе знання алфавіту Отже, спочатку вивчи алфавіт Вивчив Тепер бери в руки словник і шукай потрібне слово.

99. 1. Прочитай речення. Знайди слова-звертання. Зверни увагу на їх місце в реченні й розділові знаки, якими такі слова виділяються.

- Кóржику, кóржику, я тебе з'їм
- Не їж мене, вóвчику-братику
- Де ти, білочко, живеш
- Що ти, білочко, гризеш

2. Спиши, ставлячи потрібні розділові знаки в кінці речень.

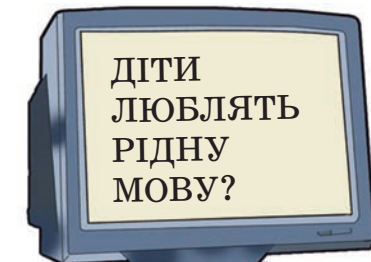
Зверни увагу! У питальних і спонукальних реченнях вживаються слова-звертання. На письмі вони відокремлюються від інших комою.

100. 1. Прочитай.

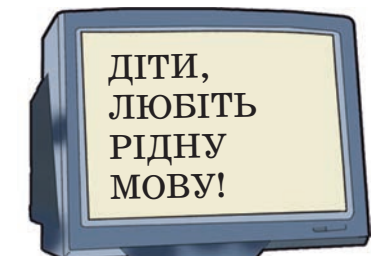
Одного разу діти працювали з комп'ютером. На моніторі вони побачили такі слова ...

І раптом ці слова «вішикувались» так...

А потім так...

2. Визнач, скільки речень з'явилося на моніторі. Чому ти так думаєш? Чи однакові вони за метою висловлювання? Прочитай їх з відповідною інтонацією. Спиши.

 101. 1. Прочитайте початок речень, продовжте діалог і запишіть його.

- Галінко,, – попросила ма́ма.
- Добре, ма́мочко, я
- Молоде́ць, до́нечко. Я

2. Які речення за метою висловлювання ви записали? Які розділові знаки поставили? Чому?

102. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Спиши, відокремлюючи звертання.

ЯЧМІНЬ І ПШЕНИЦЯ

Яко́сь Ячмінь прийшо́в до Пшени́ці та й ка́же їй:

– Пшени́чко-сестри́чко ході́мо туди́, вуса
де зо́лото ро́дить.

А Пшени́ця до ньо́го:

– У тебе́ Ячме́ню вус до́вгий, а ро́зум – коро́ткий. Як зерно́ моє вроди́ться, то зо́лото самé до мене прикóтиться.

2. Поясни відповідь Пшениці.

 103. Прочитай речення. Пригадай, з яких вони казок, з якої пісні. Доповни речення, додавши слова-звертання. Запиши. Не забудь відокремлювати звертання комами.

1. Ході́ ... не лежи́, нам рі́пку рва́ти допоможи́.
2. Пригоща́йся ... не погорду́й, – припро́шує Жураве́ль.
3. Ой, уста́нь, уста́нь ..., проми́й о́чки, як ті скля́ночки.

 Складаємо текст-розповідь за малюнками

 104. Розгляньте малюнки. Доберіть до них заголовки. Складіть текст-розповідь, використовуючи такі слова і словосполучення: *вихідний день, тато, мама, Євгенко, Іринка, кошки, осінній ліс, знайшов, підберезовики, маслюки, колючий клубочок, задоволені, додому.* Доберіть до складеної розповіді заголовок.

2. Запишіть складену розповідь, ставлячи потрібні розділові знаки. Перевірте запис одне в одного.

105. 1. Прочитай і усміхнись.

ЖАРТИ

1. – До́нечко, чо́го ти так шви́дко їси́ шокола́дку? Чи забу́ла, що в тебе́ є бра́тик?

– Ні, маму́ню, не забу́ла, тому́ й спішу́.

2. – Ти, Іва́нку, сам горо́хи пої́в чи поді́лився з сестри́чкою?

– А три не ді́литься на два.

2. Які риси характеру дітей висміюються: щедрість чи скупість?

3. Поясни, які речення за метою висловлювання використані в жартах.

106. Прочитай уривок з вірша *Григорія Коваля*. Спиши. Поясни вживання розділових знаків.

– Прокидайтесь! Ех ви, соні! –
помідорам каже сонях. –
Де цибуля? Де часнік?
Де гарбуз пузатий зник?
Поховались у горіх.
Ох-ох-ох!

Визначаємо головні члени речення. Будуємо непоширені й поширені речення. Уживаємо синоніми

107. Прочитай вірш *Надії Приходько*. Про що він? Скільки в ньому речень?

Тіхо осінь ходить гаєм
Ліс довкола аж горить
Ясен лістя осипає
Дуб нахмурений стоїть

іті, йті

2. Спиши, ставлячи в кінці кожного речення потрібний розділовий знак. У кожному реченні підкресли однією рисою підмет, двома – присудок.

Пригадай! Підмет (podmiot) і присудок (orzeczenie) – головні члени речення. Вони є основою речення. Усі інші слова в реченні – другорядні члени.

108. 1. Прочитай речення.

Через тиждень на маленькій яблунці з'явилися зелені листочки.

2. Назви головні члени речення. Доведи, що не помиляєшся. Свою розповідь будуй так: «Слово ... є підметом, тому що ...», «Слово ... є присудком, тому що ...».

3. Спиши подане речення. Підкресли в ньому головні члени.

Зверни увагу! Ти побудував складні речення, перша частина яких є твердженням, а друга – доведенням його правильності.

109. 1. Прочитай речення тексту. Про що в ньому розповідається?

Прийшла осінь. Пофарбувала лістя на деревах. Піднявся вітер. Він почав зривати листочки й кидати на землю. Простелівся килим.

2. Серед речень є непоширені (вони складаються лише з підмета і присудка) і поширені. Назви їх.

3. Спиши текст, поширюючи непоширені речення другорядними членами.

110. 1. Прочитай і спиши речення, вибравши з дужок один найдоцільніший, на твою думку, синонім.

1. Степ (дзвенів, бринів, дзенькав) пташиними голосами. 2. Пташка (перелітала, перепурхувала, перестрибувала) з місця на місце. 3. Усмішка мами (ніжна, приваблива, ласкава).

2. Якими членами речення є обрані синоніми? У кожному реченні підкресли підмет і присудок.

Складаємо текст за малюнком

111. 1. Розгляньте малюнок і складіть невеличкий текст на тему «Дружна сімейка» з таким початком:

З-під старого пенька візирнув тонконогий опеньок. Глянув навколо і побачив ...

2. Запишіть складений текст. У першому реченні підкресли головні члени.

112. 1. Прочитайте українські народні вислови.

Про людське око – щось зроблено заради певного враження.

Не розв'одь кислиць – так кажуть тому, хто плаче.

2. Побудуйте і запишіть речення, уживши в ньому один із народних висловів.

113. 1. Прочитай текст. Спиши. Які речення за метою висловлювання в ньому використано? Поясни розділові знаки.

КИСЛИЧКА

Знаєте, дітки, що? Ви ніколи не плачте! А то раз одна дівчинка гуляла в лісі з братиком, посварилась і гірко заплакала. Сльози кап-кап та на землю, та на насіннячко, що там лежало. Такі гіркі сльози! (Оксана Іваненко).

2. У третьому реченні підкресли головні члени.

3. Продовж і запиши текст так, щоб він відповідав заголовку. Розпочни реченням: «Із тих сльозинок виросло деревце».

Складаємо речення, змінюючи закінчення та вживаючи службові слова

114. 1. Складіть і запишіть речення з поданих слів.

Мар'янка, вишивка, на, рушнік, розглядати, український.

2. Що вам довелося зробити, щоб скласти речення?

Пам'ятай! У реченні слова поєднуються змістом і пов'язуються між собою за допомогою закінчень. Цей зв'язок можна виявити, поставивши питання від головних членів речення до другорядних або від одного другорядного до іншого.

115. 1. За зразком усно поставте питання до слів наведених двох речень. Розпочинайте так: спочатку визначте головні члени, а потім ставте від них питання до другорядних членів.

Зразок. Звірі (що роблять?) готуються.
Готуються (хто?) звірі.

Готуються (до чого?) до зими.

1. З беріз опало золотé листячко. 2. Перелітні птахи відлетіли у вірй.

Пам'ятай! В українській мові, як і в польській, головні члени речення, поєднуючись з другорядними, утворюють словосполучення.

2. Скільки словосполучень у кожному реченні?

116. Доповни речення, відповідаючи на питання. Речення запиши.

1. ... ^{які?} натуралісти ^{кого? що?} доглядають

2. ... ^{які?} діти ^{чим?} бавляться

3. ... ^{які?} артисти ^{що?} співають

117. Прочитай слова. Подумай, що треба зробити, щоб скласти речення. Утвори й запиши його. Назви головні і другорядні члени речення.

До, берізка, віти, золота, схиліти, земля.

118. Прочитай і посміхнись.

ЖАРТ

– Пётре, – звернулася вчителька до хлопчика. – Скажи одне речення.

– Кудлатий собака г'олосно гавкав на вулиці.

– А кор'отше, – попросила вчителька.

– Гав!..

А як би мав виконати це завдання Петрик?

119. 1. Доповни речення словами, записаними праворуч.

Водять ... пілоти.	в школі
Кухар варить нам	компоти
Лікар ... помагає.	літакі
... вчителька навчає.	хворим

2. Якими членами речення є вставлені тобою слова? З якими словами в реченнях вони пов'язані?

Читаємо й інтонуюмо речення з однорідними членами. Будуємо такі речення, уживаємо потрібні розділові знаки

В українській мові, як і в польській, члени речення, що відповідають на одне й те ж питання, називаються *однорідними* (jednorodnymi).

120. 1. Прочитай речення.

1. Уже відлетіли в теплі краї (*хто?*) зозулі, ластівки й журавлі. 2. Хлопчики (*що робили?*) бігали, стрибали, доганяли одне одного. 3. Вранці люди йшли (*куди?*) на заводи й фабрики, у школи й університети.

2. Якими членами речення є слова, що відповідали на поставлені питання? Як вони поєднані між собою?

Зверні увагу! У першому реченні однорідними членами були підмети, у другому – присудки, а в третьому – другорядні члени.

В останньому реченні однорідні члени речення поєднані попарно за допомогою сполучника (spójnika) *й*. Кома в таких реченнях ставиться між парами слів.

121. 1. Прочитай речення, правильно інтонуючи їх. Чи є в них однорідні члени?

1. Оля, Толь і Маріна обірвали всю ожіну*.
2. Синьоокий вересень ходить садами, усіх пригощає соком, плодами.

2. Визнач, якими членами речення виступають виділені слова, що є однорідними.

122. Прочитай, правильно інтонуючи речення. Спиши речення, у якому є однорідні члени. Підкресли їх. Як вони поєднані? Які розділові знаки вжиті при однорідних членах?

* Ожіна – jeżyna.

Найкращою оздобою українських дівчат був колись вінок. Червоний мак, білий ромэн-зілля, сині волóшки, оксамітові чорнобрівці та діка рúжа прикрашали дівочі голівки.

У розмові та під час читання однорідні члени речення поєднуються між собою інтонацією (під час розмови) або сполучниками *і (й), та, а, але*. Якщо однорідні члени речення поєднуються інтонацією, то на письмі між ними ставиться кома. Кома ставиться і перед сполучниками *а, але*.

123. 1. Пригадай українські народні казки й закінчи речення, додаючи однорідні члени.

1. У дідовій рукавичці спочатку оселилися ... , ... , А потім ... та ... і розірвали рукавичку.

2. Ріпку тягли ... , ... ,

2. Запиши закінчені речення, ставлячи коми між однорідними членами.

124. 1. Спочатку доповни речення однорідними членами, з'єднуючи їх інтонацією та сполучниками *і (й), та*.

1. Облітає листячко з ... ,

2. Відцвілі ... ,

3. Відлітають у теплі краї ... ,

4. Готуються до зимового сну ... ,

2. На яку тему складені тобою речення? Чи утворюють вони текст? Запиши його, добери заголовок. Поясни вживання розділових знаків.

Складаємо текст-розповідь, уживаючи однорідні члени речення

125. Прочитай речення. Назви однорідні члени речення. Простеж, як вони поєднані між собою.

1. Злетіла пташка високо й сіла на хмарину. 2. Лийся, дощику, навкруг – на поля, баштан і луг. 3. Я беру собі відерце і біжу мерщій по воду, бо чекають на городі помідори й огірки.

2. Спиши. Підкресли однорідні члени речення. Сполучники обведи олівцем.

 126. 1. Розгляньте малюнок. На яку тему можна скласти текст за його змістом?

2. Склади і запиши текст. Підкресли однорідні члени речення.

 127. 1. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх. Кружечком обведи слова, які поєднують однорідні члени речення.

1. Летіла пташка по синьому небу, розпустила крила та сонце закрила. 2. Під ялінками й сосонками лежить клубочок з голками. 3. Що без леза і без зуба розтина міцного дуба? 4. Руденька, спритненька, з дерева на дерево стрибає, горішки збирає, на зиму припасає.

2. У яких реченнях є однорідні члени, які під час читання поєднуються тільки інтонацією?

 Будуємо речення з однорідними членами, поєднуючи їх сполучниками

128. 1. Прочитай речення. Порівняй їх. Знайди в кожному однорідні члени. Зверни увагу на сполучники й розділові знаки. Зроби висновок.

Замелó піскóм доріжки і стежіни.
Замелó піскóм і доріжки, і стежіни.
Замелó піскóм доріжки, і стежіни, і слідí.

 В українській мові, коли сполучники *і (й)*, *та* (у значенні *і*) поєднують кілька однорідних членів, то кома ставиться після першого і кожного наступного з них.

2. Спиши речення. Підкресли розділові знаки та сполучники.

129. Спиши речення, ставлячи, де треба, розділові знаки.

1. Ковалю, ковалю, зготóв мені ключик і сільні завіси й замóчок блискучий. 2. У бобра добра багато: і надворі і в обóрі* і в комóрі і у хаті. 3. Був собі Бóдько, мав халабóдку та ставóк та млинóк та капóсти шматóк.

130. 1. Прочитай текст. Подумай, чи можна в другому реченні між деякими однорідними членами вжити сполучники *і (й)* або *та*. Чи потрібно в такому випадку ставити коми? Якщо так, то коли.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІНОЧОК

Дівчата в Україні прикрашали голову віночком.

Його виплітали з квітів деревію, безсмертника, троянди, півонії, чорнобривців, незабудки, волошки, барвінку. Вплітали також квіт яблуні, калини й гілочкі з ягодами калини. Пізніше у вінок стали вплітати квіти маку польового. Це була ознака того, що в родині хтось загинув.

2. Спиши текст, уживаючи, де треба, сполучники *і (й)*, *та*.

 131. Прочитай і спиши текст. Визнач однорідні члени речення. Постав, де треба, коми. Поясни їх уживання.

Ви, напевно, чули і казки і пісні і вірші про лелеку. Це він мостить своє велике гніздо з паличок і гілок на даху будинку. Люди дорожать дружбаю з лелеками і пильно оберігають їхній спокій.

 Спостерігаємо за вживанням сполучників і розділовими знаками в реченнях з однорідними членами. Будуємо діалог за змістом тексту

 132. Прочитайте ще раз текст «Український віночок». Побудуйте діалог за його змістом.

* *Обора* – відгороджена частина подвір'я з приміщенням для худоби.

133. Прочитай. Визнач однорідні члени речення. Поясни, як вони між собою пов'язані. Зверни увагу на вживання коми.

Жóвтню, жóвтню, усе в тобі є: морóз і сóнце, дощ і сніг, зима́ і літо. Чарівна́ в цю по́ру приро́да: прозо́ра вода́ в річці́ і чи́сте пові́тря, блакі́тний ліс і зеле́не по́ле.

 Зверни ува́гу! Якщо однорідні члени речення поєднуються сполучниками *і (й), та* попарно, ко́ма ста́виться між па́рами однорі́дних чле́нів.

134. Прочитай. Спиши. Визнач однорідні члени речення. Зверни увагу на вживання коми. Обведи кружечком слова, які поєднують однорідні члени.

1. Я пода́м тобі́ води́ці не з крини́ці, а з горня́тка*.
2. Сві́тить, та не грі́є со́нце золоте́. 3. Дощ був си́льний, але те́плий.

 Зверни ува́гу! Якщо однорідні члени речення поєднуються слова́ми *а, але́, та* (у значенні *але́*), то пе́ред ні́ми обов'язко́во ста́виться ко́ма.

135. 1. Спиши. Встав коми. Доведи правильність їх уживання.

1. Не на слова́ зважа́й а на робо́ту. 2. Зо́лото в боло́то впаде́ та міддю́ не ста́не. 3. Ве́ресень холо́дний але́ си́тий. 4. Біда́ замучи́ть але́ й нау́чить. 5. Гру́день рік кінча́є а зиму́ почина́є.

2. Поясни правопис виділених слів.

3. Поясни значення одного з прислів'їв (на вибір).

 136. Прочитай уривок з казки. Спиши. Постав потрібні розділові знаки. Поясни їх.

Жили́ собі́ ді́д та ба́ба. Ді́д пше́ницю та вся́ку пашни́цю** сі́яв та ри́бу лови́в та дро́ва руба́в. Ба́ба горо́д по́рала коро́ву до́ла та варе́ники вари́ла. А ще́ бі́ля ха́ти розво́дила си́лу-силе́нну кві́тів: і черво́ні піво́нії і

* Горня́тко – тут: горщик.

** Пашни́ця – зерно.

кру́чені пани́чі і зірча́сті ай́стри і ще́ всякі́-превся́кі (За Євге́ном Шморгу́ном).

Читаємо, пишемо. Уживаємо сполучники між однорідними членами та розділові знаки

137. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх. Підкресли однорідні члени речення, постав, де треба, коми.

1. У лісі роді́лася в майсте́рні робі́лася а на рука́х пла́че. 2. Си́м браті́в ві́ком рі́вні та і́менами рі́зні. 3. У воді́ роди́ться але́ води́ бої́ться. 4. Зелена́ і паху́ча пухна́ста і ко́кюна посере́д ха́ти ста́ла нас зі́ свято́м приві́тала.

138. 1. Доповни речення однорідними членами.

1. У класі́ були́ ...,
2. На столі́ в учи́тельки лежа́ли ...,
3. В іграшкóвій кі́мнаті ба́гато ...,

2. Які сполучники ти вжив(-ла) у доповнених реченнях? Чи були речення без сполучників? Як вони зв'язані між собою?

139. 1. Прочитай прислів'я. Встав замість крапок потрібні сполучники (*і, а, та, але*). Спиши. Постав, де треба, коми. Підкресли однорідні члени речення.

1. Хлі́б-сі́ль їж ... пра́вду рі́ж. 2. Шви́дко ка́зка мо́виться ... не шви́дко ді́ло ро́биться. 3. До́бре сло́во кра́ще за цу́кор ... ме́д. 4. Пта́шка кра́сна сво́ім пі́р'ям ... лю́дина сво́їми знанн́ями.

У якому реченні не потрібно ставити кому? Чому?

2. Поясни правопис виділених слів.

140. Прочитай текст. Про кого в ньому розповідається? Добери заголовок і запиши текст, ставлячи потрібні розділові знаки. Доведи, що не помиляєшся.

До мого́ ві́кна́ ча́сто прилі́тає сини́чка.

Ї́ї мо́жна зустрі́ти скрі́зь: і в лі́сі і в са́ду і бі́ля ві́кна́. Жи́виться сини́чка насін́ням, кома́хами та їхні́ми личи́нками. Сини́чка – ду́же корис́ний птах.

Читаємо й переказуємо текст за поданим планом

141. 1. Прочитайте текст. Про що ви з нього довідалися? Перекажіть текст за запитаннями.

Коли́сь на́ші пра́щури відзнача́ли Новий рік у ве́ресні. У Ки́єві на Подо́лі збира́лася си́ла-силе́нна люде́й. Особли́во урочи́сто відзнача́ли свя́то бра́тчики. Це бу́ли чле́ни профе́сійних това́риств: гонча́рі, кожум'я́ки, свічка́рі, шевці́. Ко́жне бра́тство ма́ло свій пра́пор, герб, гі́мн. Надве́чір сходи́лися в це́нтрі мі́ста, запáлювали сві́чки на дере́вах, розвеселя́ли прису́тніх виста́вами. Пе́ред світа́нком обходи́ли кия́н, поздоро́вляли з Нові́м ро́ком (*За Василем Скуратівським*).

1. Коли зустрічали Новий рік наші пращури?
2. Хто з них особливо урочисто відзначав це свято?
3. Люди яких професій належали до братчиків?
4. Що мало кожне братство?
5. Як братчики святкували Новий рік?

2. Запишіть переказ, дібравши заголовок. Поясніть вживання розділових знаків.

142. Прочитай і відгадай загадки. Спиши. Підкресли однорідні члени речення, постав розділові знаки.

1. Гуля́є в по́лі та не ки́нь літа́ на во́лі та не пті́ця.
2. Химе́рний мале́нький бока́стий товсте́нький чимось смачне́ньким напха́вся в окро́пі скупа́вся.
3. Голі́вки не ма́є а ша́пку вдяга́є, ніжку хоч і ма́є áле не взува́є.

СЛОВО – ЧАСТИНА МОВИ

Активізуємо знання про частини мови, засвоюємо терміни, будуємо діалог за змістом тексту

143. Прочитай текст.

У́чні обступі́ли профе́сора Лінгві́ста, зраді́ли, привіта́лися й запита́ли:

– А про що Ви нам сьогодні розкажете?

Профе́сор Лінгві́ст запропонува́в сісти за па́рти і сказа́в:

– Сьогодні́ я поведу́ вас у чарівну́ краї́ну, яка зве́ється **ГРАМА́ТИКА**. У ній живу́ть слова́ вели́кими роді́нами. І назива́ються ці роді́ни **ЧАСТІ́НИ МО́ВИ** (części mowy).

Є роді́на слів, яка в Грама́тиці назива́ється **ІМЕ́ННИК** (rzeczownik). Іме́нники імену́ють предме́ти – істо́ти і неісто́ти і відповіда́ють на пита́ння *хто? що?*

В іме́нників є помі́чникі – **ЗАЙМЕ́ННИКИ** (zaimki). Вони́ ча́сто виступа́ють замі́сть іме́нників і вам до́бре знайо́мі. Це слова́ *я, ти, він, вона́, воно́, ми, ви, вони́*.

Щоб іме́нники чи займе́нники відгу́кнулися, тре́ба їх спита́ти *хто? або що?*

По́ряд з іме́нниками живе́ роді́на слів, яка назива́ється **ПРИКМЕ́ТНИК** (przymiotnik). Вони́ назива́ють озна́ки іме́нників. Щоб дізна́тися, які озна́ки ма́ють іме́нники, прикме́тників тре́ба запита́ти *які́й? яка́? яке́? які́?*

А недале́ко живе́ ще одна́ роді́на слів, яка́ в Грама́тиці назива́ється **ДІЕСЛÓВО** (czasownik). Дієслова́ пові́домля́ють, що ро́блять іме́нники. Запита́єш їх, *що ро́бить* предме́т? або *що ро́бив?* чи *що бу́де ро́бити?*, вони́ одра́зу розка́жуть.

Є й інші родини слів, наприклад, **ЧИСЛІВНИКИ** (liczebniki). Вони називають кількість предметів (*один, десять*) або їх порядок (*перший, третій*). А щоб про це дізнатися, потрібно запитати: *скільки?* або *котрий?*

А про родину **СЛУЖБОВИХ СЛІВ** ви вже знаєте. Одні звуться **ПРИЙМІННИКИ** (przymki) (*у, в, з, на, під*), бо завжди знаходяться при іменниках: *на дорозі, під деревом*. А інші звуться **СПОЛУЧНИКИ** (spójniki) (*і(й), та, а, але*). Вони, ніби місточки, сполучають слова: *Іванко і Миколка, земля та небо*.

Кожна родина живе в дружбі з іншими. У кожній є свої особливості, які ви будете вивчати. Є й інші родини слів. Про них ви дізнаєтесь пізніше.

Отож, рушаймо разом у дуже цікаву країну **ГРАМАТИКУ!**

Про що розповів професор Лінгвіст? Що тобі вже знайоме про частини мови з уроків рідної мови? А що нове? Випиши і запам'ятай назви частин мови.

2. Ще раз перечитай текст і назви відомі тобі частини мови та їх ознаки.

3. Складіть за змістом тексту діалог.

144. Прочитай вірш. Назви частини мови, до яких належать ужиті в ньому слова.

Вийшли з лісу ведмежата,
заходились жито жати.
Запряглося в жатку трое,
до в'язання стало двоє,
шосте між дубками косить,
сьоме воду всім підносить.

145. 1. Прочитай слова. Постав до них питання. Запиши спочатку іменники, потім – прикметники, а наостанок – дієслова. Доведи, що ти не помиляєшся.

Батьківщина, працювати, гілля, їздити, льон, Вітчизна, під'їхати, любов, батько, щасливий, ввічливий, радісний, воїн, боєць, солов'їний, колективний, розмовляти, говорити, знання.

2. Які з виділених слів мають таку будову $\frown \wedge \square$?

3. Чи є серед цих іменників, прикметників і дієслів синоніми? Якщо є, то підкресли їх.

4. Поясни написання виділених слів.

146. 1. Прочитай слова. Випиши групи синонімів. До яких частин мови вони належать?

Доц, мріють, велетенський, думають, ласкавий, гадають, малий, гігантський, міркують, крихітний, зліва, дрібний, великий, пестливий, ніжний.

2. Знайди серед слів антоніми. Назви й запиши їх. Познач будову цих слів.

147. Прочитай український народний вислів, склади і запиши речення з ним.

Вітер у голові свіще – так кажуть про легковажну людину.

148. 1. Прочитай рядки синонімів.

Думати, гадати, мріяти, міркувати.
Велетенський, величезний.

2. Подумай, які з цих слів можна вставити замість крапок у подані речення. Речення запиши. Визнач, якою частиною мови є вставлені слова.

1. Хлопець довго ... над задачею і все-таки розв'язав її. 2. Іринка ... стати вчителькою. 3. На околиці міста збудували ... стадіон.

3. Поясни написання виділених слів.

ІМЕННИК

Групуємо слова за частинами мови. Добираємо до іменників синоніми й антоніми

149. 1. Прочитай.

Ось іменник, любі друзі,
цю частину люблять дуже,
бо усё вона назве,
дасть імення золотé:
мама, мир і Україна,
сонце, небо, світ, людина,
звук, буква, слово, мова –
ось частина ця чудова.
Хто? Сестричка, ненька, батько,
пташка, білочка, зайчатко...
Що? Земля, ріка, діброва,
книжка, зошит, ручка, шкóла...

2. Складіть діалог за текстом вірша.

150. Прочитай.

– Чому ми починаємо вивчати частини мови з іменника? – запитав Томаш.

– Друже, я зараз тобі це поясню.

Тому ми вивчаємо першим іменник, що це найважливіша частина мови. Іще первісні люди, пізнаючи природу, називали словами навколишні предмети і явища. Без іменників неможливі жодні знання, не може існувати жодна наука. Якби не було іменників, не можна було б говорити ні про птахів, ні про тварин, ні про родичів, друзів і взагалі про життя. За кількістю слів, які належать цій частині мови, іменник посідає перше місце серед усіх інших частин мови.

Про що ти дізнався? Що запам'ятав?

151. 1. Прочитай слова.

Дружити, дружба, дружний.
Сум, сумний, сумувати.

хоробрий

2. Томаш сказав, що в кожному рядку записані спільнокореневі слова, але належать вони до різних частин мови. Ти погоджуєшся з цією думкою? Свою думку доведи так: «Я погоджуся (не погоджуся) з Томашем, тому що ... » ,

Зверні увагу! Іменники можуть мати крім значення предметності ще й значення ознаки чи дії, але при цьому відповідати на питання *що?* Наприклад: *смівість, спів, зельє*.

152. 1. Прочитай слова. Випиши групи синонімів. До яких частин мови вони належать?

Доц, мріють, велетенський, думають, ласкавий, гадають, малий, гігантський, міркують, крихітний, злива, дрібний, великий, пестливий, ніжний.

2. Знайди серед слів антоніми. Назви і запиши їх. Познач будову цих слів.

153. 1. Утвори і запиши іменники від поданих слів. Доведи, що не помиляєшся.

Сивий, жити, думати, хоробрий, читати, чистий, синій, вишневий, сміливий, малиновий, малювати, боротися.

2. Назви спочатку іменники зі значенням ознаки, потім – зі значенням дії.

154. 1. Прочитай текст. Про що ти з нього довідався(-лась)?

Хліб і рушник – одвічні людські символи. Хліб-сіль на вишитому рушнику були високою ознакою гостинності українського народу.

Кожному, хто приходив із чистими помислами, підносили цю давню святиню (*Василь Скуратівський*).

2. Спиши текст. Назви іменники. За якими ознаками ти їх відніс(-если) до цієї частини мови?

Рід іменників. Активізуємо знання про рід іменників, засвоюємо терміни. Розрізняємо іменники, що належать до різного роду в польській та українській мовах

155. 1. Прочитай.

Прочитавши тему уроку, Томаш зрадів, бо вважав, що він усю знає про рід іменників і вміє його визначати. Він вирішив поділитися своєю радістю з професором Лінгвістом.

– Шановний пане Лінгвісте, – ввічливо звернувся до вченого Томаш, – рід іменників визначати легко. Ось дивіться: *дівчина, дівча, дівчатко*. Ці слова називають осіб жіночої статі. Значить вони – жіночого роду. А *хлопець, хлопчєня* – осіб чоловічої статі. Значить, вони чоловічого роду.

Професор Лінгвіст посміхнувся:

– Знову, Томаше, ти поспішив і все переплутав. Я б порадив тобі пригадати, як ти навчався визначати рід іменників на уроках польської мови.

 2. Допоможіть Томашеві визначити рід іменників *дівчина, дівча, дівчатко, хлопець, хлопчєня*.

Пригадай! В українській мові, як і в польській, іменники мають рід: чоловічий (*męski*), жіночий (*żeński*), середній (*niżaki*). Щоб визначити рід іменника, підставляємо до них слова *він, вона, воно*.

 156. 1. Прочитайте польські та українські словосполучення. Чим відрізняються іменники, ужиті в них?

adres domowy – **домашня адреса**

puszysty niedźwiadek – **пухнасте ведмежя**

znany poeta – **відомий поет**

piękny afisz – **красива афіша**

małe akwarium – **маленький акваріум**

flaga państwowa – **державний прапор**

2. Як ви визначили, якого роду іменники?

3. Із виділеними словосполученнями складіть і запишіть речення.

157. Побудуйте діалог на тему «Чи всі іменники в польській і українській мовах однакового роду?» Наводьте під час діалогу приклади.

158. Переклади словосполучення та запиши їх українською мовою.

Piękny aster, biała czekolada, małe dziecko, adres domowy, pierwszy fiołek, miękki fotel.

2. Перевір себе за перекладним польсько-українським словником, якщо є помилки, виправ їх.

159. 1. Прочитай і посміхнись.

ЖАРТ

– Якого роду слово «теля»? – запитала вчителька в учня.

– Якщо це бичок, то чоловічого. А як теличка – то жіночого, – відповів той.

2. А як би відповів учень, який вивчає рід іменників? Свою розповідь побудуй у вигляді тексту.

160. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Знайди іменники, що повторюються. Заміни їх, де потрібно, синонімами та займенником **він**.

За багато років Київ пережив і побачив немало. Не раз Київ зазнавав жорстоких ворожих нападів. Мешканці Києва мужньо боролися проти ворогів. У наш час Київ росте й будується. З року в рік Київ прикрашається новими будівлями, палацами, проспектами.

2. Запиши виправлений текст. Підкресли іменники. Визнач їх рід.

3. Прочитай речення з однорідними членами. До яких частин мови вони належать? Як з'єднані між собою?

161. 1. Прочитай прислів'я. Замість крапок встав потрібні антоніми. Як ти розумієш ці прислів'я?

1. Літо дбає, а ... прибирає. 2. Мир будує, а ... руйнує.

3. Праця людину годує, а ... марнує.

2. Підкресли іменники. Визнач їх рід.

Число іменників. Активізуємо знання про число іменників, засвоюємо терміни, змінюємо іменники різного роду за числами

Пригадай! В українській мові, як і в польській, іменники змінюються за числами, тобто вживаються в однині (*ручка, олівець, озеро*) і множині (*ручки, олівці, озера*).

Щоб визначити число іменника, треба змінити його за зразком: *одін – багато* або *багато – одін*.

162. 1. Прочитайте і відгадайте загадки.

Жовтенькі клубочки
ходять біля
мама-квочки.

Я пасуся на лужку
в хутрянному кожуску.
Маю різки: бе-бе-бе –
налякаю я тебе.

2. Спиши загадки. Підкресли іменники, ужиті в однині, однією лінією, а в множині – двома. Спробуй обґрунтувати правильність свого вибору за зразком: «Я думаю, що іменник ... вжито в ... , тому що йдеться про ... (один / багато) предмет(-ів).».

163. 1. Прочитай вірш Ігоря Січовика. Про кого в ньому розповідається? Що саме?

В лісі є кравець чудовий,
шіє звірам він обнови*.
Для ведмедів – кожуски,
для лисичок – сорочки,
для кунічок** – рукавички,
а для білочок – спіднички.

2. Спиши вірш. Підкресли іменники.

3. У якому числі вжито іменники – назви звірів і назви одягу? Доведи свою думку.

* *Обнова* – новий одяг.

** *Куніця* – kuna.

Зверни увагу! Під час уживання іменників у множині змінюється і місце наголосу.

Наприклад:

рука – нема руки – підніміть руки
земля – нема землі – нові землі
трава – нема трав – високі трави

164. 1. Оленка запропонувала Томашеві записати, що в нього є в портфелі. Ось який запис зробив хлопчик:

У мене в портфелі є три книжка,
чотири зошит, одін пенал, одна
лінійка, кольорові олівці, одін
альбом.

2. Знайди помилки, яких припустився Томаш, і виправ їх.

3. Запиши, що є у твоєму портфелі. Визнач і вкажи число записаних іменників. Доведи правильність свого запису.

165. 1. Прочитай вірш Вадима Крищенка. Скільки було дівчаток?

Біля двору – дві Федори,
біля ганку – дві Тетянки,
біля річки – дві Марічки,
а на лузі – дві Ганусі.
Тих дівчаток ой багато!
Порахуйте їх, малята.

2. Спиши вірш. Підкресли іменники. Зверху скорочено познач їх рід.

3. Поясни вживання великої букви.

Активізуємо знання про іменники, які вживаються тільки в однині або тільки в множині

В українській мові, так само, як і в польській, є іменники, які означають багато, а вживаються лише в однині: *nasienie* (l. p.) – насіння (одн.); *korzenie* (l. p.) – коріння (одн.); *zboże* (l. p.) – збіжжя (одн.); *obuwie* (l. p.) – взуття (одн.); *liście* (l. p.) – листя (одн.)

 Однак в українській мові іменники *волосся*, *колосся* вживаються в однині, а в польській – у множині: włosy, kłosie (l. mn.). Так само іменник *відпочинок* (wczasu (l. mn.)). А іменники *ясна* (dziaśło (r. n.)), джунглі (dżungla (r. ż.)) в українській мові вживаються в множині.

166. Прочитай іменники. Визнач їх рід. Зміни іменники за зразком: *один – багато*. Запиши їх через риску і познач закінчення.

По́ле, жи́то, ві́тер, у́чень, стяг, до́шка, учени́ця, вчи́телька.

 Зверні увагу! У деяких іменників чоловічого роду в множині випадає звук [e]: *учень – учні, палець – пальці*.

167. Прочитай речення, спиши. Підкресли іменники і визнач їх число.

1. В́ересень, немóв учи́тель, двéрі шкóли відчині́в.
2. Лі́стя пожовті́ле з дере́ва леті́ть. 3. Да́й, бабу́сю, поці́люю сивину́ тво́го волóсся. 4. Вуса́те колóсся росі́нок на́пілося.

168. 1. Прочитай і спиши текст.

Сóнячний промі́нець загля́нув у вікно́, ковзну́в по па́рті, по стіні́, затрима́вся на книжкáх і зо́шитах. У клáсі враз посвітлі́шало. По облі́ччях учні́в пробі́гли усмі́шки.

2. Визнач число іменників.

169. 1. Прочитай український народний вислів. Склади і запиши з ним речення.

Похню́пити но́са – дуже засму́титись.

2. Чи трапляється таке з тобою або твоїм братиком чи сестричкою? Склади й запиши речення про це також.

 170. 1. Переклади словосполучення українською мовою.

Podaję liście, nowe obuwie, ładne włosy, starzy rodzice, kręte schody.

2. Склади речення з трьома українськими словосполученнями.

Читаємо тексти, спостерігаємо за іменниками, що вживаються лише в однині або лише в множині

171. 1. Прочитай вірш *Анатолія Камінчука*. Про кого і про що в ньому розповідається?

Я ладна́ю годівни́чки
для горóбчика й сини́чки.
Для ма́лого снігурця́
крихт насі́плю і пшонця́.
Приліта́йте, дру́зі мілі,
не ляка́йтесь за́метілі!

2. Випиши в колонку іменники, ужиті в множині. Зміни їх за зразком: *багато – один*.

3. Випиши так само іменники, ужиті в однині. Зміни їх, уживши в множині, і запиши через риску. Який із цих іменників не можна вжити в множині?

172. 1. Прочитай текст. Яку картину природи змальовано?

О́сінь. У́же опа́ло лі́стя з дере́в. З не́ба ча́сто сі́ється дощ. Моє волóсся і о́дяг змо́кли від ньóго. Удо́ма я шві́дко зніма́ю з се́бе мо́крі ку́ртку й штани́, щоб просу́шити.

2. Визнач і вкажи число виділених іменників. Чи можна вжити їх у множині?

3. Поміркуйте, іменник *штани* означає один чи багато предметів? У якому числі вжито цей іменник?

173. Прочитай і посміхнись!

Я́кось ма́ма за́пита́ла:

– Чи ти, Богда́нку, зна́єш, що таке однина́, а що мно́жина́?

– Навчи́вся.

– То скажи́: джи́нси – це однина́ чи мно́жина́?

– Угори́ однина́, а внизу́ – мно́жина́.

Що б мав відповісти Богданко?

 В українській мові є іменники, які хоч і означають багато, але вживаються лише в однині. Це іменники *лістя, пшонó, зерно́, молоко́, волóсся, колóсся, вугілля, зóлото, срібло, здорóв'я, щáстя, нéбо*. Усі вони середнього роду.

І навпаки, є іменники, які називають один предмет, але завжди вживаються в множині. Це *двері, сáни, нóжиці, штáни, ковзани́, пáхощі*. Такі іменники не мають роду.

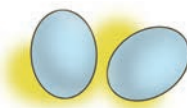
174. 1. Прочитай і спиши рядки з вірша *Анатолія Костецького*. Зазнач над іменниками їх число.

Гáрні друзі є в зимі –
сáни, ліжі, ковзани́.

2. Чи всі іменники останнього рядка можна вжити в однині?

175. Прочитай і відгадай загадку. Спиши. Підкресли іменники, які вживаються лише в однині.

Розкóлеш лід – візьмéш срібло,
розкóлеш срібло – візьмéш зóлото.

176. 1. Прочитай уривок з вірша *Володимира Коркіна*.

Ча́сом для **щáстя** багато не треба:
пілóтові дóсить чі́стого **не́ба**,
шофéрові – тільки б рівне́нька дорóга,
пе́карю – **пáхощі** хлі́ба м'яко́го.

 Що і кому потрібно для щастя? А що потрібно тобі, щоб бути щасливим(-ою)?

2. Спиши вірш. Визнач і вкажи число виділених іменників. Які з них вживаються тільки в однині, а який – лише в множині?

177. 1. Прочитай текст. Яку картину ти уявив(-ла)?

Іду́ сте́пом. Ві́тер куйóвдить* моє **волóсся**. Перéді мно́ю степ, як мóре. Від ві́тру хвилю́ється золотé **колóсся**. Угорі чу́ти спів жа́йворонка. Дивлю́сь і сéрце раді́є від цієї краси́.

2. Спиши. Підкресли іменники. Визнач і вкажи їх рід і число.

3. Поясни правопис виділених слів.

* *Куйóвдити* – pokudłać.

Відмінювання іменників. Змінюємо іменники за питаннями. Запам'ятовуємо назви відмінків і відмінкові питання. Будуємо словосполучення

Пам'ятай! Іменники в реченні пов'язуються з іншими словами, змінюючи свої закінчення.

178. Прочитайте назви відмінків в українській мові і відмінкові питання. Чи збігаються питання в польській та українській мовах?

Поста́влені до іменників пита́ння називаються *відмінковими*, бо нале́жать *відмінкам*. Тому́ зміна іменників за пита́ннями називається *відмінюванням*.

Mianownik – *kto? co?*

Називний – *хто? що?*

Dopełniacz – *kogo? czego?*

Родовий – *кого? чого?*

Celownik – *komu? czemu?*

Давальний – *кому? чому?*

Biernik – *kogo? co?*

Знахідний – *кого? що?*

Narzędnik – *kim? czym?*

Орудний – *ким? чим?*

Miejscownik – *o kim? o czym?*

Місцевий – *на кому? на чому?*

Wołacz

Кличний

179. 1. Випиши в колонку за зразком різні форми іменника *море* разом зі словами, з якими він пов'язаний, ставлячи від цих слів у дужках питання. Познач відмінок.

Зразок. Є (*хто? що?*) сóнце.

На півдні нашої країни є (...) мóре. Для мене немає (...) мóря, кращого за це. Коли повертаюсь додóму, я такий раді́й (...) мóрю. Коли я бачу (...) мóре, бачу високі гóри над ним, я задовóлений (...) мóрем і нéбом, і чі́стим пові́трям. Я щасли́вий, що живу́ (...) на мóрі. Мóре, ти завжди́ зі мно́ю!

2. У якому відмінку стоїть іменник *море* в останньому реченні?

180. 1. Прочитай текст Алли Свашенко. Про кого і про що в ньому розповідається? Хто ж переміг? Як саме?

ЗАЄЦЬ І ЇЖАК

Заєць стрівся з Їжаком, посміявся над звірком: «Якщо звір ти не ледящий, позмагаємось, Їжаче. Та чи ж вдасться Їжакові, куцоніжці, малюкові, мені швидко обійти і до фінішу прийти?»

Їжак усміхнувся тихо і подумав: «Оце ліхо! Хоч до Зайця й не рівняюсь, все ж із ним я позмагаюсь. Нюги в нього хоч довгенькі, але розум коротенький. Коли бігтиму не сам, Зайцеві я фору дам. Зайця зможу обігнати. Хай не хвалиться вухатий. Із Зайцем побіжить Їжак. Він на хитрощі мастак*».

Ось і фініш, Їжака перемога жде легка. Піт на Зайці, як роса. Глянув Заєць: чудеса! На маленькім Їжакові ані поту, ані криві. З Їжака хоч воду пий. Зажурився Зайчик мій.

«Зайцю, ти не вихваляйся. Більш зі мною не змагайся!»

2. Випиши виділені сполучення слів, ставлячи за зразком у дужках питання та позначаючи відмінок:

Зразок. Стрівся (*хто? що?*) Заєць (Н. в.).

Стрівся (*з ким? чим?*) з Їжаком (Ор. в.).

3. Визначаючи відмінок іменника в словосполученні «Зайця обійти», Томаш вирішив, що він стоїть у родовому відмінку. А ти як гадаєш? Чого не врахував Томаш?

4. Переглянь текст іще раз. Чи є в ньому іменники, ужиті у кличному відмінку? Назви їх.

 181. Розгляньте малюнки до тексту впр. 177. Знайдіть той, зміст якого не відображений у тексті казки, однак без того, що намальовано, Їжак не переміг би. Усно складіть розповідь за змістом цього малюнка.

182. Прочитай і спиши текст. Постав запитання від дієслів до іменників, з якими вони зв'язані. Визнач відмінок іменників.

Пташкі пролітали над полем і збили джмеля. Падав джміль і загубив сорочку. Тепер сидять пташкі в полі і шпують джмелеві сорочку золотими нитками.

183. Прочитай словосполучення. Спиши їх, ставлячи на місці крапок у дужках питання. Познач, у якому відмінку вжито іменники.

З'яв'їться (...) на небі, йти (...) з подругою, дарувати (...) сестрі, засіяти (...) пшеницею, розповісти (...) братові, запросити (...) дідуся, побачити (...) виставу*.

Уживаємо іменники в різних відмінкових формах. Будуємо діалоги за змістом малюнків

184. 1. Прочитай вірш Дмитра Павличка «Прапор». Спиши. Визнач відмінок виділених іменників.

Прапор наш, як літо,
в сонці майорить –
по долині – жито,
по горі – блакить.

2. Томаш вважає, що виділені іменники вжиті в давальному відмінку. Чи погоджуєшся ти з цією думкою? Міркуй так: «Я ... з цією думкою, бо ... ».

* *Мастак* – majster.

* *Вистава* – przedstawienie.

185. 1. Прочитай, доповнюючи речення іменниками з довідки. Спиши. У якому відмінку вжиті ці іменники?

1. Рідну мову, рідний край в серці, ... , зберігай! 2. Іди, іди, ... , зварю тобі борщику в полив'янім горщику! 3. Ой, ...-... , догоді, догоді, а ти, ...-... уроді, уроді! (Народна творчість).

Довідка: сонечку-батечку, дощичку, земле-матінко, брате.

2. Підкресли іменники, ужиті в кличному відмінку. Як вони виділені в реченні?

186. 1. Розгляньте малюнки. Поміркуйте, що можуть сказати одне одному та вчительці зображені на малюнках діти. Дайте їм імена.

2. Побудуйте діалоги, уживаючи імена у кличному відмінку.

187. 1. Пригадай казку «Ріпка». Як зверталися дід до баби, баба до внучки, внучка до Жучки?

2. Запиши речення з цими звертаннями.

188. 1. Прочитай текст. Спиши. У дужках на місці крапок постав питання від підкреслених до виділених слів. Познач закінчення.

Пригадай! Щоб визначити відмінок, треба ставити питання від головного слова до залежного.

Коли випав перший (...) сніг, діти змайстрували в нашому (...) дворі (...) годівничку. Тільки-но розвіднілося, прилетіла до неї жвава (...) синічка. Схопіла (...) у дзьоб гарбузове (...) насіння – і злетіла (...) на тополь. Всілася, притісла (...) насіннячко (...) до гілки (...) лапками й ну його дзьобати.

2. Питання яких відмінків ти поставив(-ла)?

Простежуємо зміну відмінкових закінчень іменників чоловічого роду з нульовим закінченням та із закінченням -о за таблицею

189. 1. Прочитай текст.

Томаш писав речення: *Я дружу з Миколкою і Тарасик...*

– А яке ж закінчення в слові *Тарасик*? – замислився він. – Міркую так: *Миколка* – іменник чоловічого роду, і *Тарасик* – теж чоловічого роду. То треба писати *Тарасикою*?.. Щось не так. Мабуть, зателефоную Оленці й запитую.

– Оленко, скажи, будь ласка, яке закінчення буде мати іменник *Тарасик* у реченні *Я дружу з Миколкою і Тарасик...*? Обидва вони чоловічого роду...

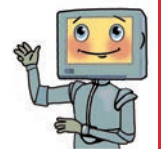
– Так, чоловічого. Але іменник *Миколка* має закінчення *-а*, а *Тарасик* – нульове закінчення, тому треба казати: *Дружу з Тарасиком*. Іменники чоловічого роду з нульовим закінченням та на *-о* й середнього роду на *-о*, *-е* змінюють свої закінчення по-іншому. А запам'ятати, як саме, тобі допоможе таблиця Кіберика. Я надішлю її електронною поштою.

– Дякую, Оленко! Чекатиму.

Ось яку таблицю надіслала Оленка.

Це (*хто?*) батько, дідусь□, Андрій□.
Іду (*до*) (*кого?*) батька, дідуся, Андрія.
Дякую (*кому?*) батькові(-у), дідусеві(-ю), Андрієві(-ю).
Бачу (*кого?*) батька, дідуся, Андрія.
Пишаюся (*ким?*) батьком, дідусем, Андрієм.
Костюм (*на*) (*кому?*) батькові(-у), дідусеві(-ю), Андрієві(-ю).

Про що запитав Томаш Оленку? Яку відповідь одержав?

2. Прочитай таблицю два-три рази, щоб запам'ятати. Зверни увагу, що у деяких випадках іменники – назви істот мають по два закінчення.

3. Усно зміни закінчення іменників *брат* і *дядько*, користуючись таблицею Кіберика.

 190. Поміркуйте! Іменники *батько* і *Микола* – чоловічого роду. Чи однаковими будуть у них закінчення в давальному відмінку? Доведіть свою думку.

 Іменники чоловічого роду – назви істот, відповідаючи на питання *кому? (на) кому?*, можуть мати закінчення *-ові, -еві, -єві* і *-у, -ю*.

Іменники, що є неістотами, відповідаючи на питання *на (у) чому?*, – закінчення *-і, -ї, -у, -ю*: *у лісі, у парку, у гаю*.

191. 1. Прочитай прислів'я. Подумай, на питання якого відмінка відповідають іменники, що в дужках. Щоб дізнатися про це, став питання від виділеного слова. Користуйся за потреби таблицею.

Зразок: платить (*кому?*) ...

1. Бджола́ (ведмідь) ме́дом даніну **платить**. 2. Не **бажа́й** (син) бага́тства, а **бажа́й** (розум). 3. Пра́ця **ро́бить** (чоловік) розу́мним. 4. Га́рному (хазя́їн) і соломи́нка **знадобі́ться**.

2. Спиши, розкриваючи дужки. Підкресли й доведи правильність ужитих закінчень.

 192. Подумайте, яке із закінчень *-ові, -еві* чи *-єві* слід ужити в іменниках чоловічого роду. За потреби користуйтеся опорною схемою. Запишіть утворені словосполучення.

	Якщо основа іменника закінчується на:			
	[-]	[=]	ж, ч, ш	й
	↓	↓	↓	↓
то в Д. і М. в.	<i>-ові</i>	<i>-еві</i>	<i>-єві</i>	<i>-єві</i>

Нака́з (солда́т), сказа́ти (това́риш), вручи́ти (учи́тель), доручи́ти (Сергі́й), сказа́ти (сто́рож), пока́зати (ро́дич), подарува́ти (Андрі́й).

193. 1. Прочитай вірш *Федора Петрова*, правильно вимовляючи звуки [с] – [с']. Про кого розповідається у вірші? Що сталося з дітьми? Хто їм допоміг?

Ле́ся, Ле́сик і Оні́ся
заблуди́лися у лісі.
Та якраз діду́сь Оні́сим
у село́ верта́вся лісом.
І Оні́сим віві́в з лісу
Ле́сю, Ле́сика й Оні́сю.

2. За змістом вірша утвори словосполучення, добираючи до дієслів іменники. Запиши. Познач закінчення іменників.

Заблуди́лися (*у чому? де?*) у

Зустрі́ли (*кого?*)

Верта́вся (*чим? кудю?*)

Зраді́ли (*кому?*)

Верта́вся (*куди? у що?*) у

Віві́в (*з чого?*) з

Поверну́лися (*з ким?*) з

194. Прочитай і запиши речення, змінюючи іменники, що в дужках. Познач закінчення іменників, що змінювалися.

1. Це кни́жка мого́ (брат). 2. Мико́лка пригото́вав подару́нок (діду́сь). 3. Оле́г поспіша́в на зу́стріч з (Бори́с). 4. Ми приї́хали в го́сті до (дядько́ Сергі́й).

Вправляємось у змінюванні закінчень іменників чоловічого роду

195. 1. Прочитай слова й утвори словосполучення, змінюючи іменники, що в дужках. Усно став питання до іменника. За потреби користуйся таблицею Кіберика.

Зустрі́тися з (учите́ль), розмовля́ти з (хлопчи́к), малюва́ти в (альбо́м), чека́ти (дру́г), дякува́ти (Ю́рко), дарува́ти (діду́сь).

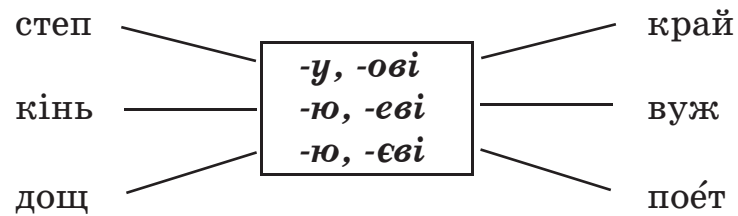
2. Запиши утворені словосполучення. Познач закінчення іменників. Доведи, що не помиляєшся.

196. 1. Прочитай слова в колонках. Подумай і скажи, людям яких із названих професій потрібні такі речі.

молоток	скрипаль
скрипка	садівник
лопата	художник
пінзлик	учитель
журнал	робітник

2. Додаючи слово *потрібен* (*потрібна*), утвори і запиши речення. Познач закінчення іменників.

197. 1. Допоможи іменникам дібрати свої закінчення.

2. Використовуючи подані іменники, побудуй кілька словосполучень, додавши слова *допомагати*, *дякувати*, *радіти*. Запиши утворені словосполучення.

198. Утвори з поданих слів словосполучення і запиши їх. Поясни правопис відмінкових закінчень іменників.

дарувати	вітання	герой
розповісти	квіти	дідусь
передати	правда	батько

Читаємо тексти, змінюємо закінчення іменників чоловічого роду з нульовим закінченням і на -о і середнього роду на -о, -е за питаннями *кого? чого?*

199. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

Виходжу з дому і йду до парку. З неба сіються краплі дощу. Не видно сонця. Вітер струшує лістя зі старого клена. Біля дуба шарудить лістям їжачок. Гарно у парку восени!

2. Спиши. Знайди і підкресли іменники чоловічого і середнього роду, які відповідають на питання *чого?*

! Іменники середнього роду, що відповідають на питання *кого? чого?*, завжди мають закінчення *-а*, *-я* (*неба, сонця*), а іменники чоловічого роду з нульовим закінченням – закінчення *-а*, *-я*, *-у*, *-ю* (*клена, лікаря, снігу, Дунаю*). Але: *Дніпра* (бо *Дніпрó* – це іменник на *-о*).

200. 1. Прочитай текст.

Томаш прочитав пояснення, і замислився: «Як же дізнатися, які іменники чоловічого роду матимуть закінчення *-а*, *-я*, а які – *-у*, *-ю*?» Цього разу хлопчик звернувся по допомогу до професора Лінгвіста.

– Це складне запитання, мій друже, – сказав професор. – Щоб не помилятися, доведеться користуватися довідничком, а краще – запам'ятати його. А в складних випадках доведеться звертатися до орфографічного словника.

– Дякую, професоре Лінгвісте!

ДОВІДНИЧОК

Іменники чоловічого роду з нульовим закінченням та *-о*, відповідаючи на питання *кого? чого?*, мають закінчення:

↓ <i>-а, -я,</i>	↓ <i>-у, -ю</i>
якщо вони називають:	якщо вони називають:
<ul style="list-style-type: none"> ➤ імена (<i>Юрія, Гната</i>); ➤ осіб (<i>хлопця, сина, дядька</i>); ➤ професії (<i>шофера, пекаря</i>); ➤ міст і сіл (<i>Києва, Львова</i>); ➤ транспорт (<i>літака, корабля</i>); ➤ вироби з борошна (<i>батона, булика</i>); ➤ дерева (<i>дуба, клена, ясена</i>); ➤ тварин (<i>вовка, зайця</i>). 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ явища природи (<i>дощу, грому, вітру</i>); ➤ продукти харчування (<i>борщу, цукру, кислю</i>); ➤ будови та їх частини (<i>будинку, поверху, ганку</i>); ➤ почуття (<i>сміху, жалю</i>); ➤ назви краю (<i>Криму, Сибіру</i>); ➤ а також іменники: <i>степу, лісу, гаю</i>.

Яке запитання виникло у Томаша? До кого він звернувся за допомогою? Що порадив професор Лінгвіст хлопчику?

2. Прочитай довідничок кілька разів. Спробуй запам'ятати.

 201. 1. Прочитайте слова зліва і справа, утворіть з них словосполучення. Але спочатку поміркуйте, які закінчення матимуть іменники, сполучаючись з дієсловами. За потреби користуйтеся довідничком.

Чекати ... , захотіти ... , сховатися від ... , підійти до ... , заплакати від		водій, ураган, мед, страх, автобус
--	--	---------------------------------------

2. Запиши утворені словосполучення. Познач закінчення іменників. Доведи правильність свого запису.

 202. Прочитай слова в колонках. Утвори словосполучення й запиши їх. Познач закінчення іменників.

стояти		до		брат
іти		біля		каштán
поспішати		з		Ўжгород
приїхати				син

 Спостерігаємо за чергуванням і випаданням голосних під час змінювання закінчень іменників чоловічого і середнього роду в родовому відмінку, розповідаємо за малюнком

203. 1. Прочитай текст.

Сьогодні професор Лінгвіст розповів учням ще про одну особливість іменників чоловічого і середнього роду. Виявляється, у деяких іменниках чоловічого роду, які змінюються за питаннями *кого? чого?*, голосний [i] чергується з [o] або [e]: *рік – ро́ку, ле́бідь – ле́беда*. А в інших іменниках під час зміни їх форм слова голосні [o], [e] взагалі випадують: *хлопець – хлопця, день – дня*.

Слу́хав То́маш і дивува́вся:

– Яка ж цікава українська мо́ва!

Про що розповів професор Лінгвіст? Що здивувало Томаша?

 У деяких іменниках чоловічого роду з *нульовим* закінченням і на *-o* під час змінювання закінчень голосні чергуються або випадують.

2. Простеж це за таблицями Кіберика.

Таблиця 1

Голосні чергуються:	
[i] → [e]	[i] → [o]
папір → нема (чого?) паперу кисіль → нема (чого?) киселю	вечір → чекати (чого?) вечора ніж → нема (чого?) ножа

Таблиця 2

Голосні [o], [e] випадують:	
[o] → []↓	[e] → []↓
будинок → біля будинку ґанок → до ґанку	хлопець → до хлопця перець → без перцю

204. Прочитай слова зліва і справа. Утвори словосполучення і запиши. За потреби користуйся таблицею 1. Підкресли букви, що позначають голосні звуки, які чергувалися.

кінь		нема́ (кого́?) ...
стіл		стояти (біля чо́го?) біля ...
грім		тіка́ти (від чо́го?) від ...
пиріг		шмато́к (чо́го?) ...
кіт		сиді́ти (біля ко́го?) біля ...

 Пригада́й! Київ – ... з Киє́ва; ... до Киє́ва.
Львів – ... зі Льво́ва; ... біля Льво́ва.

205. 1. Прочитай речення, добираючи замість крапок одну із назв міст.

Увечері поїзд виїхав з _____ і вранці прибув до _____ .
У _____ багато пам'ятників. Це дуже цікаве місто.

2. Запиши доповнені речення. Підкресли букви, які позначають звуки, що чергуються.

206. 1. Прочитай текст, змінюючи закінчення іменників, що у дужках. Що ти помітив(-ла)?

Повітряний змія лежав на (стіл). Змія виготовлено з синього (папір). Іванко й Олесь взяли змія, вийшли з (дім) і пішли в поле запускати його. Змія затріпотів від (вітер) і піднявся високо в небо.

2. Спиши текст, розкриваючи дужки. Букви, що позначають звуки, які чергуються, підкресли.

3. Розглянь малюнок і розкажи, що робили хлопчики.

207. Прочитай словосполучення, змінюючи іменники, що в дужках. За потреби користуйся таблицею 2. Запиши словосполучення.

Сховатися від (вітер), підійти до (пень), полови́на (день), прихід (грудень), чекати (гість), сад біля (будінок), салат з (огірок).

Будуємо словосполучення і речення. Уживаємо іменники чоловічого роду в давальному й місцевому відмінках. Складаємо розповідь

208. Прочитай незакінчені речення, доповни їх потрібними іменниками й запиши. Познач закінчення. Визнач відмінки дописаних іменників.

Робітник працює на

Жонглер працює в

Лісник працює в

Будівельник працює на ...

Зверні увагу! В українській мові, на відміну від польської, іменники чоловічого роду в місцевому відмінку можуть мати не тільки закінчення *-ові, -еві, -єві*, а й *-і, -ї: у лісі, у гайі та -у, -ю: у саду, в гаю*.

209. Прочитай групи слів. Уживаючи прийменник *у*, розкажи, хто де живе. Запиши утворені речення. Познач закінчення. Підкресли букви, що змінилися.

Зозуля і соловейко, гай; вовк і лисиця, ліс; горобчик, стріха; пєсик, будка; папуга, клітка; білка, дупло; бджола, вулик; коник, луг.

Зверні увагу! В українській мові кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] перед *і* змінюються на [з'], [ц'], [с'].

210. 1. Прочитай вірш Алли Свашенко і запам'ятай.

Як виконуєш завдання,
не забудь про чергування:
як *поріг* – то на *порозі*,
якщо *ріг* – кажи на *розі*,
коли *рух* – то буде в *русі*,
а *кожух* – то у *кожусі*,
як *урок* – то на *уроці*,
а як *бік* – кажи на *боці*.

2. Випиши парами слова, в яких чергуються приголосні звуки. Підкресли букви, що їх позначають.

3. Утвори словосполучення зі словами, у яких відбулася зміна приголосних перед закінченням *-і*. Наприклад: *сумка на боці*.

211. Використовуючи подані слова, утвори словосполучення. Запиши їх. Підкресли в іменниках букви, які позначають звуки, що чергуються.

стоїть	на у	стіг
віріс		горох
дзвенить		вуха
лежить		поріг
сіно		бік

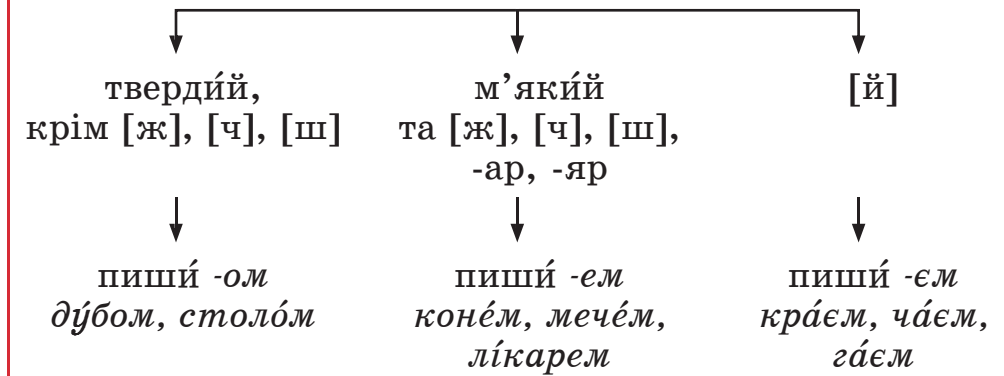
Будуємо словосполучення й речення з іменниками у формі орудного відмінка, уживаємо їх у мовленні

212. Прочитайте словосполучення. Спишіть. Позначте основу іменників і закінчення. Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи. Зробіть висновок про те, коли вживається закінчення **-ом**, коли **-ем**, а коли **-єм**. За потреби користуйтеся опорною схемою Кіберика.

Падає сніг – милуватися снігом.
Стоїть хлопець – розмовляти з хлопцем
Іде трамвай – їхати трамваєм.

Якщо основа іменника закінчується на приголосний:

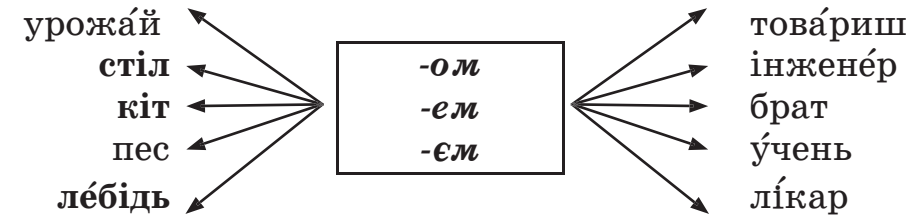
Зверни увагу! У деяких іменниках при змінюванні в орудному відмінку в основі випадає *e*: *пес – псом, пень – пнем, день – днем*.

213. 1. Прочитай, спиши, дописуючи замість крапок закінчення.
Є багато цікавих професій. Хотілося б працювати і вчител..., і інженер..., і архітектор... . Але цікаво працювати й лікар..., і перукар..., і викладач... .

Іменники з основою на -р в орудному відмінку можуть мати закінчення -ем, -ом: лікарем, кобзарем, але: столяром, муляром. Правіс слів слід перевіряти за орфографічним словником.

2. Закінчення іменників якого роду ти дописував(-ла)? Познач їх і поясни вживання.

214. 1. Допоможи іменникам знайти своє закінчення в орудному відмінку. Доведи, що не помиляєшся. Зверни увагу на чергування голосних у виділених іменниках. Запиши іменники.

2. Побудуй словосполучення, додаючи до поданих слів один із іменників з таблиці. Запиши утворені словосполучення.

Йти ..., гратися з ..., дружити з ..., розмовляти з ..., сховатися під ..., бігти за

215. Прочитай і спиши речення, розкриваючи дужки. Познач закінчення іменників чоловічого роду. Визнач відмінок.

1. Подружівся Котик з (Півник). 2. Зустрівся Колобок з (Ведмідь і Вовк). 3. Мама розмовляла з (лікар). 4. Іде квітуча весна рідним (край). 5. Яринчина мама пригощала гостей українським (борщ). 6. Борщ був з (м'ясцє, помідорчик, перчик).

Спостерігаємо за зміною закінчень іменників середнього роду в однині, вживаємо такі іменники в різних відмінкових формах у словосполученнях і реченнях

216. Простеж, як змінюються закінчення іменників середнього роду в однині.

Н.	що?	вікн	пол	житт
Р.	чого?	... а	... я	... я
Д.	чому?	... у	... ю	... ю
З.	що?	... о	... е	... я
О.	чим?	... ом	... ем	... ям
М.	на чому?	... і	... і	... і
Кл.	–	... о	... е	... я

217. Побудуй словосполучення з поданих слів. За потреби користуйся таблицею.

Квіти, вікно, на; недалєко, озеро, від; грітися, сонце, під; купатися, море, у; пригощати, яблуко.

218. Прочитай і порівняй закінчення іменників середнього роду в польській та українській мовах.

N.	<i>kim? czym?</i>	niebem	połem	życiem
O.	<i>ким? чим?</i>	небом	полем	життям

M.	<i>o (w, na) kim? czym?</i>	o jabłku	o polu	o mieście	o życiu
M.	<i>na (u) komu? czemu?</i>	na jabłku	u polu	u mieście	u życiu

2. Спиши іменники української мови, познач закінчення.

Зверні увагу! В українській мові іменники середнього роду із суфіксами *-ечк-, -ячк-, -атк-, -ятк-* у місцевому відмінку мають закінчення *-у*: *на сонечку, на дівчатку, на хлоп'ятку*.

219. Побудуй словосполучення з поданих слів.

Пляма на (платтячко), хвілі на (море), стрічка у (волосся), лістя на (дерево), грітися на (сонечко).

220. 1. Прочитай речення. Спиши, змінюючи слова, що в дужках.

1. Агронóm милува́вся золотім (колосся) пшени́ці.
2. Вітер ба́вився корóтким (волосся) дівчинки. 3. Весно́ю дере́ва вкрива́ються зелéним (лістя). Пётрик захо́пився (читання) ново́ї кни́жки.

2. У якому відмінку вжито іменники? Яке закінчення вони мають? Підкресли закінчення.

Зверні увагу! на місце наголосу в словах *читання, завдання*.

221. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. Позначте закінчення іменників. Доведіть, що не помиляєтесь.

W tym mieście, lubować się morzem, w świetle lampy, piśać piórem, ptak w gnieździe, kwiaty w polu, spotkać się nad jeziorem.

222. 1. Прочитай речення. Спиши, змінюючи закінчення іменників, що в дужках. Підкресли слова, від яких треба було поставити питання до іменника, щоб визначити його закінчення.

1. Сніжна зіронька горить в мене на (вікно́це). Як погасне, інша вмить спалахне́ на (сонце). 2. Всього́ ві́росте дово́лі на ширóкíм на́шім (по́ле). 3. Бері́зка – мов ліле́я в (плаття) з білих пелюсто́к.

2. Назви речення, у яких є слова, ужиті в переносному значенні.

223. 1. Прочитай і спиши, розкриваючи дужки. Познач закінчення іменників. У яких відмінках вони вжиті? Як ти це визначив (-ла)?

Між густім (гілля) калі́ни соловéй звив гніздéчко. У (гніздéчко) солов'ї́ха солов'я́тко учи́ть сти́ха: „Ну́мо, (синóк), вдох: „Тьох!” У зелéному (лістя) хова́лися черво́ні я́годи калі́ни.

2. Поясни правопис виділених слів.

Спостерігаємо за змінюванням закінчень іменників жіночого роду на -а, -я в однині. Уживаємо такі іменники у мовленні

224. Простеж, як змінюються закінчення іменників жіночого роду залежно від питань.

N.	<i>хто? що?</i>	школ	а	пісн	я	груш	а	Марі	я
P.	<i>кого? чого?</i>	...	и	...	і	...	і	...	ї
D.	<i>кому? чому?</i>	...	і	...	і	...	і	...	ї
Z.	<i>кого? що?</i>	...	у	...	ю	...	у	...	ю
O.	<i>ким? чим?</i>	...	ом	...	ею	...	ею	...	ею
M.	<i>на кому? на чому?</i>	...	і	...	і	...	і	...	ї
Kл.	–	...	о	...	е	...	о	...	є

Пригадай! Так са́мо змінюються й іменники чоловічого роду на *-а, -я*.

 225. 1. Прочитайте слова. Зв'яжіть їх між собою, вибираючи потрібні закінчення, наведені справа. Щоб не помилитися, усно ставте питання від головного слова до залежного.

Чита́ти, кни́жка; вивча́ти, мо́ва; співа́ти, пісня́; гра́тися, ля́лька; пиша́тися, Софі́я; допомага́ти, сестра́; дарува́ти, Марі́я; попроси́ти, Микі́та, у; дружи́ти, з, Ілля́.	-і; -и; -ї; -у; -ю; -єю; -єю; -ою.
--	---

2. Запишіть утворені сполучення слів. Позначте закінчення.

 226. Прочитайте слова і питання. Доберіть до них з довідника іменники, утворіть і запишіть словосполучення. За потреби користуйтеся таблицею.

Запроси́ти (кого?) ... , одяга́ти (кого?) ... , дарува́ти (кому?) ... , ба́читися (з ким?) ... , леті́ти (над чим?) над ... , сто́яти (біля чого?) біля

Довідничок: сестра́, сосна́, дити́на, Ю́ля, Микі́та, кали́на.

227. Порівняй закінчення іменників у польській і українській мовах.

В. szkołę górę gazetę pogodę książkę ziemię Mariję
З. школу гору газету погоду книжку землю Марію

228. Побудуй словосполучення, змінюючи іменники, що в дужках, запиши їх. За потреби користуйся таблицею. Підкресли закінчення.

Знайті́ (кни́жка), загуби́ти (стрі́чка), побачи́ти (бабу́ся), привіта́ти (ма́ма Марі́я), зустріча́ти (сестра́).

 229. 1. Утвори й запиши словосполучення, дібравши з правого стовпчика потрібний іменник. Познач закінчення іменників жіночого роду.

кві́ти ...	ка́ша
приї́хати із ...	сини́ця
ви́читати з...	конва́лія
пір'я́ ...	пло́ща
під'ї́хати до...	да́ча
наї́стися ...	кни́жка

2. Із двома словосполученнями (на вибір) склади і запиши два речення.

Спостерігаємо за чергуванням приголосних основи іменників жіночого роду перед -и, -і у давальному й місцевому відмінках однини та вживаємо такі іменники в мовленні

230. 1. Прочитай текст.

То́маш прочита́в за́гадку:
 Біле́нька корзи́нка,
 а дно – золо́тисте.
 В корзи́нці – роси́нка
 та со́нечко чи́сте.

Хло́пчик помі́тив, що іме́нник *корзи́нка*, ужива́ючись із приyméнником *в*, зміни́в не лише́ закінчення, а й бу́кву *к* на *ц*. Він одра́зу ж зателефонува́в Оле́нці і запита́в, чо́му́ так.

Ді́вчинка поясні́ла:

– В іме́нниках з осно́вою на *г*, *к*, *х* відбува́ється чергува́ння при́голосних. При́голосні [г], [к], [х] пе́ред закінченням *-і* змінюються на [з'], [ц'], [с']. Але не за́вжди, а лише́ тоді́, коли́ вони́ відпові́дають на пита́ння *кому́?* *чому́?* *на ко́му?* *на (у) чо́му?*

Корзи́нка. Со́нечко (*у чо́му?*) у корзи́нці.

Доро́га. Лежи́ть (*на чо́му?*) на доро́зі.

Вільха́. Лі́стя (*на чо́му?*) на вільсі́.

Мико́лка. Подару́нок (*кому́?*) Мико́лці.

– Запам'ята́в?

– Так. Дя́кую, Оле́нко.

– І яко́го ви́сновку ти дійшо́в? – зно́ву запита́ла Оле́нка.

– В іме́нниках жіно́чого і чолові́чого ро́ду з осно́вою на *г*, *к*, *х* пе́ред закінченням *-і* відбува́ється зміна при́голосних [г], [к], [х] на [з'], [ц'], [с'].

– Молоде́ць, То́маш! Запам'ята́в! – похва́лила Оле́нка.

Що помі́тив То́маш, читаючи зага́дку? До кого́ він зверну́вся по допо́могу? Знайди і зачитай роз'ясне́ння Оленки.

2. Відгадай зага́дку. Випиши з тексту приклади, які навела Оленка.

231. 1. Прочитай вірш Оксани Тимошук. Яку картину ти уявив(-ла)? Хто на чому гойдався?

Гойдалася бджілка на квіточці,
а листочок – на гілочці,
дощик – на павутинці,
сонечко – на хмаринці.
жабенятко – на осоці,
Соломійка – на гойдалці!

2. Спиши. В іменниках, які відповідають на питання *на чому?*, познач закінчення. Підкресли букви, що позначають приголосні, які чергувалися.

Запам'ятай! В іменниках жіночого роду з основою на [г], [к], [х] ці приголосні перед закінченням *-і* змінюються на [з'], [ц'], [с'], тобто відбувається чергування приголосних.

232. 1. Простежте, які приголосні змінилися при зміні слів.

Подруга – зателефонувати подрузі	[г] – [з']
Надійка – подарувати Надійці	[к] – [ц']
Берізка – серезки на берізці	[к] – [ц']
Черемха – їній на черемсі	[х] – [с']

2. Назви приголосні, які чергуються. Відповідай так: «У першій парі слів ... звук [...] чергується зі звуком [...]».

233. Прочитай і запам'ятай. Запиши з пам'яті. Підкресли букви, що змінилися.

Як рука – то на руці,
як нога – то на нозі,
як хвастуха – то хвастусі,
як хитруха – то хитрусі.

234. 1. Прочитай вірш, змінюючи слова, що в дужках. Вивчи вірш і запиши його з пам'яті.

Зима. Тумани сізі.	І холодно у лісі
І річка спить у (крига).	кленку, калині, (вільха).
Замёрзла на морозі	З зимою наодінці
берізка при (дорóга).	не страшно лиш (ялінка).

2. Перевір написане за підручником. Підкресли букви, що позначають змінені букви.

235. 1. Утвори словосполучення, змінюючи слова в дужках. Запиши їх. Визнач відмінок іменників. Підкресли букви, що змінилися.

Подарувати (подруга), розповісти (вчителька), запис на (дощка), малюнок на (сторінка), олівець у (рука), панцир на (черепаха), дякувати (Марійка), стояти на (крига).

2. Склади і запиши два речення з двома словосполученнями (на вибір).

236. 1. Прочитай загадки, змінюючи слова, що в дужках. Що ти помітив(-ла), коли розкривав(-ла) дужки? Відгадай загадки.

1. Стоїть паличка, на (паличка) булавочка, а в тій (булавочка) людей не перелічиш. 2. Хто по двадцять хустин на (голівка) має? 3. На (дорóга) їх багато – їде на колесах хата. Двері спершу ти відчиниш, на дивані відпочинеш, а вона в єдину мить хоч куди тебе домчить!

2. Спиши загадки, розкривши дужки. Познач закінчення іменників, які були в дужках. Підкресли букви, що змінилися.

Уживаємо іменники жіночого роду в орудному відмінку однини в мовленні. Розрізняємо закінчення таких іменників у польській та українській мовах

237. 1. Порівняй!

У польській мові	N. szkołą	ziemią	ciszą	Marią
В українській мові	О. школою	землею	тішею	Марією

2. Які закінчення мають іменники жіночого роду в орудному відмінку в українській мові? Утвори з ними словосполучення й запиши. Познач закінчення іменників.

238. 1. Прочитай уривок з казки «Лисиця і Журавель», змінюючи закінчення іменників, що в дужках. За потреби користуйся таблицею.

Подружівся Журавель з (Лисиця). Запросила Лисичка його в гості. Поставила перед Журавлем тарілку з (каша). Постукав він дзьобом по (тарілка) та й пішов голодний додому.

2. Спиши. Познач закінчення іменників, які були в дужках. Якого вони роду? У якому відмінку вживалися? Які закінчення мають?

3. Поміркуйте і зробіть висновок про вживання закінчень іменників жіночого роду на *-а, -я* в орудному відмінку.

239. 1. Склади речення, використовуючи по одному слову з кожної колонки.

хлопчик	приходити	з	метелиця
дівчинка	стрибати	з	ялінка
білочка	схилитись	над	задача
зима	замислитись	під	кніжка

2. Поясни, у якому відмінку вжито іменники з останньої колонки.

 240. Розгляньте малюнки, дайте відповідь на питання: хто з чим? З яких казок ці герої?

 241. 1. Змінюючи іменники, склади і запиши з поданих слів речення. Визнач відмінок іменників.

1. Дівчатами, із, Грудень, своїми, прийшов, Метелиця, Хурделиця, Заметіль. 2. Снігові, під, величезні, намело, круча, намети. 3. Синічка, дзвінка, весна, пісня, пробуджує.

2. В якому реченні вжито синоніми? Назви їх, додай свої.

 Простежимо зміну форм іменників жіночого роду з нульовим закінченням та іменника *мати* за таблицею та чергування голосних *i-e, i-o* в корені. Уживаємо такі іменники під час складання словосполучень і речень

242. Простеж, як змінюються закінчення іменників жіночого роду. Зверни увагу на чергування голосних в основі слів.

Н.	(хто? що?)	осінь	ніч	мати
Р.	(кого? чого?)	осені	ночі	матері
Д.	(кому? чому?)	осені	ночі	матері
З.	(кого? що?)	осінь	ніч	матір
О.	(ким? чим?)	осінню	ніччю	матір'ю
М.	(на кому? на чому?)	(на) осені	ночі	матері
Кл.	–	осене	ноче	мати

 Зверніть увагу! Як правило, звертаючись до матері, усі вживають слова *мамо, мамочко, матусю*.

 243. Спробуйте пояснити вживання апострофа в слові *матір'ю*.

244. 1. Прочитай речення, уживаючи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. Що ти помітив(-ла)?

Настала осінь. Цієї (осінь) рано відлетіли журавлі. Ми поговорили з (мати) про це. Вона сказала, що (ніч) холодні, значить скоро похолоднішає.

2. Спиши, познач закінчення. Букви, що змінилися, обведи олівцем.

245. Прочитай вірш Алли Свашенко і запам'ятай правила чергування голосних.

Коли [i] кінчає слово,
[e] чи [o] завжди готіві
[i] в основі замінить,
і за нього послужить.
Порівняй: в печі, до печі,
слово сказано до речі,
солі, осені і кісті,
від хоробрості, від злості...
Коли [i] в кінці немає,
змін ніяких не буває:
сіль і піч, і сіллю й піччю,
річ і ніч, і річчю й ніччю,
і хоробрістю, і злістю,
і сміливістю, і кістю.
Але є такі слова,
в яких зміни не бува:
мідь – то міді, тіль – то тїні,
січ – то січі, лїнь – то лїні.

246. Прочитай вправу. Доповни речення словами з довідки. Запиши доповнені речення. Познач закінчення іменників.

1. Прокидаюся від ранкової 2. Мені переповнюють почуття ... та Від учорашньої ... не залишилось і сліду.

Довідка: радість, стомленість, свіжість, бадьорість.

247. Утвори словосполучення, розкривши дужки. Склади й запиши з ними речення. Познач закінчення іменників. Букви, що змінилися, обведи олівцем.

Зваріти без (сіль), посоліти (сіль), розпаліти в (піч), повернутися з (подорож), дивуватися високої (врожайність).

248. Прочитай і запиши речення, розкриваючи дужки. Поясни, що відбулося в коренях цих слів.

1. Глибокої (осінь) в садах ставало тихо і сумно.
2. Коли темніло, в Івасика (хоробрість) як не бувало.
3. Мар'янка аж підстрибнула від (радість).
4. Ще тільки сонечко зійшло, а бабуся вже поралася біля (піч).

Читаємо, правильно вимовляємо і пишемо іменники жіночого роду з нульовим закінченням у формі орудного відмінка з подовженими м'якими приголосними. Уживаємо такі іменники, складаючи словосполучення і речення

249. 1. Прочитай і спиши речення. Знайди й підкресли іменники жіночого роду, які відповідають на питання *чим?*

1. В українського народу є гарний звичай зустрічати гостей з хлібом і сіллю. 2. Дрова лежали під піччю. 3. Діти були захоплені подорожжю по Україні. Вони ділилися своєю радістю з батьками.

2. Прочитай виділені слова. Яка особливість їх вимови? Як це позначено на письмі?

У якому слові не вимовляються подовжені приголосні і на письмі нема подвоєння?

Віменниках жіночого роду з нульовим закінченням, що відповідають на питання *чим? чим?* перед закінченням *-ю* приголосні подовжуються: *піч – піччю, сіль – сіллю, пам'ять – пам'яттю*.

Подовження не відбувається, якщо в кінці основи два різні приголосні: *Керч – Керчю, злість – злістю*.

Іменники *матір, любов*, відповідаючи на питання *ким? чим?*, мають перед закінченням апостроф: *матір'ю, любов'ю*.

250. 1. Прочитай слова. Утвори словосполучення, за потреби використовуй прийменник. Запиши утворені словосполучення. Познач закінчення іменників.

нагородити	з	гордість
іти		любов
пишатися		молодь
дивитися		ніч
милуватися		медаль

2. Поміркуйте і поясніть, чому правопис цих іменників різний.

251. 1. Із поданих груп слів склади словосполучення.

Виконати, з, честь; зустрічати, з, хліб, і, сіль; відзначатися, хоробрість; пишатися, молодь.

2. Із словосполученнями, утвореними з виділених слів, склади і запиши речення.

252. Спиши, добираючи з довідки і вставляючи замість крапок потрібні за змістом іменники. Поясни їх правопис.

Ми милувалися ... озёр і ... садів. Льотчики славлються своєю З великою ... ми зустрічали гостей. Учні нашого класу відзначаються своєю Ми пишаємося ... космонавтів. Діти з ... доглядали за своїми маленькими звірятами.

Довідка: зелень, хоробрість, чемність, сміливість, радість, любов, синь.

253. 1. Прочитайте розповідь Томаша. Що ви помітили? Чого він не знає?

Ми з мами ходили до зоопарку. Там до мами підійшла її знайома. Вона повела нас з мами до вольєрів з тиграми. Мені і мами було дуже цікаво.

2. Прочитайте текст іще раз, правильно змінюючи іменник *мати*.

254. Утвори словосполучення і запиши. Визнач, у яких відмінках жито слово *мати*. За потреби користуйся таблицею (впр. 239).

Розповісти (мати), побачити (мати), поділитися з (мати), прибігти до (мати), зустріти (мати), зустрітися з (мати), написати (мати), нове вбрання на (мати).

255. Прочитай. Спиши, розкриваючи дужки. Поясни правопис іменників жіночого роду. Які з цих речень є прислів'ями?

1. На роботу з (радість), а з роботи з (гордість). 2. Не хваліся мудрий (мудрість), а сильний (сила). 3. Гостей зустріли хлібом і (сіль). 4. Переможця нагородили (медаль). 5. Батьком-(мати) не хвалісь, а хвалісь своєю (честь). 6. У листопаді зима з (осінь) бореться.

Читаємо. Спостерігаємо за зміною форм іменників – назв маленьких істот. Складаємо розповідь за малюнками, уживаючи різні форми іменників – назв маленьких істот

256. 1. Прочитай текст. Назви дійових осіб. Чиї вони діти?

Гусеня Попелястик і курча Кульбабка були друзями. До них часто приєднувалися цуценя Гавчик і кошеня Мурчик. Коли друзі гралися, цуценя Гавчик охороняло їх.

2. Випиши з тексту іменники – назви малих істот та їхні клички. Поясни вживання великої букви.

257. Прочитай таблицю Кіберика. Зроби висновок, як змінюються за відмінками слова – назви маленьких істот.

Н.	<i>хто? що?</i>	лоша́	теля́	ім'я́
Р.	<i>кого? чого?</i>	лоша́ти	теля́ти	іме́ні
Д.	<i>кому? чому?</i>	лоша́ті	теля́ті	іме́ні
З.	<i>кого? що?</i>	лоша́	теля́	ім'я́
О.	<i>ким? чим?</i>	лоша́м	теля́м	ім'я́м, іме́нем
М.	<i>на (у, в) кому?</i>	(на)	(на)	в іме́ні
	<i>на (у, в) чому?</i>	лоша́ті	теля́ті	
Кл.	–	лоша́	теля́	ім'я́

Пам'ятай! В іменниках – назвах малих істот із закінченням *-а, -я* при відмінюванні з'являються суфікси *-ат-, -ят-*: курча́ – курча́ти, щеня́ – щеня́ти.

Суфікс *-ен-* з'являється при відмінюванні іменників *ім'я, плем'я* (іме́ні, пле́мені).

258. 1. Прочитай вірш Алли Свашенко, змінюючи іменники, що в дужках. За потреби користуйся таблицею.

ПОСТАРАВСЯ

Тато, їдучи в гостину,
наказав своєму сину:
– Грицю, ти не байдикуй,
всю худобу нагодуй.

Дав сінця він (порося),
вишеньок приніс (теля),
(гусеня) – молока,
(кошеня) – огірка.

Не забудь, комусь дати,
коли когось годувати.
– Тату, все мені відомо.
Залишився Гриць удома.

Для маленького (лоша)
каву здумав готувати.
(Цуценя) дав пшона...
Тільки що за дивина!

Гриць стомився, рад би сісти,
а ніхто не хоче їсти.

2. Спиши другу частину вірша, розкриваючи дужки. Познач суфікси й закінчення іменників – назв маленьких істот.

3. Подумайте і обговоріть, що переплутав хлопчик. Запишіть, який корм мав дати хлопчик кожній тваринці.

259. 1. Розгляньте малюнки.

2. Виберіть, кого з тваринок чим поцитуєте. Свою розповідь починайте так: «Маленькому ... я дам Маленькому ... запропоную ... »

260. 1. Прочитай текст, змінюючи іменники, що в дужках. Про що ти довідався з нього?

Коли́сь давно́ наші прѣдки жили́ окремими племена́ми. У ко́жного (плѣм'я) бу́ло своѣ ім'я́. (Ім'я́) поля́ни зва́лися лю́ди, які жили́ ко́ло Ки́єва. (Плѣм'я), що ме́шкало у вели́ких ліса́х, діста́лося ім'я́ древля́ни. (Ім'я́) сіверя́ни зва́лися ме́шканці́ нині́шньої Черні́гівщини. Спі́льного (ім'я́) наші́ прѣдки тоді́ не ма́ли.

2. Спиши текст. Познач закінчення іменників.

261. Прочитай речення, спиши, розкриваючи дужки. Поясни, залежно від чого змінювалося слово *ім'я*.

На́шу ву́лицю назва́ли (ім'я) Лѣсі́ Украї́нки.
В (ім'я) Мар'я́на піше́ться апо́строф.
Ми пи́шаємо́ся (ім'я) вели́кого Ко́бзаря́.

Спостерігаємо за зміною закінчень іменників, ужитих у множині. Уживаємо такі іменники під час складання словосполучень і речень

262. 1. Прочитай вірш *Елли Саталкіної*. Яке явище природи змальовано?

ПРИНЦЕСА ХМАРИ́НКА

У принцѣси, у Хмарі́нки,
в ко́сах – злі́ви і граді́нки,
у коро́ні – блискаві́ці,
а в підбо́рах* – громо́віці.

2. Щоб описати це явище природи, поетеса вжила іменники в однині й у множині. Назви іменники, вжиті у множині. Постав до них питання.

3. Спиши вірш. Підкресли іменники, вжиті у множині. Познач їх закінчення.

263. Прочитайте таблицю. Зверніть увагу, як змінюються закінчення іменників у множині залежно від питань.

* Підбо́ри – обcasy.

Чоловічий рід

Н.	дубі́	хло́пці	ко́ні
Р.	дубі́в	хло́пців	ко́ней
Д.	дуба́м	хло́пцям	ко́ням
З.	дубі́	хло́пців	ко́ней
О.	дуба́ми	хло́пцями	ко́нями
М.	(на, у, в) дуба́х	хло́пцях	ко́нях
Кл.	дубі́	хло́пці	ко́ні

Середній рід

Жіночий рід

Н.	озѣра	поля́	книжкі́	таблі́ці
Р.	озѣр	полі́в	книжо́к	таблі́ць
Д.	озѣрам	поля́м	книжка́м	таблі́цям
З.	озѣра	поля́	книжкі́	таблі́ці
О.	озѣрами	поля́ми	книжка́ми	таблі́цями
М.	озѣрах	поля́х	книжка́х	таблі́цях
Кл.	озѣра	поля́	книжкі́	таблі́ці

Зверні увагу! Іме́нники на [ц'] в украї́нській мо́ві, на відмі́ну від польсько́ї, у множині́ ма́ють закі́нчення *-і*: зайці́, хлопці́.

В украї́нській мо́ві, на відмі́ну від польсько́ї, пе́ред закі́нченням *-и* зву́ки [г], [к], [х] вимовля́ються тве́рдо. А пе́ред закі́нченням *-і* зву́ки [ж], [ч], [ш] тро́хи пом'я́кшуються.

264. 1. Прочитай вірш *Тамари Коломієць*, додаючи потрібні закінчення. Про кого в ньому розповідається? Що саме?

Два весѣлі ї́жак...
наколóли на голк...
всі́ листк... і сказа́ли:
– Ми кущ...,
золоті́ у нас плащ... на дощ....

2. Спиши, замість крапок дописуючи закінчення. Визнач відмінок іменників. Доведи, що не помиляєшся.

265. 1. Прочитай вірш, уживаючи іменники, що в дужках, у множині. Про що в ньому розповідається?

В лісі кóвзанку з води́
збудува́ли (хо́лод).
Взя́вши (крило́) в білі боки́,
танцюва́ли там (со́ро́ка),
(бі́лка, лі́ска) і (зайча́)
вчи́лись ї́здити на (санча́та).

2. Спиши вірш. Познач закінчення іменників, вжитих у множині. Доведи, що не помиляєшся.

266. Доповни речення словами з довідки й запиши їх.

У нас зимують такі птахи́: ..., ..., ..., У теплі краї́ відлітають ...,

Довідка: жа́йворонок, горобе́ць, дятел, жураве́ль, сини́ця, ла́стівка, леле́ка, зозу́ля, го́луб, грак, шпак.

Спостерігаємо за вживанням іменників чоловічого і середнього роду в родовому відмінку множини в текстах, складаємо словосполучення і речення з такими іменниками

267. Прочитай речення, спиши. Підкресли іменники, вжиті в родовому відмінку множини, познач закінчення. Зроби висновок.

Дмухну́ла зима́ хо́лодом, зірва́ла лі́стя з лісі́в і гаї́в.
Ба́чить зима́, що пташо́к ї́й не діста́ти, і накіну́лася на зві́рів.

Запам'ятай! Іменники чоловічого роду в родовому відмінку множини ма́ють закінчення **-ів, -їв**. Але: **ко́ні – коне́й**.

268. Дайте відповідь на запитання, уживаючи подані іменники. Запишіть. Поясніть уживання закінчень.

Нема́є (кого? чого?)...

Брати́, сині́, зайці́, лісі́, гаї́, ко́ні.

269. Утвори словосполучення з поданих слів. Запиши їх.

Спів, солов'ї́; від, почу́ти, друзі́; крик, журавлі́;
бага́то, вогні́; полі́т, голуби́.

Зверни увагу! Іменники середнього роду на **-о** (*вухо, око*) та **-я** (*знання*) у множині ма́ють нульове закінчення.

Іменники середнього роду на **-е**, так са́мо, як і іменники чоловічого роду з нульовим закінченням, у родовому відмінку множини ма́ють закінчення **-ів, -їв**:

Середній рід	Чоловічий рід
по́ле – поля́ – з полі́в	ліс – лісі́ – з лісі́в
мо́ре – моря́ – з морі́в	друг – друзі́ – від друзі́в
Але:	край – краї́ – краї́в
яйце́ – яйця́ – з яєць	Але: кінь – ко́ні – коне́й
се́рце – серця́ – до серде́ць	гість – го́сті – госте́й

270. Спиши, розкриваючи дужки. За потреби користуйся таблицею.

Від зелених (по́ле) до розлогіх (гай) ви́ліся вузе́нькі стежки́. Було́ так га́ряче, ніби пала́ла ти́сяча (со́нце). До всіх (се́рце), як до двере́й, є ключики́ малі́. На свято́ з'ї́халося бага́то (гість).

271. 1. Подумайте, які з іменників матимуть подані закінчення в родовому відмінку множини. Доведіть свою думку. За потреби користуйтеся поданою таблицею.

край	☐ -ів	мо́ре
дуб	☐ -їв	океа́н
по́ле	☐ -ей	гість
хлóпець	☐	кінь

2. Утвори словосполучення, вживаючи подані іменники в родовому відмінку множини.

Ві́сті з ... і Подару́нки від Лі́стя з Прийті́ до Урожа́й з З'ї́хатися з усіх

3. Запиши утворені словосполучення. Познач закінчення іменників.

272. Прочитай, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку множини. Спиши. Визнач відмінок цих іменників, познач закінчення.

У наших лісах водяться (вовк, лисиця, заєць, їжак). Але немає (тигр, лев, слон). Їх можна побачити лише в зоопарку. Ще там є (мавпа, жирафа, верблюд, бегемот, носоріг) і багато інших (звір).

Спостерігаємо за зміною закінчень іменників жіночого роду на -а, -я і середнього роду на -я в родовому відмінку множини, вживаємо такі іменники під час побудови словосполучень і речень

273. Прочитай і відгадай загадку. Спиши. Підкресли іменники середнього роду, вжиті у множині. Визнач, у якому відмінку вони вжиті. Чи всі іменники мають закінчення?

Вух нема́, нема́ й очей,
ані рук, ані плечей.
Тільки й є, що голова́,
сто хустин її хова́.

274. Простеж, як змінюються закінчення іменників жіночого і середнього роду в родовому відмінку множини.

сестра́ – сестри – сестёр	озеро – озера – з озер
пóдруга – пóдруги – пóдруг	вікно́ – вікна – з вікон
жінка – жінки – жінок	селó – села – з сіл
ма́ти – матері – матерів	знання́ – знання – знань
корóва – корóви – корів	Але́ о́ко – о́чі – з очей
Але́: свиня́ – сві́ні – свиней	дитя́ – діти – дітей

Зверні увагу! У родовому відмінку множини іменники середнього роду з подвійними буквами на -я не мають закінчень, тому приголосні в них під час вимови не подовжуються і на письмі не позначаються.

є	умі́ння	багато	умі́нь
	ста́рання		ста́рань
	зна́ння		зна́нь

Але́: облі́ччя – облі́ч

275. 1. Прочитай і спиши речення, розкриваючи дужки. Поясни вживання закінчень.

1. Ми захо́плено слухали спів (птахи́). 2. У ша́фі було багато різних (речі). 3. Пёршого ве́ресня відзначається день (знання́). 4. У Катру́сі з (о́чі) ка́пали дрібні сльо́зи. 5. На лу́зі па́сся табу́н (ко́ні).

2. Поміркуйте, чому іменники, що були в дужках, відповідаючи на одне і те ж питання, мають різні закінчення.

276. Перекладіть українською мовою словосполучення. Переклад запишіть.

Nie ma uczniów, znajdować przyjaciół, wystąpić z bezgów, obok jezior, nie słycać prósb, wiedzić dużo gier, mam siedem jabłek.

277. Із поданих слів утвори й запиши словосполучення, познач закінчення іменників. Доведи, що не помиляєшся. За потреби користуйся таблицею-довідником.

У, побува́ти, льо́тчики; до, прийт́и, сусі́ди; з, поверну́тися, го́сті; дові́датися, кни́жки, з; у, спита́ти, дівча́та; ри́ба, з, озе́ра, чи́стих; привіта́ти, зі, ма́тері, свя́том; чека́ти, но́чі, білих; зня́ти, з, но́шу, плечі́.

Розрізняємо закінчення іменників у давальному та орудному відмінках множини в польській та українській мовах. Уживаємо українські форми таких іменників у мовленні

278. 1. Порівняйте закінчення іменників в давальному та орудному відмінках множини у польській та українській мовах.

С.	studentom	krajom	książkom
Д.	студентам	краям	книжкам
С.	tablicom	drzewom	morzom
Д.	таблицям	деревам	морям

2. Визначте рід іменників. Чи однакові закінчення мають іменники різного роду в давальному відмінку множини?

3. Назвіть закінчення, які мають іменники в давальному відмінку в українській мові. Запишіть ці іменники як однорідні члени, додавши початок: *Дарувати ...*, ...

279. 1. Утвори й запиши словосполучення, розкриваючи дужки. Які закінчення ти вжив(-ла) і чому?

Розповідаємо (друзі, подруги). Пішемо листи (батькі, матері). Даруємо (сестри, хлопці).

2. Доповни утворені словосполучення, додаючи іменники та прикметники (усно).

 280. 1. Порівняйте закінчення іменників у множині в польській та українській мовах.

N.	studentami	krajami	książkami
O.	studentami	krajami	kniżkami
N.	tablicami	drzewami	morzami
O.	tablicami	drzewami	morzami

2. Визначте рід іменників. Чи однакові закінчення мають іменники, ужиті в орудному відмінку в українській мові? Від чого залежить уживання закінчення *-ами*, *-ями*?

281. 1. Утвори й запиши словосполучення, розкриваючи дужки. Які закінчення ти вжив(-ла) і чому?

Пишати своїми (батькі, матері, сині, доньки).
Пролітати над (озера, моря, ліси, поля).

2. З утвореними словосполученнями усно склади два речення.

 282. Перекладіть словосполучення українською мовою і запишіть їх.

Jechać saniami, biec schodami, nad wysokimi topolami, dzięki przyjaciom, opowiedzieć małym dzieciom, przesłać powitanie koleżankom.

283. Утвори словосполучення з поданих слів, уживаючи, де треба, прийменники. Познач закінчення іменників. Визнач відмінок. Який відмінок вживається без прийменників?

розмовляти		учителі
розповідати	з	товариші
стояти	під	дерев
освітлювати	над	верби
димок		вогні
рости		дахі

284. 1. Прочитай речення, додаючи потрібні закінчення. Спиши.

1. Від наших сільських дідус..., майстр..., умільц... – ковал..., гончар..., кравц... – повинні ми перейняти їхнє вміння. 2. Сьогодні ми пишаємося вишивальницями рушник..., майстерним поєднанням червоного і чорного кольор... .

2. Познач закінчення. Визнач відмінок. Поясни правопис виділених слів.

Уживаємо іменники в різних відмінках множини, складаємо текст-розповідь

285. 1. Прочитай і подумай, чи однакові закінчення матимуть іменники, що в дужках, у поданих парах речень. Якщо ні, то чому?

На Новий рік ми надіслали вітання (друзі, родичі). І самі одержали вітання від (друзі та родичі). А ще ми одержали подарунки від (дідусі й бабусі). І самі віднесли подарунки (дідусі й бабусі).

2. Спиши речення, розкриваючи дужки. Познач закінчення.

286. Розгляньте малюнок і складіть текст на тему «У скількому етнографічному музеї». Вживайте слова *рушникі, килимі, куманці, кухлики, писанкі, тарелі*. Запишіть текст.

287. Прочитай і відгадай загадки. Спиши, дописуючи закінчення іменників.

1. Біжа́ть чоти́ри брат..., оди́н одного не мо́жуть догна́ти. 2. Де йшла со́дня косар..., вийшло п'ять бога-тир..., ко́сять, в'я́жуть заодно́ і молотять на зерно́. 3. По кві́т... літа́ємо, медо́к добува́ємо.

ПРИКМЕТНИК

Читаємо тексти, простежуємо зв'язок прикметників з іменниками, добираємо прикметники, синоніми й антоніми, визначаємо багатозначність прикметників

288. 1. Прочитай вірш *Лесі Лужецької*. Пригадай, що ж таке прикметник. Ознаки якої частини мови він називає?

Усі ознаки називає
прикметник як части́на мо́ви,
і жо́дної не обмина́ють
сло́ва ці, спра́вді, пречудо́ві:
земля́ – ласка́ва, лю́ба, рідна,
а со́нце – щі́ре, золо́те,
а не́бо – ла́гідне, погі́дне,
життя́ – пре́красне, доро́ге.
А о́чі в ма́ми – до́бри, ніжні,
а го́лос – чи́стий і дзві́нкій,
а ру́ки – те́плі і наді́йні,
а по́гляд – со́нячний, ясний.

2. Розкажи, які слова (прикметники) використала поетеса, щоб розповісти про сонце, небо, життя і маму. Зачитай їх разом з іменниками.

3. Випиши з вірша уривок, в якому розповідається про маму. Підкресли іменники прямою лінією, а прикметники – хвилястою. Познач закінчення виділених слів.

Родові закінчення прикметників *-ий, -ій, -а, -я, -е, -є* залежать від кінцевого приголосного основи.

Основа закінчується на:	чол. рід	жін. рід	серед. рід
↓	↓	↓	↓
твердий приголосний →	<i>-ий</i>	<i>-а</i>	<i>-е</i>
м'який приголосний →	<i>-ій</i>	<i>-я</i>	<i>-є</i>

4. Поміркуйте, чи можна за закінченням сказати, якого роду і числа прикметник. Що допоможе не помилитися?

Пригадай! В українській мові прикметники, так само, як і в польській, зв'язані з іменниками, називають їх ознаки і вживаються в тому ж роді, числі і відмінку, що й іменники. Наприклад, *стіл (який?) дерев'яний, парта (яка?) нова, вікно(яке?) велике*.

Зверни увагу, що іменник має рід, а прикметник змінюється за родами, тобто вживається в тому ж роді, що й іменник.

289. Прочитай текст і продовж гру, називаючи фрукти, овочі, дерева, імена тощо.

Ішли до школи дві подружки.

– А я гру придумала! – сказала одна.

– Яку?

– Я називаю іменник, а ти швидко утвори від нього прикметник. Якщо не зможеш, – програла.

– Добре, називай!

– Море.

– Морський (берег).

– Школа.

– Шкільний (сад).

– Мама.

Задумалась друга дівчинка.

– Ага! – закричала перша. –

Я перемогла! Є такий прикметник – мамин (брат)!

290. Прочитай слова. Ознаки яких іменників вони називають? Спиши, замість крапок дописуючи потрібні іменники.

1. Зелéна, колю́ча, пухна́ста, паху́ча 2. Кругли́й, смуга́стий, бока́тий, зелéний, хвоста́тий 3. Пухна́стий, рум'я́ний, соло́дкий, духмя́ний 4. Яскра́ве, золоте́, гаря́че, ніжне

291. Прочитай вірш Алли Свашенко. Про кого розповідається в цьому вірші? Чим брати відрізнялись одне від одного? Які слова вжив автор, щоб показати цю різницю?

Є у мене менший брат,
все у нас із ним не в лад:
я білявий – він чорнявий,
я меткий, а брат мій млявий,
я високий і тонкий,
брат товстенький і низький.

2. Випиши через тире антонімічні пари прикметників.

292. Прочитай пари словосполучень. У якому значенні вжиті в них прикметники? Зроби висновок.

Добрий хліб – добра людина – добра звістка.
Золотий перстень – золоті руки – золота осінь.
Срібний ланцюжок – срібне волосся – срібний голос.

 293. Із поданими в дужках синонімами утвори й запиши можливі словосполучення. Поміркуй, які з прикметників можуть або не можуть поєднуватися з поданими іменниками.

лінія	>	(пряма, рівна, струнка)	руки	>	(добрі, лагідні, ніжні)
ялінка	>		друзі	>	
хлопець	>	(сильний, міцний, могутній)	життя	>	(заможне, багате, врожайне)
дуб	>		поле	>	

 Читаємо тексти, визначаємо їх стиль. Спостерігаємо за роллю прикметників у художньому тексті. Складаємо текст-опис

 294. 1. Прочитайте два тексти. Який із них науковий, а який – художній? Доведіть, що не помиляєтесь.

2. Доберіть заголовок до художнього тексту, запишіть його. Підкресліть прикметники.

I. Ромашка звичайна росте на лісових галявинах, лугах, полях ігородах. Росте в Україні, на Кавказі, у Сибіру і на Далєкому Сході. Вона здавна використовується в народній медицині (*Ботанічний атлас*).

II. У зелéному за́тишному хра́мі, вся переплéтена золотими про́менями со́нця, на висо́кому гінко́му стебелі́ці росла лугова́ царі́ця – рома́шка. Це, мабу́ть, бу́ла найпрекра́сніша в сві́ті кві́точка. Рівна, висо́ка, з су́мно нахі́леною набі́к яскра́во-жо́втою, в бі́лих ні́жних прозо́рих пелю́стках голі́вкою (*За Григором Тютюнником*).

 295. Розгляньте малюнок. Складіть текст-опис Червоної Шапочки. Але спочатку поміркуйте, з чого почати опис, про що сказати в головній частині і як закінчити опис. Запишіть свій текст.

 296. Прочитай текст. Розглянь малюнок. Чи справді слон був таким, як жартував Петрик? Яким же він був? Опиши слона таким, як бачиш його ти. Запиши свій опис.

Після відвідання зоопарку діти одержали завдання описати тварину, яка їм найбільше сподобалася. Петрик, відомий у класі жартун, написав: «У зоопарку мені дуже здивував слон. Я ніколи не думав, що він такий маленький. А які у нього тоненькі ноги й коротенький хобот! Затé хвіст довжелéзний».

Спостерігаємо за вживанням прикметників вищого й найвищого ступенів у текстах, утворюємо й уживаємо прикметники різного ступеня в усному мовленні й на письмі

297. 1. Прочитайте й порівняйте, чи однаково утворюються прикметники вищого й найвищого ступенів у польській та українській мовах.

У польській мові:

twardy – twardszy – najtwardszy
ciepły – cieplejszy – najcieplejszy
stary – starszy – najstarszy
młody – młodszy – najmłodszy

В українській мові:

твердій – твердіший – найтвердіший
теплій – тепліший – найтепліший
старій – старіший – найстаріший
молодій – молодіший – наймолодіший

2. Спишіть прикметники, записані українською мовою. Позначте суфікси та префікси.

Зверні увагу! В українській мові, так само, як і в польській, від звичайних прикметників за допомогою суфікса *-іш-* або *-ш-* творяться прикметники вищого ступеня.

Так само від прикметників вищого ступеня за допомогою префікса *най-* утворюються прикметники найвищого ступеня.

298. 1. Розгляньте малюнки. Опишіть кожний із предметів за кольором, розміром, смаком.

2. Порівняйте лимон і кавун за смаком, розміром і кольором з яблуком і грушею і запишіть за поданим зразком.

Зразок. Лимон кисліший за яблуко.

3. Позначте суфікси. Якого значення вони надають прикметникам?

299. Від прикметників *розумний, добрий, ласкавий, ніжний, сильний* утворіть і запишіть прикметники вищого і найвищого ступенів. Подумайте, які з цих прикметників ви використаєте, розповідаючи про своїх рідних, щоб передати свою любов до них: «Моя мама...», «Мій тато...».

300. Прочитай, спиши, утворюючи від поданих прикметники вищого й найвищого ступенів.

Галінка *струнка*, але Марійка І все ж ... дівчинкою є Зося.

Петрик *розумний* хлопчик, але Іванко Протé ... у нашому класі є Дмитрик Михайлюта, він

301. Прочитай, спиши, утворюючи від поданих прикметники вищого і найвищого ступенів.

Ставóк великий, а óзеро ... Протé мóре

Ромáшка гáрна, конвалія ..., алé троянда

Кіт малéнький, равлик ..., а жук

302. 1. Прочитай вірш *Тамари Коломієць*. Що описано в ньому? Які почуття передано? Які суфікси вжила авторка, щоб передати свою ніжність?

Що ромáшки – білявeнькі,
чорнобрівці – чорнявeнькі.
А в нагідки така біда,
така біда – косá рудá.
Стоїть вона, сиротина,
однім-одна ко́ло тину.
А ромáшки диву́ються,
чорнобрівці чуду́ються:
– Звідкіля ти, гарне́сенька,
як со́нечко, ясне́сенька?

2. Випиши іменники разом з прикметниками з двох перших і двох останніх рядків вірша.

Подумайте, кого стосуються прикметники з двох останніх рядків вірша: ромашок, чорнобривців чи нагідки?

3. Познач суфікси. Зверни увагу на вживання в них м'якого знака.

303. Прочитай речення. Визнач суфікси прикметників. Поміркуй і скажи, якого значення – пестливості чи збільшеності – вони надають прикметникам.

1. Місяць яснєсенський промінь тихєсенський кїнув на нас. 2. Аж суне Вовк, такий страшенний та здоровенний. 3. Вріжу скибочку хліба м'якєньку, пригощу козенятко малєньке. 4. У старєзнім бору я чорніці беру. 5. Заєць той хитрющий скік та скік. 6. Є весєлі слова, як зелєна трава, а є злющі-презлющі, як мухи кусючі.

 Зверні увагу! Суфікси *-еньк-, -єсенк-* надають прикметникам значення пестливості, здрібнілості. Суфікси *-єнн-, -єзн-, -ющ-, -юч-* – збільшеної якості, іноді з негативним забарвленням.

 304. Від іменників першого рядка утвори за допомогою суфіксів *-ян-, -єв-, -н-, -єв-, -єн-* прикметники і поєднай їх з іменниками другого рядка. Запиши утворені словосполучення.

1. Гліна, бузок, літо, вишня, сестра, мама, бабуса, Марійка.
2. Посуд, куш, день, садок, зошит, брат, хустка, лялька.

 Правильно вимовляємо і пишемо прикметники на -ський, -зький, -цький, уживаємо такі прикметники в мовленні

305. 1. Прочитай прізвиська відомих у Польщі й Україні людей, правильно вимовляючи суфікси українською мовою.

Марія Кюрі-Скłodовська, Ольга Кобилянська, Марія Конопницька, Юрій Яновський, Анатолій Костецький.

2. Спиши, познач суфікси, підкресли м'який знак у суфіксах.

 Пам'ятай! В українській мові суфікси прикметників *-ськ-, -зьк-, -цьк-* завжди пишуться з м'яким знаком.

306. 1. Від слів *низ, село, господар, гора, Кавказ, Запоріжжя* утвори інші, які б відповідали на питання *який?* Запиши утворені слова, познач їх будову, поясни правопис.

 2. До слів *гірський(-а, -є)* і *запорізький (-а, -є)* доберіть (усно) по два-три іменники. Запишіть утворені словосполучення.

307. Від іменників, що в дужках, утвори прикметники й запиши речення.

Понад тисячу років тому східні слов'яни утворили могутню державу (Київ) Русь – одну з наймогутніших держав того часу. На берегах Дніпра височів славетний Київ із розкішним княжим двором, величним (Софія) собором. (Київ) купці на своїх човнах допливали до (Кавказ) берегів (*З журналу*).

 308. 1. Прочитай текст, утворюючи від іменників, що в дужках, прикметники. Про що ти довідався з нього?

Минає п'ять сторіч, як у літописах, (козак) піснях і думках закарбувалася історія (Запоріжжя) Січі, (козак) війська.

Коли викинемо з (Україна) історії трьохсотлітній літопис (козак) війська, забудемо (гетьман) добу, то нас зневажатимуть інші народи (*За Ярославом Дзигою*).

2. Спиши текст, замість іменників у дужках записуючи утворені прикметники. Познач суфікси.

 Спостерігаємо за змінюванням прикметників чоловічого і середнього роду в однині за питаннями. Уживаємо прикметники в різних граматичних формах у мовленні

309. Прочитай таблички Кіберика. Простеж, які питання ставляться до прикметників і які їх закінчення.

Вітер (*який?*) холодний, осінній.

Сонце (*яке?*) холодне, осіннє.

Вітру (*якого?*) холодного, осіннього.

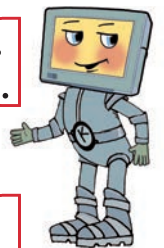
Сонця (*якого?*) холодного, осіннього.

Вітру (*якому?*) холодному, осінньому.

Сонцю (*якому?*) холодному, осінньому.

Вітром (*яким?*) холодним, осіннім.

Сонцем (*яким?*) холодним, осіннім.

Прикметники мають такі ж закінчення, як і питання, на які вони відповідають.

310. За зразком постав запитання від іменника до прикметників і запиши їх, познач закінчення.

Зразок. Сónце (якé?) літне.	
Нарóд (якíй?) український	Сónце (якé?) літне
нарóду (...)	сónця (...)
нарóдові (...)	сónцю (...)
з нарóдом (...)	під сónцем (...)
в нарóді (...)	на сónці (...)

311. Утвори й запиши словосполучення з поданих групами слів. Визнач відмінки прикметників.

До, український, нарóду; на, вечірне, не́бі; від, сі́не, мо́ря; на, блиску́чий, льо́ду; на, пеку́че, сónце; у, весня́ний, лісі.

312. Прочитай речення, утворюючи від іменників, що в дужках, прикметники. Запиши речення. Познач закінчення прикметників.

1. Ні́зько вклоні́ться ко́лосу (жі́то). 2. На (вечі́р) не́бі спала́хують мі́ріади зі́рок. 3. На (мо́ре) бе́резі ді́ти збира́ли (ко́лір) ка́мінці. 4. У (се́ло) клу́бі відбу́вся конце́рт.

Змінюємо закінчення прикметників жіночого роду в однині за питаннями. Уживаємо різні форми прикметників у мовленні

313. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Від чийого імені ведеться розповідь?

УСЕ РІДНЕ

Тихесенько вимовляю слово *рідна*. І все навколо стає рідним: рідна хата, розмовляю з рідною матір'ю, біжу до рідної бабусеньки, втішаю рідну сестричку. Усі навколо рідні-рідні. І моє серце сповнюється безмежною радістю.

2. Простеж, з якими іменниками пов'язане слово *рідна*, починаючи з другого речення. Залежно від чого це слово змінює своє закінчення?

314. Простеж, як змінюються закінчення прикметників жіночого роду в однині залежно від питань.

Н.	пісня	(якá?)	ті́ха	вечі́рня
Р.	пісні	(яко́ї?)	ті́хої	вечі́рньої
Д.	пісні	(якíй?)	ті́хій	вечі́рній
З.	пісню	(яку́?)	ті́ху	вечі́рню
О.	піснею	(яко́ю?)	ті́хою	вечі́рньою
М.	у пісні	(якíй?)	ті́хій	вечі́рній
Кл.	пісне	–	ті́ха	вечі́рня

315. 1. Утвори речення, додаючи ту форму іменників і прикметників з таблиці впр. 311, якої вимагають дієслова.

Я слухаю... .. Я милуюся Нам не вистачає Завдяки ми познайомились.

2. Запиши утворені речення.

316. Прочитай текст, добираючи замість крапок прикметники до виділених іменників. Добери до нього заголовки. Спиши, вставляючи замість крапок прикметники. Познач їх закінчення.

Ранньої весні прокинувся від сну ... **пробісок**. На ... стебельці він підвів свою ... **голівку** і потягнувся до ... **сонечка**. Поряд під кущиком з'явилося ще декілька таких самих ... **пробісків**. Вони раділи ... **теплу** і ... **сонцю**.

317. Прочитай текст. Спиши, дописуючи закінчення прикметників. За потреби став питання до іменника, користуйся таблицею.

Пізн... зими у ведмедіці народжуються ведмежата. Смокчуть вони молоко, залазять на спину матері – величезн... дуж... ведмедіці.

Тільки за велик... відліги ведмеді прокидаються, бо хочуть точно знати, чи не прийшла ще весна (*За Іваном Соколовим-Микитовим*).

 318. Прочитайте текст, змінюючи прикметники, що в дужках. Подумайте, який заголовок до нього дібрати. Запишіть текст.

(Свіжий) пороша мені багато розповіла про перехожих, коли я ішов парком.

Ось гострі підбори жіночих чобітків завернули до (тоненька) горобіни. А ці два ланцюжкі слідів повели до (пташина) годівниці. То пройшли школярі. Вони принесли до (пташина) годівниці смачного корму.

І тепер уже мої кроки ведуть до (білокорий) берізки.

 319. Прочитай речення, додаючи закінчення до прикметників. Спиши речення. Підкресли закінчення прикметників.

1. Він (колосок) віріс із зерніночки, з тоненьк... биліночки.
2. Із свіж... хлібини розпочинався день.
3. Для весел... малечі бублик вискотився з печі.
4. Сьогоднішн... роботи на завтра не відкладай.

 Розрізняємо закінчення прикметників жіночого роду в давальному й місцевому відмінках однини у польській та українській мовах, вживаємо українські форми прикметників в усному мовленні й на письмі

320. Порівняй закінчення прикметників у давальному та місцевому відмінках у польській та українській мовах. Зроби висновок.

С. małej dziewczynce	Д. малій дівчинці
Мс. o małej dziewczynce	М. на малій дівчинці

321. 1. Прочитай речення, додаючи замість крапок потрібні закінчення. У яких відмінках ти вживав(-ла) прикметники?

1. В син... скрині є намисто, самоцвітне, променісте.
2. Хто в хустині червоненьк... став у лісі між дубів?
3. Яка доблесть, любов і краса зачаровані в українськ... мові!

2. Спиши речення. Познач закінчення прикметників. Доведи, що не помиляєшся.

322. Прочитай слова і словосполучення. Використовуючи їх, а також прийменники *на, у, в*, розкажи, хто де працює. Свою розповідь запиши.

батько	паперова фабрика
ма́ти	шкільна їдальня
син	заводська бібліотека
дочка	механічна майстерня

 323. Прочитайте речення, додаючи потрібні за змістом прикметники. Запишіть. Позначте закінчення прикметників. Доведіть, що не помиляєтесь.

Дуже зраділа сестричка ... ляльці і назвала її Оленкою. Оленка була в ... вишиваній сорочці та в ... спідниці. На ... голівці замість віночка – стрічка. На ... стрічці нашиті намистинки. Ну справжня тобі україночка!

 324. 1. Прочитай загадки, змінюючи прикметники, що в дужках.

1. У сукенці (жовтий) пані розляглася на баштані.
2. Гарно дівці (білолиций) у (малиновий) спідниці, довгий ніс в (сирій) землиці, на землі лише косиці (Алла Свашенко).

2. Спиши загадки. Познач закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

 Порівнюємо і розрізняємо закінчення прикметників в орудному відмінку однини в польській та українській мовах

325. Прочитай і відгадай загадку Алли Свашенко. Спиши, познач закінчення прикметників.

Усі танцюють під ялінкою:
Лис – з блискучою Сніжинкою,
Вовк – із Золотою Рибкою,
Принц – із дідовою Ріпкою,
Змій – із злючою Ягою,
що з ногою косяною.
Зветься як веселий бал?
Пригадали?

326. Порівняй закінчення прикметників у польській та українській мовах. Зроби висновок.

małą dziewczynką – мал**о**ю дівчиною
ostatnią pieśnią – ост**а**нньо**ю** піснею

 327. Прочитайте й обговоріть, які прикметники найкраще додати до поданих словосполучень. Запишіть словосполучення, використовуючи дібрані прикметники. Позначте їх закінчення.

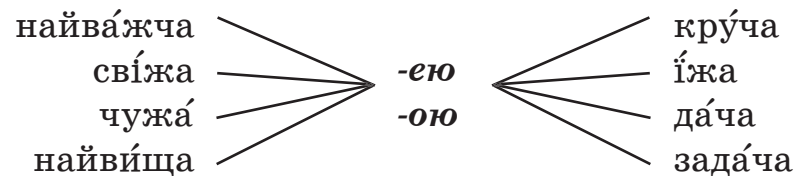
Радіти ... весні, йти по ... стежці, сидіти на ... сосні, дати горішок ... білочці.

328. 1. Прочитай вірш Алли Свашенко. Що в ньому сказано про закінчення прикметників та іменників з основою на шиплячий в орудному відмінку? Запам'ятай це.

Всі прикметники зібрались
і на тому поєднались,
щоб в орудному відмінку
завжди сміло, без замінки
-ою на кінці вживалось
і на **-єю** не мінялось.
Хай іменник візьме **-єю**
за потребою своєю.
Отже, грушею смачнішою,
а задачею складнішою,
ну а вдачею ледачою,
як і кашею гарячою.

2. Із останніх чотирьох рядків вірша випиши іменники разом з прикметниками. Познач основу іменників та закінчення іменників і прикметників.

329. 1. Поєднай іменники з прикметниками, використовуючи подані закінчення. Запиши утворені словосполучення.

2. У яких словах ти вживав(-ла) закінчення **-єю**, а в яких **-ою**? Чому? Склади з утвореними словосполученнями два-три речення і запиши їх. Познач закінчення іменників і прикметників з основами на [ж], [ч], [ш].

330. Прочитай групи слів. Утвори й запиши словосполучення. Познач закінчення прикметників.

Прикраша́ти, черво́ний, кали́на; свіжий, пригоща́ти, вода́; гру́ша, ласува́ти, смачний; сте́жка, йти, вузький.

331. Спиши, розкриваючи дужки. Поясни закінчення прикметників.

Ми пиша́ємося своєю мо́вою (співу́ча, мелоді́йна).
Ми пиша́ємося (бага́та, родю́ча українська) земле́ю.
(Гаря́ча) любóв'ю до (рідна) землі́ спóвнені ю́ні серця́.

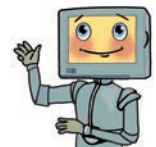
Читаємо, спостерігаємо за зміною форм прикметників у множині. Змінюємо закінчення, вживаючи такі прикметники в усному мовленні й на письмі

332. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши.

Росту́ть над ставко́м дві берези. Стрункі, висо́кі, білокóрі дере́вця. Розпусти́ли бері́зки свої́ зелéні ко́си. Ві́є ві́тер і розчі́сує їх. Ті́хо шелестя́ть ні́жним лі́стям бері́зки. То вони́ про щóсь розмовля́ють.

2. Підкресли прикметники. Визнач число, у якому вони вжиті. Познач закінчення. Зроби висновок, урахувавши число й відмінок прикметників.

333. Прочитай, як змінюються прикметники у множині. Від чого залежать закінчення прикметників, ужитих у знахідному відмінку?

Н.	діти	(які?)	веселі	квіти	літні	поля	безкраї
Р.	...	(якіх?)	веселих	...	літніх	...	безкраїх
Д.	...	(якім?)	веселим	...	літнім	...	безкраїм
З.	...	(якіх?)	веселих	...	літні	...	безкраї
О.	...	(якіми?)	веселими	...	літніми	...	безкраїми
М.	...	(якіх?)	веселих	...	літніх	...	безкраїх
Кл.	...	(-)	веселі	...	літні	...	безкраї

ЗАЙМЕННИК

 Зверні увагу! В українській мові прикметники в знахідному відмінку множині, залежно від іменників, із якими вони узгоджуються (істоти або неістоти), можуть мати закінчення *-их, -их, -їх* (як у родовому відмінку) або *-і, -ї* (як у називному): *ба́чу* (кого?) *люде́й* (яких?) *му́жніх, сі́льних*; *ба́чу* (що?) *квіти* (які?) *свіжі, поля* (які?) *безкра́ї*.

334. Прочитай речення, ставлячи іменники й прикметники, що в дужках, у потрібних відмінках. За потреби користуйся таблицею Кіберика. Запиши, познач закінчення.

1. Хоч з (гілочки колючі) зате з (квітки пахучі).
2. По (квітучі садки) я літаю, (найсолодший дарунок) збираю. 3. Не боюсь я (морози тріскучі), ані променів сонця (палучі). Взійку й літом я ліс прикрашаю. Як же люди мене називають? (Алла Свашенко).

 335. 1. Скільки словосполучень можна скласти з поданих слів? Назвіть і запишіть їх. З одним із словосполучень (на вибір) складіть і запишіть речення.

вузький	на ланах	житній
гарячий	стежками	гірський
хлібний	з джерел	широкий

2. Позначте закінчення прикметників. Визначте, у якому числі й відмінку вони вжиті.

336. Прочитай і спиши речення, дописуючи закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

1. Доторкнулись котик... біл..., невеличк..., до рук..., до ротика, до моєї щічк... . 2. Під жовтими осік..., блискуч... та слизк..., родиною велик... розсілись маслюк... (Наталя Забіла).

 337. Прочитай і відгадай загадку. Спиши, дописуючи закінчення. Доведи їх правильність. Розмірковуй так: «У прикметнику ... пишеться закінчення ..., тому що ... ».

Живе в домі, лобок кругленьк..., кожушок тепленьк..., очі вузеньк..., видющ..., як ті зіроньки блискуч... . Вуса мал..., протє чутк... . Вуса хоч і довг..., та рідк... . Ногі коротк..., та прудк... . Удень на сонечку ляже, гарн... казочку розкаже. Уночі бродить, на лоби ходить.

Читаємо, спостерігаємо за роллю займенників у текстах, уживаємо їх у мовленні

338. Прочитай. Про яку частину мови розповів професор Лінгвіст?

– Добрый день, дорогі діти! Давненько я не був у вас. А прийшов я, щоб розповісти про ту частину мови, яку ви будете вивчати. Це *займенники*.

Родина займенників не така велика, як іменників чи прикметників або дієслів, яких у нашій мові налічується десятки й сотні тисяч. Займенників усього кілька десятків. Але вони так часто використовуються в нашому мовленні, що посідають третє місце серед інших частин мови.

– Чим це зумовлено? – спитаєте ви. – А тим, що в нас постійно постає потреба *вказувати* на когось або щось. Ось тут і використовуються займенники: *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*.

Займенники змінюються за питаннями так само, як і інші частини мови, але від цього стають невпізнаними: було *я* – стало *мене*, *ти* – *тебе*, *ми* – *нас*, *вони* – *їх*. Тому вам треба засвоїти, як змінюються займенники, щоб не помилятися, уживаючи їх у мовленні.

2. Прочитай ту частину тексту, у якій розповідається: а) про частотність уживання частин мови; б) про займенники, їх роль та особливості змінювання.

3. Випиши займенники та їх змінювання.

339. Прочитай речення. Простеж, які слова замінили займенники. Випиши за зразком іменники разом із займенниками, які вживаються замість них.

Зразок. Дівчинка – вона.

1. У клас зайшов хлопчик. Він був у білій сорочці.
2. Я живу на останньому поверсі. На ньому живе і наша вчителька.
3. На вулиці Івана Франка нещодавно побудували кілька величезних будинків. Їх уже багато в нашому місті.

340. Прочитай і спиши жартівливий вірш Грицька Бойка. Підкресли займенники. Скажи, замість яких іменників вони вживаються.

- Нащо калóші ти взува́єш?
- Я в них на ву́лицю піду́!
- Але ж грязю́ки вже нема́є...
- Нічо́го, я ї́ знайду́!

341. 1. Прочитай діалог учительки з учнями.

– Діти, як ви гадаєте, що потрібно зробити, аби всі українці були як одна сім'я?

– Потрібно, щоб ми всі любили свою Батьківщину – Україну. І тоді б ця любов об'єднувала нас, – сказала Ядзя.

– Необхідно, щоб усі розмовляли державною – українською мовою, бо мова об'єднує нас, – додала Галінка.

– Кожному з нас слід бути добрим і чуйним, і допомагати одне одному, – сказав Стефан.

Про що розмовляли вчителька й учні?

Що б ти додав до цього діалогу?

2. Чи є в тексті займенники? Назви їх.

3. Випиши друге речення діалогу. Підкресли займенники.

342. Прочитайте загадки, додаючи потрібний займенник. Відгадайте їх і запишіть. Відгадки запишіть поряд у дужках.

1. ... ва́рять, ... труть, пироги́ з ... печу́ть. Усі ... гублять, бо дуже люблять. 2. Сидить Мару́шка у семи́ кожу́шках, хто ... роздяга́є, той слю́зи пролива́є. 3. Дуже товсті но́ги маю, ле́две ... переставляю. Сам висо́кий ... на зріст, замість ро́та в ... хвіст.	ї́ я мене́ ї́х (у мене́)
---	--------------------------------------

343. Прочитай вірш. Якій частині мови він присвячений? Спиши. Підкресли займенники.

Вчимо́ ми цю частину́ мови, вивчи́ть й ви обов'язко́во. Посміхну́вся я: «Приві́т!» Усміхне́шся й ти в отві́т.	Й засмію́ться навкруги́ – він, вона́, воно́, вони́. Так усмішка́ всіх єдна́є, жити в дру́жбі помага́є.
--	---

Особові займенники. Спостерігаємо за зміною особових займенників, вживаємо різні форми їх в усному мовленні й на письмі

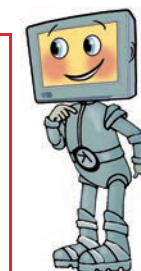
344. Простеж, як змінюються особові займенники за питаннями.

Однина

Це	<i>хто?</i>	я	ти	він/вонó	вона́
Чека́є	<i>кого́?</i>	мене́	тебе́	його́	ї́
Нема́є	<i>у кого́?</i>	у мене́	у тебе́	у ньóго	у не́ї
Вдя́чний	<i>кому́?</i>	мені́	тобі́	йому́	ї́й
Пиша́ється	<i>ким?</i>	мно́ю	тобо́ю	ним	не́ю
Костю́м	<i>на ко́му?</i>	на мені́	на тобі́	на ньóму	на не́й

Множина

Це	<i>хто?</i>	ми	ви	вони́
Ба́чить	<i>кого́?</i>	нас	вас	ї́х
Дару́є	<i>кому́?</i>	нам	вам	ї́м
Гра́ється	<i>з ким?</i>	з на́ми	з ва́ми	з ні́ми
Костю́м	<i>на ко́му?</i>	на нас	на вас	на них

Зверни́ ува́гу! Ужива́ючись із прийме́нниками, займе́нники **він, вона́, воно́** в родово́му й ору́дному відмі́нках почина́ються з **н-**: **він (вонó) – у ньóго, з ним, вона́ – у не́ї, з не́ю.**

345. Дай відповіді на поставлені запитання. На питання яких відмінків тобі треба відповісти? За потреби користуйся зразком відмінювання особових займенників.

Зразок. Хто зайшо́в у клас?	Я, ти, він, вона́, ми, ви, вони́.
Кого́ побачив учи́тель?	...
Кому́ поста́вив оці́нку?	...
Ким він пиша́ється?	...
На ко́му новий о́дяг?	...

 346. Перекладіть і запишіть українською мовою.

On dał jabłko i mnie, i tobie. Ona chodziła ze mną do kina. Jego nie widziałem, widziałem tylko ją. Oddałem mu książkę. Michał podchodzi ku mnie.

347. Прочитай, змінюючи займенники, що в дужках. Відгадай і запиши їх без дужок. Підкресли особові займенники.

1. Я кругленька, червоненька, з хвостиком тоненьким. На городі (я) рвуть і до столу подають. 2. В (я) ніжка одна – чобітка не маю, і хоч я без голови, шапку одягаю. 3. Біло-рожеві свічки навесні вдень і вночі все горять на (я).

348. Прочитай і спиши, розкриваючи дужки.

...Полетіли бджілки до вишні:

– Люба вишенько, чи немає в (ти) квіточок для голодних бджілок?

– Навідайтесь завтра, – відповіла (вони) вишня. – Сьогодні ще немає на (я) жодної відкритої квіточки, а коли розкриються, я буду рада гостям (За Костянтином Ушинським).

 349. 1. Прочитай уривок з вірша Олександра Олеся, змінюючи форму займенників, що в дужках.

 Яка пора року описана?

Спала природа
під ковдрою білою.
Снілось (вона) море
наскрізь прозоре,
дно (воно) ясно-зелене,
хвилі чи хмари над (воно).

 ...Спала природа,
а з неба мірошник,
руки простягнувши над (вона),
сіяв крізь хмари муку.

2. Спиши вірш. Підкресли форми займенників вона, воно. Постав до них питання. Визнач відмінок (надпиши зверху скорочено).

Уживаємо різні форми особових займенників в усному мовленні й на письмі. Складаємо текст за малюнком і серединою

350. 1. Прочитайте текст. Обговоріть, чи в усіх випадках у цьому тексті треба було замінювати іменник *поросята* на займенник *вони*. Знайдіть і прочитайте речення, у яких вживання цього займенника призвело до непорозуміння.

За невисоким парканчиком вовтузилися поросята. Їх було дуже багато. Вони були завбільшки з маленьких цуценят. І всі вони побігли до нас. Вони думали, що ми їм дамо їсти.

2. Виправ текст і запиши його.

351. Прочитайте середину тексту. Розгляньте малюнок. Доберіть початок і продовжте текст, уживаючи в ньому займенники. Запишіть його.

Раптом на воді я побачив кілька іграшкових корабликів. Легкий вітерець підганяв їх.

352. 1. Прочитай текст. Хто описаний? Які слова повторюються? Спробуй замінити їх займенниками. Поміркуй, чи у всіх випадках потрібна така заміна.

Ходить по подвір'ю півник Петько. Гордо носить півник на голові червоний гребінець. Ніс у півника гострий. Під носом у півника борідка. Хвіст у півника колесом. На ногах – шпори. Лапами півник сміття розгрібає, курчочок з курчатами скликає.

2. Перепиши текст, замінюючи, де потрібно, іменники займенниками.

3. Поясни правопис виділених слів.

353. 1. Прочитай текст. Виправ, де треба, повтори. Запиши виправлений текст.

Із самого ранку Тарасик ловив рибу. А риба як на зло не ловилася. Тарасик і плював на гачок, і черв'ячка причепив, а рибі байдуже. Не хотіла риба ловитися хоч би що. Тарасик спересердя викинув черв'яків і пішов додому.

2. Виправляючи, тобі довелося вживати лише займенники чи й синоніми?

Вказівні займенники той, та, те, ті, цей, ця, це, ці. Спостерігаємо за зміною форм вказівних займенників за питаннями і вживаємо різні форми таких займенників в усному мовленні й на письмі

354. Змініть форми вказівних займенників за питаннями.

є (хто?) той (цей) хлопчик; та (ця) дівчинка; те (це) дитя; ті (ці) діти

немає (кого?) ...

дати (кому?) ...

бачу (кого?) ...

розмовляю з (ким?) ...

одяг (на кому?) на ...

355. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

Цієї зими було дуже холодно. Такі холодні давно не було. Діти одягли теплі чобітки й козушки. А в тієї дівчинки не було козушка. Вона одягла теплу куртку і пішла з дітьми ліпити сніговика. На нього замість шапки наділи старе відро, а замість носа йому приліпили морквину. Такий гарний сніговик вийшов!

2. Спиши текст. Підкресли вказівні займенники.

356. Перекладіть українською мовою та запишіть.

1. Przekaz Halince tę książkę. Ona jej się spodoba. 2. U tej dziewczynki byliśmy z wizytą. 3. Tata tego chłopczyka jest lotnikiem. 4. Janek zachorował. Jest nieobecny w szkole.

357. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, розкривши дужки та ставлячи займенник у потрібному відмінку.

Під сосною хлопчики знайшли білочку. У (вона) була перебіта лапка. Діти взяли білочку, перев'язали (вона) лапку. Білочка стала жити з (воні). Спочатку вона дуже сумувала. А потім звикла.

2. Чи правильне твердження «У другому і третьому реченнях займенник ужито в одному відмінку»? Доведи свою відповідь.

358. Переклади і запиши українською мовою. Підкресли займенники.

Wejdź do mnie, opowiedz im, rozmawiali z nimi, u tego chłopczyka, u tej dziewczynki, spotkał jego, z takimi przyjaciółmi.

Спостерігаємо за вживанням займенників, що вказують на приналежність предмета. Редагуємо і складаємо тексти

359. 1. Прочитай текст. Зверни увагу на те, що деякі слова повторюються. Відредагуй текст, замінюючи такі слова займенниками. Запиши текст.

Ось гілка калини. На гілці кетяг червоних ягід. Ягоди корисні для здоров'я. З ягід роблять варення. Варення кладуть у чай, який п'ють під час застуди.

2. Поясни правопис виділених слів.

 360. Складіть текст (розповідь чи опис) про одну з домашніх тварин – ката, песика, морську свинку, акваріумних рибок. Але спочатку домовтеся, про кого буде цей текст і який він буде.

361. 1. Прочитай займенники. На що вони вказують?

Мій, моя, моє, мої; твій, твоя, твоє, твої; наш, наша, наше, наші.

2. Утвори з цими займенниками словосполучення, додаючи відповідні іменники.

Зразок: мій ранець, моя...

 Зверні увагу! Ці займенники відповідають на питання *чий? чия? чіє? чий?* і змінюють свої форми за питаннями так, як прикметники:

мій – мого сінього олівця

наш – нашого великого саду

Але: *моя (твоя) – моєї (твоєї) сіньої ручки*
мої (твої) – моїх (твоїх) рідних братів

 362. 1. Прочитайте, змінюючи займенники, що в дужках.

На (моє) білому лічку; на (моя) світлій голівці; у (твоя) старшої сестрі; у (твій) вірного друга; з (наша) школи; (моя) любій матусі; з (моя) старенькою бабусею; з (наш) дорогім татусем.

2. Запиши утворені словосполучення. Підкресли закінчення займенників і прикметників. Зроби висновок.

 363. 1. Склади і запиши розповідь про свого товариша чи подругу за таким планом:

1. Як звати твого товариша чи подругу?
2. Чи є щось особливе в його (її) зовнішності?
3. Що тебе приваблює в його (її) характері, звичках, поведінці?
4. Чи давно ви дружите?
5. Чим любите займатися?

2. Перечитай складений текст. Чи є в ньому займенники? Підкресли їх.

ДІЄСЛОВО

**Читаємо, простежуємо роль дієслів у реченні.
Вживаємо дієслова під час побудови текстів**

364. 1. Прочитай групи слів. До якої частини мови вони належать?

Бігти, стрибати, мчати, човгати.
Мріяти, думати, гадати, розмірковувати.
Говорити, кричати, базікати, шепотіти.
Спати, дрімати, лежати, сидіти.

2. Чи є серед дієслів синоніми? А антоніми?

365. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, додаючи потрібні за змістом слова. Якою частиною мови вони є?

... весна. Швидко ... сніг. З гірок ... дзвінкі струмочки.
... на батьківщину перелітні птахи. Їхне голосне щебетання ... у галях і садах. Птахи ... гнізда. Незабаром ... малі пташенята.

2. Підкресли головні члени речення. Якою частиною мови є присудок?

366. 1. Розгляньте малюнки, складіть і запишіть текст за їх змістом, давши хлопчикові ім'я. А потім продовжте розповідь.

2. Яка частина мови допомогла вам розповісти про ранок хлопчика? Підкресли її. Яким членом речення є ця частина мови?

367. Прочитай і запиши прислів'я, вставляючи замість крапок антоніми до виділених слів. Підкресли дієслова. Поясни їх роль у реченні.

1. Ла́стівка день **почина́є**, а соловей його́ 2. Дру́га **шука́й**, а ... – трима́й. 3. Уда́р **забува́ється**, а сло́во
4. Мир **буду́є**, а війна́

368. 1. Прочитай, як переказав українську народну казку «Рукавичка» Івась.

Ішов дід лісом та й загубив рукавичку. Прийшла Мійшка і стала в тій рукавичці жити. За нею прийшла Жабка і теж поселилася в рукавичці. Потім прийшов Зайчик і стало їх у рукавичці троє. Прийшла до рукавички Лисичка і стало їх четверо. Потім прийшов Вовк. Він теж поселився в рукавичці. Аж ось прийшов Ведмідь. А йому вже місця в рукавичці й немає.

2. Розповідь Іванка потребує виправлення. Чому? Виправ її, пригадавши, хто з тваринок як пересувається. Користуйся словами з довідки.

Довідка: прибігти, пристрибати, присунути, причвалати, приплігати.

ЧАСИ ДІЄСЛІВ: ТЕПЕРІШНІЙ, МИНУЛИЙ, МАЙБУТНІЙ

Читаємо текст. Простежуємо зміну часових форм дієслів. Засвоюємо терміни. Вживаємо часові форми дієслів у мовленні

369. 1. Прочитай текст. Про що ти довідався(-лася) з нього?

Не за синіми морями, не за темними лісами, а в знайомій країні Граматиці у старого дідуся Дієслова були три сині. Найстаршого звали **Минулий** час, середнього – **Теперішній** час, а наймолодшого –

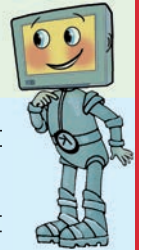
Майбутній час. Теперішній час усé *майструє, співає, читає*. Майбутній час усé відкладає на завтра: завтра *зроблю, завтра вівчу, завтра прочитаю*. Поки Майбутній

час збереться, Минулий час *зробів* усé ще вчора: *ужé прочита́в, у́жé вівчив, у́жé пої́хав*. Ніяк за ним молодші не встигають.

2. Про яку особливість дієслів розповів професор Лінгвіст? Чи мають часи іменники і прикметники?

370. Запам'ятай назви часів дієслова.

Теперішній час (teraźniejszy)	що робить?	піше, читає
Минулий час (przeszły)	що робів (робіла, робіло)?	писа́в, чита́ла
Майбутній час (przyszły)	що буде робити, що робитиме?	бу́де писа́ти (писа́тима), бу́де чита́ти (чита́тима)

371. 1. Прочитай текст. У якому часі вжито дієслова в цьому тексті?

Настав теплий сонячний ранок. Діхає свіжістю земля. У лісі сльозяться крихітні струмки. Ліс живе передчуттям зеленої півені (roztopu) лістя і трав. Він виграє новими кольорами й звуками, сповнився піснями пташок.

2. Добери заголовок і спиши текст. Підкресли дієслова разом з іменниками, з якими вони зв'язані.

372. 1. Прочитайте текст. Коли відбувається дія – сьогодні, вчора чи завтра? У якому часі вжито дієслова?

Я прокидаюся рано, снідаю й іду до школи. Там я читаю, пишу, малюю. Після уроків відпочиваю, допомагаю мамі.

2. Перебудуйте текст спочатку так, щоб дія відбувалася вчора, а потім – завтра. Розпочинайте так:

Учора я

Завтра я

3. Запишіть утворені речення. У якому часі ви вживали дієслова?

373. 1. Прочитай і спиши, добираючи з дужок потрібне за змістом слово.

1. *Учень* (запізнився, прийшов пізно, затримався, припізнився) на урок. 2. *Марінка* (берегтіме, доглядатиме, пильнуватиме) квіти. 3. *Учень* (вчащає, заходить) до класу.

2. Визнач час дібраних дієслів.

Спостерігаємо за змінюванням дієслів теперішнього часу, вживаємо їх у різних особах

374. 1. Прочитай текст.

– Сьогодні ви дізнаєтесь, як дієслова змінюють свої закінчення, – сказав професор Лінгвіст. – Ви вже знаєте, що дієслова можуть уживатися в *теперішньому, минулому* або *майбутньому* часі. Вживаючись

у теперішньому і майбутньому часах, вони змінюються за особами однини і множини.

	Однина	Множина
Перша (I) особа	<i>я</i>	<i>ми</i>
Друга (II) особа	<i>ти</i>	<i>ви</i>
Третя (III) особа	<i>він (вона, воно)</i>	<i>вони</i>

Розглянемо, як приклад, слово *читати*. Якщо дію виконує я, то буде: *я читаю*. А якщо ти, Томаше, – дідусь Лінгвіст вказав на хлопчика, – то буде: *ти читаєш*.

– А якщо дію виконує мій друг Михайлик? – запитав Томаш.

– То буде: *він читає*.

– А якщо дію виконуємо всі ми разом? – знову запитав хлопчик.

– *Ми читаємо*, – відповів дідусь Лінгвіст. – Щоб правильно розповідати, хто що робить, треба навчитися змінювати дієслова. У цьому тобі допоможуть таблиці Кіберика.

Таблиця 1

<i>я</i>	<i>пишú, читаю</i>	<i>ми</i>	<i>пíшемо, читаємо</i>
<i>ти</i>	<i>пíшеш, читаєш</i>	<i>ви</i>	<i>пíшете, читаєте</i>
<i>він, вона, воно</i>	<i>пíше, читає</i>	<i>вони</i>	<i>пíшуть, читають</i>

Таблиця 2

<i>я</i>	<i>бáчу, стою</i>	<i>ми</i>	<i>бáчимо, стоїмо</i>
<i>ти</i>	<i>бáчиш, стоїш</i>	<i>ви</i>	<i>бáчите, стоїте</i>
<i>він, вона, воно</i>	<i>бáчить, стоїть</i>	<i>вони</i>	<i>бáчать, стоять</i>

– А чому таблиці аж дві? – здивувався Томаш.

– Не всі дієслова змінюються однаково. Тому їх поділено на дві групи (дієвідміни). Слова кожної з них мають свої закінчення. Простеж за таблицею і ти одразу це помітиш.

– А як же дізнатися, до якої дієвідміни належить дієслово? – допитувався Томаш.

– Більшість дієслів на *-ати (-яти)* (*грати, співати, гуляти, сіяти*) належать до першої групи і змінюються, як показано в першій таблиці. Дієслова на *-іти (-їти)* (*ходити, носити, сидіти, доїти*) належать до другої дієвідміни і змінюються за другою таблицею.

2. Користуючись таблицями Кіберика, спробуйте змінити за особами дієслова *вітати, просити*.

375. 1. Прочитай уривок з вірша Олександра Олеся. Про що в ньому розповідається? Чи сподобався тобі цей уривок?

В небі жайворонки в'ються,
заливаються-сміються,
грають, дзвонять цілий день,
і щебечуть, і співають,
і з весною світ вітають
дзвоном радісних пісень.

2. Спиши уривок. Підкресли дієслова, познач закінчення. Визнач особу, у якій вони вжиті.

376. Прочитай, змінюючи дієслова, що в дужках. Щоб не помилитися, користуйся таблицями Кіберика. Запиши, познач закінчення в дієсловах.

Я (писа́ти) листа́. Ти (допомага́ти) ма́мі. Брат (чита́ти) кни́жку. Батькі́ (працюва́ти) у шко́лі. Ми (зустріча́ти) друзі́в. Ви (гра́ти) на скри́пках. Сестра́ (прибира́ти) в кімна́ті.

 Є слова, які хоч і закінчуються на *-іти (-іти)*, але змінюються, як дієслова першої дієвідміни. Запам'ятай їх: *іти́, жити́, бути́, рості́, міти́, піти́, шіти́*.

Так са́мо є дієслова на *-ати (-яти)*, які змінюються, як дієслова другої дієвідміни. Запам'ятай їх: *стояти́, лежати́, спати́*.

 377. Прочитай речення. Спиши. Підкресли дієслова, познач закінчення. Визнач і вкажи особу (I, II чи III).

1. Тихе́сенько ходи́ть нічка. Під віко́нцем спи́ть Марі́чка. 2. Бі́лка по гілка́х стриба́є, впра́вно ши́шечки зрива́є. 3. Випіка́ють сі́рі ми́шки з сі́ром пиро́гі для кішки.

Спа́ти – сплю́,
спля́ть

 378. Зміни за особами дієслова *йти́, співа́ти, лежати́, пої́ти*. Користуйся таблицею Кіберика з попереднього уроку.

 Запам'ятай! У закінченнях дієслів I дієвідміни пишуться букви *е, є, у* закінченнях дієслів II дієвідміни — *и, ї*.

379. 1. Допоможи дієсловам 1-ї особи множини знайти своє закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

люб...	
допомага́...	<i>-емо</i>
сто...	<i>-ємо</i>
прославля́...	<i>-имо</i>
бач...	<i>-їмо</i>
воз...	

2. Які з цих дієслів можна використати, щоб розказати про ставлення до Батьківщини? Склади й запиши речення.

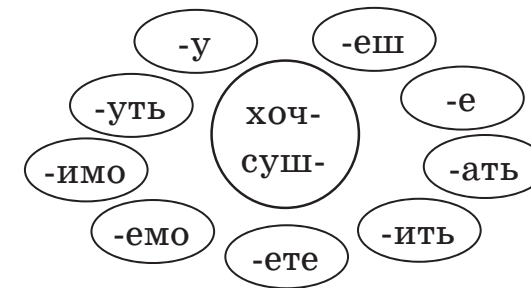
380. Спиши, вибираючи з дужок потрібну букву. Доведи, що не помиляєшся.

Ми з Ове́рком дру́ж(е/и)мо – жив(е/и)мо́, не ту́ж(е/и)-мо. Ра́зом ход(е/и)мо до шко́ли, по́руч в класі сид(е/и)-мо́, ра́зом з шко́ли ід(е/и)мо́ і не свар(е/и)мо́сь ніко́ли (*Ігор Муратов*).

381. Прочитай текст. Добери до нього заголовки. Спиши, вставляючи замість крапок пропущені букви. Доведи, що не помиляєшся.

Ліс ще дріма́.. в передра́нішній ти́ші. Непору́шно сто.. дере́ва. Лише́ де-не-де проки́неться пта́шка, непевним го́лосом обізва́..ться зі сво́го за́тишку (*За Михайлом Коцюбинським*).

382. 1. Поєднай основи дієслів із закінченнями й запиши.

2. Із дієсловом II дієвідміни склади й запиши речення.

 383. Відгадай загадки. Спиши, вставляючи замість крапок пропущені букви.

1. Гля́неш – запла́ч...ш, поді́в...шся – скри́в...шся, але́ ясні́шого в світі не знайд...ш. 2. Кру́т...ться гадю́кою, ніхто́ не пересту́п...ть. 3. У воді́ вод...ться, з хвостом́ род...ться. А як вироста́..., хвіст відпада́....

 384. 1. Погрупу́й дієслова за зразком за особами, додаючи особові займенники.

Зразок. Я ї́ду, сплю́, перепи́шу, прилечу́.

Іде́ш, біжи́ть, прибі́жу, при́йде, біжу́, іде́, при́йде́ш, іду́, прибі́жиш, при́йду́, біжи́ш, прибі́жить.

2. Визнач час дієслів. Зроби висновок про особові закінчення. Усно зміни ці дієслова за особами у множині. Що можна помітити?

385. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Випиши в колонку дієслова, вставивши замість крапок пропущені букви і поряд (через риску) зазнач час, особу і дієвідміну дієслів.

Любів до землі, до праці починаються саме в твоєму віці. Якраз тепер ти приглядаєшся до роботи старших, до того, як вони орють, сі..., догляда.. сходи, жниву.. .

 386. 1. Прочитайте. Доберіть дієслова, які відповідали б змісту речень. Запишіть, вставляючи замість крапок ці дієслова.

Є у ставу біла квітка – водяна лілея. ... вона собі у воді. Радісно ... свої пелюстки до сонця. Ось ... на білу квітку метелик. Хоче ..., бо вже вечір Раптом квітка ...:

– ..., метелику, ... собі інших квіток, бо я ... вночі спати під водою.

2. Визначте, яку роль у реченнях відіграють дібрані вами дієслова.

387. 1. Прочитай дієслова, додаючи подані префікси. Яке дієслово є «зайвим» у кожному ряду?

- ви- — їдеш, сердиш, садиш, біжиш
- з- — малюєш, береш, ліпиш, прасуєш
- на- — кинеш, стелиш, ставиш, танцюєш

2. Запиши утворені дієслова. Познач у них закінчення. Поясни, чому в одних дієсловах закінчення **-иш**, а в інших – **-еш**, **-єш**.

 388. Прочитай прислів'я. Запиши, розкривши дужки та ставлячи дієслова у потрібній особовій формі. Поясни правопис цих дієслів.

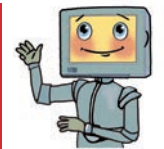
1. Перед розумом і сіла (поступатися). 2. (Здобути) освіту — (побачити більше світу). 3. Неправдою світ (пройти), а назад не (вернутися). 4. Учений (водити), а невчений слідом (бродити).

Читаємо, простежуємо зміну дієслів теперішнього часу за особами, чергування приголосних. Уживаємо дієслова в різних особових формах

389. 1. Прочитай таблицю Кіберика. Простеж, як змінюються за особами дієслова *їсти*, *пити*. Прочитай таблицю кілька разів, щоб запам'ятати, як змінюються ці дієслова.

<i>я</i>	їм, п'ю	<i>ми</i>	їмо́, п'ємо́
<i>ти</i>	їси́, п'єш	<i>ви</i>	їсте́, п'єте́
<i>він</i>	їсть, п'є	<i>вони́</i>	їдя́ть, п'ють

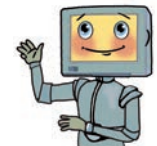

 2. Запитайте одне одного: «Що ти їси і п'єш вдома вранці?» «А твоя сестричка чи братик?» «Що ти їси і п'єш у школі?» Дайте відповіді на поставлені запитання.

 Зверни увагу на те, як змінюється дієслово *їси́*: *їм, їси́, їсть, їмо́, їсте́, їдя́ть*.

 390. 1. Простежте за табличкою Кіберика, як змінюються слова *сидіти*, *ходити*. Чим відрізняється вимова і написання цих слів у першому і другому рядках?

Сидіти –	<i>я</i>	сиджу́, ходжу́
Ходіти –	<i>ти</i>	сиди́ш, ходи́ш

2. Розкажи про себе – доповни речення, використовуючи слова з таблиці.

Я ... в четвертий клас. Вдома я не ... біля телевізора. Роблю уроки, допомагаю мамі й бабусі.

3. Запиши розповідь. Підкресли дієслова, визнач особу, в якій їх ужито.

391. 1. Прочитай і відгадай загадку. Вивчи її напам'ять. У виділених словах на місці букв **дж** вимовляй один звук [дж].

Я ніко́ли не *сиджу́*,
а *ходжу́, ходжу́, ходжу́*.
І хоч з місця не рушаю,
а про час вам сповіщаю.

2. Запиши загадку з пам'яті. Підкресли дієслова, познач закінчення.

392. 1. Простеж за чергуванням приголосних у дієсловах *носити, бігти, казати*.

но́сити –	я	но́шу́	ти	но́сиш
бі́гти –	я	бі́жу́	ти	бі́жиш
каза́ти –	я	кажу́	ти	ка́жеш

2. Спиши ці дієслова. Підкресли букви, які змінилися.

393. Прочитай речення, змінюючи дієслова, що в дужках. Спиши речення, розкриваючи дужки. Підкресли букви, що змінилися.

1. Я (берегти) книжку.
2. Я (ходити) до школи.
3. Бабуся (пекти) пиріжки.
4. Я (їздити) в село автобусом.
5. Песик Бровко (стерегти) наш дім.

394. Прочитай і спиши вірш Алли Свашенко, змінюючи дієслова, що в дужках.

Я без діла не (сидіти),
гарні квіти (посадити),
рано брата (розбудити),
бо в садок його (водити).

Вправляємось у вживанні дієслів у мовленні

395. Прочитай уривок з вірша Любові Забашти. Спиши. Підкресли дієслова, визнач їх час.

Зацвітає гречка біло-біло.
Ось уже і бджілка прилетіла.
Золотіста, в променістому пушку,
набере вона духмяного медку.

396. Запиши речення, добираючи з дужок потрібне за змістом слово. Якими за значенням є слова, що в дужках?

1. Багато (говорити, казати) Зіна не любила.
2. Діктор (повідомить, скаже) прогноз погоди на завтра.
3. Лікар не дозволив хворому багато (розмовляти, казати).

397. 1. До частини прислів'я з першої колонки добери іншу його частину з другої. Утворені прислів'я запиши. Усно поясни значення третього прислів'я.

Сонце блищить,	а весна з'їдає.
Дружба родиться в біді,	а мороз тріщить.
Осінь збирає,	а гартується в труді.

2. Підкресли антоніми. Якими частинами мови вони є?

398. 1. Прочитай дієслова. На яку тему можна скласти з ними текст? Як його назвати?

Привезли́, ви́копали, саджа́ють, полива́ють,
прив'язали́, бу́дуть догляда́ти, ви́ростуть.

2. Складіть і запишіть текст-розповідь з поданими дієсловами, уживаючи їх у потрібному часі.

399. Прочитай текст. Добери заголовок і спиши, вставляючи потрібні дієслова. Визнач їхній час.

Школярі ... двом бабусям, які ... на околиці села.
Вони ... біля хат яблуньки й троянди, ... їх, ... за хлібом у магазин. Віростуть діти справжніми людьми (За Василем Сухомлинським).

Читаємо, спостерігаємо за значенням, вимовою і написанням дієслів на *-ся, -ться*, уживаємо такі дієслова в мовленні

400. 1. Прочитай текст.

Сьогодні Тóмаш прочита́в на до́шці па́ри дієслів:

Умива́єш – умива́єшся.
Вдяга́єш – вдяга́єшся.
Розважа́єш – розважа́єшся.
Навча́єш – навча́єшся.
Зупиня́єш – зупиня́єшся.

Хло́пчик зверну́вся до профе́сора Лінгвіста:
– Скажіть, будь ласка, профе́соре Лінгвісте, чому́ до дієслів допи́сано ча́сточку *-ся*?

– Колись давнó, Тóмаше, дієсло́ва вжива́лися без часточки **-ся**. **Ся** – часточка, яка була однією із форм займє́нника *себе́*. Люди говори́ли: *вмива́ю* (кого́?) *ся* (то́бто *себе́*). Пізні́ше займє́нник з'єдна́вся з дієсло́вом та ще й ви́кликав зміну значення. Ко́ли ка́жемо: *умива́єш*, то означа́є когось (ля́льку, бра́тика). А ко́ли – *умива́єшся*, то значить сам себе́ вмива́єш.

2. Про що запитав Томаш професора Лінгвіста? Що розповів професор? Яка часточка змінює значення дієслів?

3. Склади і запиши по одному реченню з дієсловами *одягаєш*, *одягаєшся*; *навчаєш*, *навчаєшся*.

 Зверни́ ува́гу! Пра́вильно пиши́ і вимовля́й дієсло́ва на **-шся**, **-ться**:

вимовля́ємо [с':а]	пи́шемо <i>-шся</i>
умива́є[с':а]	умива́єшся
одяга́є[с':а]	одяга́єшся
вимовля́ємо [ц':а]	пи́шемо <i>-ться</i>
умива́є[ц':а]	умива́ється
одяга́є[ц':а]	одяга́ється

401. 1. Прочитай вірш Алли Свашенко, правильно вимовляючи виділені букви. Про що йдеться у вірші?

Зако́ни письма́ і ви́мови вивча́й,
напи́сано **-шся**, а ти [с':а] вимовля́й:
ранє́нько прокида́єшся,
заря́дкою займа́єшся,
водо́ю облива́єшся,
швидє́нько одяга́єшся,
в доро́зі не спиня́єшся,
наза́д не озира́єшся.
Так, дру́же мій, ніко́ли
не спізни́шся до шко́ли.

2. Спиши вірш. Підкресли дієслова. Які з них вживаються з часткою **не**?

 Зверни́ ува́гу! Дієсло́ва з **не** пи́шуться окре́мо.

402. Прочитай і відгадай загадки. Спиши одну загадку (на вибір), змінюючи звуковий запис буквеним.

Гля́неш – запла́чеш,
поді́ви[с':а] – скри́ви[с':а],
але́ ясні́шого в світі
не знайде́ш.

Признава́йся, як ти зве́[с':а],
що на зи́му,
на холо́дну
без оде́жі зоста́є[с':а].

403. 1. Прочитай вірш Алли Свашенко, правильно вимовляючи виділені букви. Кого стосується сказане?

Зако́ни письма́ і ви́мови вивча́й,
напи́сано **-ться**, а ти [ц':а] вимовля́й:
хто ра́но прокида́ється,
заря́дкою займа́ється,
роботи́ не бої́ться,
той завжди́ до́бре вчи́ється.

2. Випиши з вірша дієслова на **-ться**.

 Запам'ята́й! В украї́нській мо́ві в дієсло́вах на **-ть**, **-ться** пі́сля бу́кви **т** за́вжди́ пи́шеться м'який знак: *хо́дить*, *пи́шуть*, *малю́ється*.

404. 1. Прочитай вірш, вживаючи слова, що в дужках, у теперішньому часі. Коли так буває?

Ви́шні-чере́шні (розвива́тися),
сі́не о́зеро (розлива́тися).
Я́сне со́нечко (усміха́тися),
жи́то сі́лоньки (набира́тися).

2. Запиши вірш, розкриваючи дужки.

Простежуємо зміну дієслів майбутнього часу за особами, уживаємо форми таких дієслів у мовленні

405. 1. Прочитай текст.

Томаш одержав завдання змінити за особами дієслова майбутнього часу *напишу, прочитаю*. Із цим завданням він упорався легко, адже знав, що дієслова майбутнього часу мають такі ж особові закінчення, як і дієслова теперішнього часу. А от коли потрібно було змінити за особами дієслова *буду читати*, хлопець замислився, бо не знав, яке з двох дієслів змінювати: *буду* чи *читати*.

Зверні увагу! Майбутній час має дві форми: просту і складну (складену з двох дієслів). Можна сказати:

Я прочитаю. Я буду читати.
Ти прочитаєш. Ти будеш читати.

Під час зміни за особами складної форми дієслів майбутнього часу змінюється тільки дієслово *бути*.

2. Зміні за особами дієслова *написати, прочитати*. За потреби користуйся таблицями.

3. Допоможи Томашеві змінити дієслова *буду читати*.

406. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

Незабаром прийде весна. Сонечко зігріє землю лагідним промінням. Ми будемо зустрічати птахів. Зробимо шпаківні і повісимо їх у сад. Прилетять шпакі і поселяться в нових будиночках.

2. Добери заголовок до тексту. Запиши заголовок і текст.

3. Підкресли дієслова. Простеж, у якому часі вони вжиті. Які форми майбутнього часу використано?

407. 1. Уявіть, що кожному з вас подарували котика. Розкажіть, як ви будете доглядати за ним.

2. Запишіть свою розповідь. Визначте, у якому часі ви вживали дієслова.

408. 1. Прочитай вірш. Хто розповідає про себе? Зараз чи в майбутньому?

1. Віростемо, віростемо,
сил своїх прибавимо,
працею і піснею
рідний край прославимо.

2. Ми будемо будувати нові будинки, заводи і цілі міста.

2. Спиши. Підкресли дієслова, визнач час і особу.

3. Які форми минулого часу використано?

Простежуємо зміну дієслів минулого часу за числами і родами, вживаємо родові форми дієслів у мовленні

409. Прочитай текст.

Оленка сказала Томашеві:

– Ось табличка Кіберика. Прочитай її і зроби висновок про те, як змінюються дієслова минулого часу.

	Однина	Множина
<i>я, ти, він</i>	читав ☐	} <i>ми</i> <i>ви</i> читали ☐ <i>вони</i>
<i>я, ти, вона</i>	читала ☐	
<i>я, ти, воно</i>	читало ☐	

Томаш прочитає і здивується:

– Дієслова минулого часу не змінюються за особами!

– А як же вони змінюються? – спитала Оленка.

– За числами і родами, – відповів хлопчик.

– Молодець, Томаше! Дієслова минулого часу змінюються за числами, а в однині – ще й за родами, але не змінюються за особами.

З якою табличкою працював Томаш? Що в ній? Якого висновку дійшов хлопчик? То як змінюються дієслова минулого часу?

410. 1. Прочитай текст. Про що він?

Ось лежить зшит. Він не розповідає тобі, як був ялінкою, як по ній стрибала білка.

Зшит не може розповісти тобі про те, як ялінка пливла по річці, варилася в котлі, крізь усі машини пройшла, через усю країну проїхала.

Багато випробувань випало на долю ялінки, перш ніж перетворилася вона на цей зшит. І тепер від тебе залежить, що буде з ним далі.

2. Випиши з тексту дієслова і визнач, у якому часі вони вжиті. Підкресли дієслова минулого часу.

411. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться? Події відбуваються тепер, будуть відбуватися чи відбулися?

За Борисом Грінченком

ЯК ПТАХІ ПРОВЧИЛИ ЛИСІЦЮ

Одного разу мисливці побачили диво. Поле бігла лисиця, а над нею летіла зграя граків і гав. Птахі сердито кидалися на лисицю, клювали й били її дзьобами. Лисиця добігла до якоїсь будівлі й там сховалася. Птахі покружляли трохи, а тоді полетіли геть. Мабуть, та лисиця добиралася до гнізд, а птахі гуртом її покарали.

2. Випиши з тексту дієслова, визнач час і число.

412. 1. Прочитай вірш *Тетяни Лисенко*. Про яку пору року йдеться?

Першим пролісок проснувся.
Снігом вмівся, потягнувся.
Білу одягнув сорочку,
сонцю простягнув листочки.
Чемно з лісом привітався
та од щастя розсміявся.

2. Спиши вірш. Підкресли дієслова, визнач час і рід.

413. Прочитай вірш *Анатолія Камінчука*. Спиши. Визнач, у якому часі вжиті дієслова. Якого вони роду?

КІТ ВАСИЛЬ

Кіт Василь
варів кисіль.
Зайчик Степанчик
Наливав у жбанчик,
а лисичка-тітка
роздавала діткам.

вранці
увечері

Запам'ятай! В українській мові, на відміну від польської, дієслова чоловічого роду в минулому часі мають суфікс *-в*. Порівняй: *pisał — писав, czytał — читав*.

414. 1. Прочитай жартівливий віршик *Алли Свашенко*. Випиши дієслова, вставляючи замість крапок потрібні букви. Визнач час цих дієслів.

Маленький Няв на сонці грі..ся.
Кукуріку пісень співа.. .
Гав із сусідами сварі..ся.
Упертий Бе траву щипа.. .
І не завадили йому
маленька Ме й велика Му.

2. Які тварини згадуються у вірші? Що тобі допомогло їх вгадати?

415. Запитайте один в одного, що кожен з вас робив минулого вихідного дня, а що робитиме наступного. Дієслова якого часу ви вживатимете?

416. 1. Спиши, ставлячи потрібні розділові знаки в кінці речень. Підкресли дієслова.

КНИЖКИ

Яку користь дають нам книжки Вони несуть у собі прекрасний, чарівний світ Людина, яка любить і вміє читати, – щаслива людина Вона має розумних і вірних друзів Друзі ті – книжки Любять і шануйте їх.

2. Розкажи, яку книжку ти прочитав останнім часом, хто її написав, про що ти з неї дізнався(лась), що тобі найбільше сподобалось. Свою розповідь запиши.

НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА

Знайомимось із неозначеною формою дієслова, її роллю в мовленні. Вживаємо неозначену форму дієслова в усному мовленні й на письмі

417. Прочитай вірш Алли Свашенко і скажи, чому саме так розповіла про себе Неозначена форма. Чого в неї немає?

Не думай, що я неозначена,
тому що нічого не значу я.
Якби не сталась зі мною пригода –
не маю особи, не знаю я роду,
число мені також ніяк не чіпає
і часу, відколи живу, я не маю,
а дію, проті, я завжди називаю.

418. Прочитайте прислів'я, поміркуйте, кого вони стосуються – вас, ваших друзів чи всіх нас. Чому в них уживається неозначена форма дієслова?

1. Дobre тогo вчити, хто хoче все знати. 2. Щo вмiєш – за плечiма не носити. 3. Любиш брати – люби й вiддавати. 4. Життя прожити – не поле перейти.

419. 1. Прочитай текст. Кого стосується наказ книжки: тебе, мене, їх чи всіх нас? Коли його треба виконувати: сьогодні, завтра чи завжди? Яка форма дієслова для цього використана?

НАКАЗ КНИЖКИ

Не можна мені брати немітими руками. Не варто читати мені, коли сидієш їсти. Не слід писати й малювати на моїх сторінках. Треба берегти мене.

2. Спиши текст, підкресли дієслова, що стоять у неозначеній формі. Усно перебудуй текст так, щоб було видно, як ти виконуєш наказ книжки. Поміркуй, у якому часі ти вживатимеш дієслова.

420. 1. Прочитай текст.

Я бережу своє здоров'я. Уранці я роблю зарядку. Кожного дня вранці й увечері чищу зуби. Перед їжею мий руки. Лежачи не читаю. Перед сном провітрю кімнату.

2. Перебудуй текст так, щоб він відповідав назві «Поради лікаря» і стосувався всіх. Вживай слова *треба, слід*. Запиши свій текст.

421. Прочитай текст. Спиши його, замінюючи виділені дієслова їх неозначеною формою. Перероби цей текст на текст-інструкцію. У разі потреби додавай слова *треба, слід, не можна*.

Чи знаєш ти, як слід себе поводити під час грози?

Не **шукай** захисту під час грози під високими деревами.

Не **купайся** в річці чи ставку, бо голова плавця над водою є найвищою точкою, куді може вцілити блискавка.

Не **ховайся** під копінцями й стогами сіна на луках.

ПРИСЛІВНИК

Читаємо тексти, спостерігаємо за роллю і вживанням прислівників у мовленні та їх зв'язком з дієсловами

422. 1. Прочитай текст. Про що у ньому розповідається?

Уночі світло було скрізь: і вгорі в небі, і внизу на землі. То світив яскраво місяць, заглядав у кожне віконечко. Місяць сховався вранці, й на зміну йому вийшло сонечко.

2. У першому реченні тексту знайди слова, зв'язані з дієсловом *було*, які відповідають на поставлені питання (див. зразок).

Зразок: було (*як?*) ... , було (*де?*) ... , було (*коли?*)

Запам'ятай! Слова, що відповідають на питання *де? звідки? коли? як?* називаються *прислівниками*. Вони вказують на:

місце дії (*де?*) – *скрізь, там, угорі, справа, близько; напрям дії (звідки? куди?) – униз, доверху, додому, здалеку;*

час дії (*коли?*) – *вранці, учора, ввечері, влітку, восени;*
якість дії (*як?*) – *холодно, солодко, повільно, слизько, весело.*

3. Випиши з пам'ятки наведені прислівники. Запам'ятай їх правопис.

423. 1. Прочитай розповідь професора Лінгвіста.

Цікаво знати, що прислівники виникли пізніше за інші частини мови. Найчастіше вони утворювалися внаслідок злиття іменника й службової частини мови (прийменника). Наприклад: *на гору – нагору, до дому – додому.*

Ви вже знаєте, що іменники й прийменники пишуться окремо. Якщо ж вони входять до складу прислівника, то пишуться разом. Порівняйте: *У (високій) горі живе гном.*

Угорі світить сонце.

2. Про що розповів професор Лінгвіст? Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(-лась) тепер?

3. Випиши з тексту приклади, які навів професор Лінгвіст.

 4. Пригадайте, як пишуться прислівники у польській мові. Зробіть висновок.

424. 1. Прочитай слова. Чи на однакові питання вони відповідають?

Зелений, зелено; сонячний, сонячно; теплий, тепло; холодний, холодно; швидкий, швидко.

2. До яких частин мови належать слова кожної пари?

Зверні увагу! Прикметники відповідають на питання *який?*, а прислівники – *як?*

 3. Випишіть прислівники. Зв'яжіть їх з дієсловами *було, стало* і запишіть утворені словосполучення.

425. Прочитай і відгадай загадку. Спиши. Підкресли прислівники.

Виснуть хмари нізько-нізько,
опустили пасма-косо.

Всюди мокро, всюди слизько –
ходить нашим краєм ...

Читаємо тексти, пишемо, вживаємо прислівники в усному і писемному мовленні

426. 1. Прочитай текст. Між ким і про що відбулася розмова?

Микола Малишевський

НІЧ І ДЕНЬ

– Як тебе звать, ніч? – спитав день.

– Як звать? Ніяк не звать. Ніч та й годі.

– А як зватимуть тебе завтра?

– Завтра теж зватимуть ніч.

– А як звали тебе вчора?

– Теж ніч.

– А мене сьогодні звать вівторок, завтра зватимуть середою, а вчора звали понеділком, – сказав день.

2. Якою частиною мови є виділені слова? З якими словами вони зв'язані. Постав питання від дієслів до прислівників.

3. Розіграйте діалог за прочитаним текстом.

427. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

Сніжинки падали скрізь: і на дерева, і на будинки, і на дороги. Вони легенько кружляли й тихо опускалися на землю. Дітям було весело. Вони швидко повибігали на вулицю і почали гратися сніжками.

2. Спиши текст. Підкресли прислівники однією рисою, а дієслова, з якими вони зв'язані – двома.

428. Прочитай текст, добираючи замість пропусків потрібні за змістом прислівники. Запиши текст.

1. Сонце світить на небі (коли?) ____, а місяць – (коли?) _____. 2. (коли?) _____ почав танути сніг, а (коли?) _____ знову підмерзло. 3. Хлопці (як?) _____ мчали з гірки на велосипедах. 4. Даринка (як?) _____ зустріла своїх подруг. 5. Олег навчився (як?) _____ читати.

429. Прочитай розповідь і спиши. Підкресли прислівники. На які питання вони відповідають?

Зайнявся ранок. З-за обрію поволі викотилось сонце. Туман почав швидко танути. На траві і квітах заблищали прозорі краплинки роси. Голосно, весело защебетали пташки. Зашумів збуджено ліс. Сколихнулось усе, ожіло.

Повторення й узагальнення матеріалу, вивченого за рік

430. 1. Прочитай. Які речення за метою висловлювання вжиті в тексті?

СВЯТО КВІТІВ

Від землі полинув теплий, ласкавий дух. Квітень настав. Свято квітів починається. Беріть, друзі, заступці та грабелки – і до роботи! Садіть троянди та тюльпани. Сійте матіолу, настурції, чорнобрівці. Хай будуть схожі на квітники подвір'я ваших осель і ваших шкіл (*Із книги «Веснянка»*).

2. Спиши розповідні речення. Познач у них головні члени речення. Якими частинами мови вони є? А якими частинами мови виражені другорядні члени речення?

3. Чи є серед вписаних речень речення з однорідними членами?

4. Як називаються не вписані речення?

Завдання для допитливих

Зібралися якось Слова — різні Частини Мови — і почали між собою розмовляти.

– Я маю рід, а змінююсь лише за чийсь іменами й відмінками.

– Добре тобі. А я мушу завжди ходити з тобою в парі, — зітхнула інша Частина Мови. – Навіть рід твій приймаю, і число, і відмінок.

– Що таке рід і число, я теж знаю, бо змінююсь за ними. А от що таке відмінок, мені невідомо. Я більше дружу з особами.

Які частини мови спілкувалися? Як ти про це довідався(лась)?

431. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Спиши. Підкресли прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Визнач їх число і відмінок. Поясни правопис.

ШАНА ДО УКРАЇНИ

У різних країнах світу є чимало свідчень вселюдської шани до України й українців. У Британії є великий пам'ятник князю Володиміру. Адже це він понад

тисячу років тому хрестив люд Київської Русі. Франція береже пам'ять про Анну, доньку Ярослава Мудрого, що була французькою королевою. У Канаді, США, Аргентині споруджені пам'ятники Тарасові Шевченку (*Олександр Єфімов*).

2. Який текст ти читав – розповідь, опис чи міркування? Доведи свою думку.

432. 1. Спиши. Визнач час дієслів. У яких дієсловах цього не вдалося зробити? Поясни чому.

Надзвичайно поетичне свято Івана Купала припадає на 7 липня. Цього дня сонце сходить, грає, купається в річці. Трави й квіти набирають найбільшої сили, а опівночі має зацвісти папороть. На Гуцульщині вранці ходили збирати лікарські трави. Вважалося, що в цей день вони мають найбільшу лікувальну силу. У цей день люди прикрашають будинки зелом. Дівчата плетуть вінки з квітів і трав (*Із журналу*).

2. Поясни правопис виділених слів.

3. А ти знаєш, як іще святкують Івана Купала? Якщо знаєш, розкажи.

Чи є слова *допомагати* й *допомога* спільнокореневими? До яких частин мови вони належать? Чи зміниться значення слова *роботи*, якщо наголос стоятиме на першому складі – *рѳобѳти*? Чи можна вважати спільнокореневими ці слова? Що означає слово *рѳобѳт*?

433. 1. Прочитай вірш *Анатолія Костецького*. Яке бажання висловлює поет?

МОЄ БАЖАННЯ

А я найбільше хочу
зробити так, щоб діти
були завжди щасливими
у всьому, всьому світі.
Щоб ні війни, ні голоду
ніхто й ніде не знав,
щоб кожен день до кожного
приходив, як весна!

2. Поясни правопис виділених слів.

ЧИТАННЯ І РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Колись давно, коли люди ще не вміли читати й писати, вони усно складали пісні і казки, загадки, а також прислів'я і приказки – влучні народні вирази, які свідчили про розум і спостережливість кожного народу.

Українські матері, а також бабусі й дідусі, виховуючи маленьких дітей, співали їм *колискових*, які заспокоювали дитинку, і вона швидше засинала.

Коли дітки підростали, співали їм *пісенькі-забавлянки* або *потішки*, супроводжуючи їх масажними рухами – перебиранням пальчиків, «куванням» ніжки, потягуванням рúčок і ніжок. А коли діти дорослішали, загадували їм *загадки*, що були ніби гімнастикою для

розуму і виховували кмітливість, спостережливість; розповідали *казки* про тварин. У таких казках тварини набували людських рис: лисичка хитра, вовк хижий, півник працюватий.

Ось із цими та іншими видами народної творчості ви й познайомитесь.

Прочитайте, а потім усі разом проспівайте колискові.

ХОДИТЬ СОН КОЛО ВІКОН

Ходить сон коло вікон,
а дрімота коло плота.
Питається сон дрімоти:
– Де ми будемо ночувати,
дитя мале присипляти?
– Де хатинка тепленька,
де дитинка маленька,
там ми будемо ночувати,
малé дитя присипляти.

ПОВІШУ Я КОЛИСОЧКУ

Повішу я колисочку
в темнім лісі на липочку,
в темнім лісі на липочку.
Буде вітрець повівати,
малé дитя колисати.
Будуть пташки прилітати
та будуть співати,
Дитиночку малесеньку
будуть присипляти.

Яким почуттям сповнені колискові пісні? Із чого це видно?

Вивчи напам'ять ту колискову, яка тобі сподобалась найбільше.

Чи знаєш ти колискові пісні рідною мовою? Якщо ні – попроси маму заспівати тобі.

Соро́ка-воро́на
на при́пічку сиді́ла,
ді́ткам ка́шку варі́ла.
Цьо́му дам, цьо́му дам,
а цьо́му – не дам,
бо він дров не руба́в,
пі́чки не топі́в,
ка́шки не варі́в.
Фр-р-р! Лети́ собі геть!

Кую́, кую́ ніжку,
по́їду в до́ріжку,
бу́ду ко́ника кувáть,
в лі́сі щоб не ночу́ва́ть.

Печу́, печу́ хлі́бчик
ді́ткам на обі́дчик:
ме́ншому – ме́нший,
бі́льшому – бі́льший.
Шусть у пі́ч! Шусть у пі́ч!

Потягу́сі, потягу́сі,
на Га́лінку расту́сі,
щоб Га́лочка росла́,
росла́-вироста́ла,
щоб Га́лочка
сво́й ма́мці
ско́ро в по́міч ста́ла.

Вивчи одну з потішок напам'ять. Якщо в тебе є молодший братик чи сестричка, пограйся, використовуючи потішки.

МАК (Дитяча народна гра)

Правила гри: Побравшись за руки, діти утворюють замкнене коло. Посеред кола стоїть «Мак» – хлопчик чи дівчинка. Діти ходять круг нього й співають.

Ой на горі мак, золотії голівочки.
під горою так, Станьте ви так,
мак, ма́ки, маківочки як на горі мак.

Проспівавши пісеньку, діти запитують Маку:
– Козачок, чи ви́орав на мачо́к?

Мак: – Ви́орав!

Після відповіді діти знову йдуть по колу, співаючи ту саму пісню, а проспівавши, зупиняються і знову питають:

– Козачок, чи поса́яв мачо́к?

Мак: – Посі́яв!

Діти знову співають, а потім запитують:

– Козачок, чи посхо́див мачо́к?

Мак: – Посхо́див!

Співають учетверте й запитують:

– Козачок, чи порá полóть мачо́к?

Мак: – Порá!

Співають уп'яте й запитують:

– Козачок, чи цвіте́ мачо́к?

Мак: – Цвіте!

Співають ушосте й запитують:

– Козачок, чи поспів мачок?

Мак: – Поспів!

Діти співають усьоме й запитують востаннє:

– Козачок, чи поря брать мачок?

Мак: – Поря!

Діти гуртом кидаються до Маку, жартома трусять його, підштовхують, він пручається, виривається з кола й тікає, а потім обирає замість себе когось іншого.

 1. Вивчіть правила і слова цієї гри та розіграйте її. На роль Маку оберіть когось із вас за допомогою лічилки.

2. Пригадайте і розіграйте на перерві ігри «Подольночка» та «Гуси, гуси, додому»

СКОРОМОВКИ, ЗАГАДКИ, ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ

Щоб навчити дітей правильно і чітко вимовляти звуки, у народі складено багато **скоромовок**. Діти, промовляючи їх, змагаються: хто краще і швидше розкаже скоромовку.

Зверні увагу! Скоромовку спочатку треба читати повільно, а потім – швидше і швидше.

Босий хлопець
сіно косить.
Роса росить
ноги босі.

Летів горобець
через верхній хлівець,
ніс пуд гороху
і нам дав потроху.

Їхали крамарі, стали на горі та й забалакалися
про Прокіпа, про Прокопиху
і про маленьких прокопенят.

 Завчіть напам'ять скоромовку (на вибір). Позмагайтеся одне з одним, хто швидше і чіткіше проговорить скоромовку.

Загадка – це короткий опис явищ, рослин, тварин, предметів, які треба впізнати за описаними ознаками. За допомогою загадок у дітей розвиваються допитливість, спостережливість і кмітливість.

Сидить баба на грядках,
вся закутана в хустках.

Що то за коні в гаю на припони:
довгасті, голчасті, зеленої масті,
нікого не везять, лише солі просять?

На синьому небі пасється
тисяча овець, серед них –
срібний баранець.

Прочитай і запам'ятай загадки. Загадай їх рідним чи друзям.

Прислів'я – це влучний образний вислів повчального змісту.

З добрим дружись, а лихого бережись.
На дерево дивись, як родить, а на людину – як робить.
Менше говори – більше почуєш.
Шануй людей – і тебе шануватимуть.

Приказка – це влучний вислів, який стверджує факт. Вона близька до прислів'я, але без повчального змісту.

В одне вухо входить, а в друге виходить.
Косо, криво, аби живо.
Хто діло робить, а хто габи ловить.
Гостре словечко ранить сердечко.
Кінець – роботі вінець.
Згода дим будує, а незгода – руйнує.

1. Прочитайте прислів'я і приказки. Поміркуйте і з'ясуйте:

а) яке повчання містить кожне прислів'я;

б) про які риси характеру людини йдеться в трьох перших приказках.

2. Вивчи напам'ять прислів'я й приказки, які сподобалися найбільше.

ХОДИТЬ ГАРБУЗ ПО ГОРОДУ (Українська народна пісня)

Ходить гарбуз по городу,
питається свого роду:

– Ой, чи живі, чи здорові
всі родичі гарбузові?

Обізва́лась жовта диня,
гарбузова госпо́дня:

– Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Обізва́лись огіро́чки,
гарбузові сині́ й до́чки:

– Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Обізва́лась моркови́ця,
гарбузова́я сестри́ця:

– Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Обізва́лись буря́кі,
гарбузові своя́кі:

– Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Обізва́лась барабо́ля,
а за нею і квасо́ля:

– Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Обізва́вся старі́й бі́б:

– Я підде́ржав увесь рід.

– Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Прочитайте народну пісню й розіграйте її в особах.

Казка – це розповідь із вигаданим, іноді фантастичним змістом. Крім людей дійовими особами казок можуть бути тварини, рослини та неживі предмети, які за характером і вчинками дуже схожі на людей.

КРИВЕНЬКА КАЧЕЧКА (Українська народна казка)

Були собі дід та баба, та не було в них дітей. От вони собі сумують, а далі дід і каже бабі:

– Ходімо, бабо, в ліс по грибки!

От пішли. Берє баба грибки, коли дивиться, у кущику гніздечко, а в гніздечку качечка сидить. От баба і каже дідові:

– Дивись, діду, яка гарна качечка!

А дід каже:

– Візьмемо її додому, нехай вона у нас живе.

Стали її брати, коли дивляться, аж у неї ніжка переломлена. Вони взяли її тихенько, принесли додому, зробили їй гніздечко, обложили його пір'ячком і посадили туди качечку, а самі знову пішли по грибки.

Вертаються, аж дивляться, а в них так прибрано, хліба напечено, борщик зварений. От вони до сусідів:

– Хто це? Хто це?

Ніхто нічого не знає.

Другого дня знову пішли дід і баба по грибки. Приходять додому, аж у них і вареники зварені, і починок* стоїть на віконці.

Вони знову до сусідів:

– Чи не бачили когось?

Кажуть:

– Бачили якусь дівчину, від криниці воду неслі. Такі, кажуть, гарні, тільки трішки кривенька.

От дід і баба думали-гадали: «Хто б це був?» – ніяк не вгадають. А далі баба дідові каже:

– Знаєш що, діду? Зробимо так: скажемо, що йдемо по грибки, а самі заховіємося та й будемо виглядати, хто до нас понесе воду.

Так і зробили.

Стоять вони за коморою, коли дивляться, аж із їхньої хати виходить дівчина з коромислом: така гарна, така гарна, тільки кривенька трішки. Пішла вона до криниці, а дід і баба тоді в хату, дивляться, аж у гніздечку нема качечки, тільки повно пір'ячка. Вони тоді взяли гніздечко та й укинули в піч, воно там і згоріло.

Коли ж іде дівчина з водою. Увійшла в хату, побачила діда й бабу та зараз до гніздечка – аж гніздечка немає. Вона тоді як заплаче. Дід і баба до неї кажуть:

– Не плач, галочко! Ти будеш у нас за дочку; ми будемо тебе любити і жалувати, як рідну дитину.

А дівчина каже:

– Я довіку жила б у вас, якби ви не спалили мого гніздечка та не підглядали за мною, а тепер, – каже, – не хочу! Зробіть мені, діду, кужілочку й веретінце, я підую від вас.

Дід і баба плачуть, просять її зостатися, вона не схотіла.

* Почінок – від починок – пряжа, намотана на веретено.

От тоді дід зробив їй кужілочку й веретінце*; вона взяла, сіла надворі й пряде. Коли ж летить каченят табунчик, побачили її та співають:

Он де наша іва,
он де наша діва,
на метеному дворці,
на тесаному стовпці.
Кужілочка шумить,
веретінце дзвенить.
Скільки по пір'ячку,
нехай летить з нами!

А дівчина їм відкаже:
Не полечу з вами:
як була я в лужку,
віломила ніжку,
а ви полинули,
мене покинули!

От вони скинули їй по пір'ячку, а самі полетіли далі. Коли летить другий табунчик, і ці теж:

Он де наша іва,
он де наша діва,
на метеному дворці,
на тесаному стовпці.
А дівчина і їм відмовляє.

Коли ж летить третій табунчик, побачили дівчину і зараз:

Он де наша іва,
он де наша діва...

Скинули їй по пір'ячку, дівчина увертілася в пір'ячко, зробилася качечкою і полетіла з табунчиком. А дід і баба знов zostалися самі.

Прочитайте казку. Про кого в ній розповідається? Що дивувало діда з бабою? Чому дівчина не схотіла більше в них залишитися? Що в цій казці схвалюється, а що – засуджується?

Простежте, які ознаки чарівності є в цій казці. Хто є головним героєм казки?

Розгляньте малюнки. Підготуйте за ними стислу розповідь.

* Кужілочка й веретінце – пристрої для ручного прядіння.

ЗДРАСТУЙ, ОСІНЬ

За Юрієм Старостенком

ЧАРІВНА ОСІНЬ

Щедро виграючи золотими фарбами, іде нашим краєм чарівниця-осінь. Пожовклі листочки, перш ніж лягти на землю, востаннє спалахують рудими вогниками.

І палає, падає листячко, кружляє між гілок і мовчазних стовбурів, лягає м'яким шаром на землю.

Яка чудова, запашна й золотиста ковдра!

Під цією ковдрою оселяються на зиму комахи, лісові миші, шарудіть їжачок.

У полі ніжною, зеленою щіточкою зійшла озимина. Кожна стеблинка дивиться в небо зеленим очком.

Ходить осінь полями, лісами і луками, куриться білим туманом над річкою й озерами, шарудіть опалим листям у садках і міських парках, сіпле останні золоті листочки на землю.

– Ах, яка чудова, яка гарна осінь! – кажуть люди.

Почувши так, осінь стає ще лагіднішою, і тоді яскравіше світить сонце, глибшою стає блакить неба.

А якщо почне осінь бризкати дощиком, ніхто їй за це не дорікатиме: багатшими будуть врожаї, повноводнішими річки, ще густішими ліси. Нехай бризкає!..

1. Прочитай текст. Визнач його тему. Подумай, це розповідь чи опис? А може, розповідь з елементами опису? Доведи свою думку.
2. Чому осінь називають чарівною?
3. Розкажи близько до тексту: а) як падає пожовкле листя; б) що сказано про озимину.
4. Знайди вислови, вжиті в переносному значенні. Яка їх роль?
5. Чому так сказано про осінь у прислів'ях:

Осінь на строкатому коні їздить.

У вересневий час сім погод у нас:

сіє, віє, туманіє, шумить, гуде, ще й з гори йде.

Олександр Олесь

Вишиває осінь / на канві зеленій //
золоті квітки. //

Квітки оживають, / і з дерев спадають //
жовті нагідки.

Яблука / і груші падають на землю, //
боки, спіни б'ють. //

Люди їх збирають, у мішки ховають,
кури їх клюють.

Бавляться дітками, бавляться квітками,
моляться батьки.

Вишиває осінь на канві зеленій
золоті квітки.

Які образні вислови допомогли поетові передати красу осені? Навчися читати вірш виразно. Продовж розмітку вірша.

Григорій Коваль

ОСІНЬ

Осінь, осінь, осінь!
Медом пахнуть роси,
журавлі курлічуть в небі
та вітри голосять.
Не дзвенять в садочку
птичі голосочки.
Сняться зораному полю
квіти й колосочки.

В лузі при долині
плаче тополяна.
Загорілась над рікою
червона калина.
Тьмяно сонце світить,
а на голих вітах
В'яже осінь рукавички
з бабиного літа.

Послухай вірш. Що в ньому описано? Чи сподобався він тобі? Чим саме?

Прочитай мовчки вірш і зроби його розмітку. Прочитай вірш виразно.

Які ознаки осені описано у вірші? Прочитай рядки, кожен із яких змальовує цілу картину. Це рання чи пізня осінь?

Знайди вирази, вжиті в переносному значенні. Як ти їх розумієш?

Пригадай! / – коротка пауза, // – довга пауза,

↗ – підвищення голосу,

↘ – зниження голосу.

За Іриною Прокопенко

ЯК БЕРІЗКА ЛІСТЯ РОЗДАРУВАЛА

(Казка)

1

Позолотила́ Осінь Бері́зку. // Заблизца́ла вона́, / зася́яла. // Хто не про́йде, / ко́жен Бері́зкою милу́ється. //

– От би мені́ такú ко́вдру те́плу, як со́нечко, – сказа́в Мура́влик, дивля́чись на жо́вте лі́стя, що вкри́ло зе́млю.

– Ось, візьмі́, – відповіла́ Бері́зка і ски́нула йому́ оди́н листо́чок. Зрадів Мура́влик, схопи́в листо́чок, до мура́шника потя́г.

2

– До мого́ б капелю́ха отаку́ золоту́ пір'і́нку, – обізва́вся гриб Підберезник.

– Ось тобі́ золота́ пір'і́нка, – ски́нула Бері́зка ще оди́н листо́чок.

Прилі́пив його́ Підберезник до свого́ капелю́ха, стої́ть, не ди́хає з радо́щів.

– І мені́ б лі́стячка трóхи, – попроха́в Їжа́к. Гойдну́ла гілка́ми Бері́зка, аж кі́лька листо́чків на зе́млю струсі́ла. Покача́вся на них Їжа́к, начепи́в на колю́чкі і золото́ю ку́лькою додо́му покоті́вся.

3

Аж тут Ялі́нка-чепуру́ха зітха́є:

– От якби́ по мої́й зеле́ній су́кні розкида́ти твоє́ золоте́ лі́стя. Не було́ б на сві́ті дере́ва, кра́щого за мене́.

– Візьмі́, сусі́дко, візьмі́, мені́ ж не жаль, – сказа́ла Бері́зка і все сво́є лі́стя на Ялі́нку струсі́ла.

Гля́нула: а сама́ ні з чим лиші́лася, усé до оста́ннього листо́чка роздарува́ла.

4

Засумува́ла тоді́ Бері́зка: «Де моя́ золота́ краса́?»

Тут Ві́тер прилеті́в:

– Не журі́ся, Бері́зко, при́йде Весна́, подару́є тобі́ нове́ вбрання́. Не журі́ся, ...не журі́-и-и-ся...

Гойда́лася Бері́зка, слухала́ ласка́ві Ві́трові слова́ та й засну́ла.

З того́ часу́ так і повело́ся: щойно́ роздару́є Бері́зка сво́є золотé лі́стя, так і засне́ на всю зи́му, щоб скорі́ше весні́ діжда́ти.

Прочитай текст. Знайди в ньому образні вислови. Яке значення вони мають? Якою ти уявляєш Берізку на початку осені і в кінці? Як про це сказала авторка?
Чи подобається тобі Берізка? Чому?

Доберіть заголовок до кожної частини казки.

Підготуйтеся читати текст: а) виразно; б) в особах.

За Михайлом Слабошпицьким

ПАПУГА З ОСІННЬОЇ ГІЛКИ

Уже́ була́ осінь.

Він сидів на гілці між великих яблук і верещав:

– Пор-ра́ встава́ть! Пор-ра́ встава́ть! Вар-ри́ть ка́шу!

Над яблунею вгорі́ було́ нескінче́нне не́бо. Там літа́ли всі́кі птахі́, а ще ви́ще над ні́ми – літакі́. У нього́ аж у голо́ві запаморо́чилося, коли́ гля́нув угору́. До землі́ було́ бли́жче.

На землі́ лежа́ло жо́вте лі́стя, а між ним – я́блука. Се́ред яблук ході́ло допи́тливе цу́ценя́. Ню́хало їх і відверта́лося.

– Пор-ра́ встава́ть! Пор-ра́ встава́ть! Вар-ри́ть ка́шу! – заверещав папу́га до цу́ценя́ти.

Цу́ценя́ здивова́но подиви́лося на зеленоо́кого папу́гу і сказа́ло: «Гав!» Папу́га помовчав і теж несподі́вано для себе́ гавкнув.

Цу́ценя́ від здивува́ння аж сі́ло. На гілці сидів не соба́ка, а пода́вав соба́чий го́лос. Цу́ценя́ ще трóхи посі́діло, подумало́ і побі́гло...

А до папу́ги вже́ почали́ зліта́тися горобці́.

– Пор-ра́ встава́ть! Пор-ра́ встава́ть! Вар-ри́ть ка́шу! – загу́кав папу́га до них. Це були́ всі́ слова́, які́х навчи́ла папу́гу старе́нька бабу́ся, його́ госпо́дарка. Він не вмів розпові́сті горобця́м про свою́ біду́.

А трапілося от що. Бабуся пішла з дому й лишила кватірку відчиненою. Папуга літав-літав по кімнаті. Говорів-говорів сам із собою про кашу. Залетів на кухню. Позаглядав у каструлі. Каші нідé не було. Аж чхнув сердіто. Підлетів до кватірки й вистромив дзьоба.

Там, надворі, було дуже цікаво. Прогув великий пузатий автобус, пробіг, насвістуючи спортсмен. Папуга теж свіснув, та спортсмен не почув. Тоді папуга радісно гукнув до нього:

– Пор-ра вставать! Пор-ра вставать! Вар-рять кашу!

Але спортсмен був уже далеко. Папуга сумно подивився й так же сумно сказав:

– Пор-ра вставать...

Посідів-посідів, подивився-подивився і полетів туди, у світ за вікном. Пролетів над котом у дворі. Кіт побачив його, підстрибнув, нявкнув.

А папуга вже був далеко. Він летів над річкою, над рибалками й над рибами у воді.

Дивувалися рибалки: і що воно за птаха незвичайна? Не голуб, не дятел, не синиця, не горобець... Просто дивина. І боки в неї зелені. Ніхто з тих рибалок не бачив папуг, бо біля річки папуги не водяться.

А папуга літав цілісінський день і всього-всього набачився: людей, машин, будинків, стовпів, афіш... І навіть базар побачив і футбол на стадіоні.

Потім він стомився. І сів на цю яблуню перепочити. Відпочивав і дивився навкругі. Куди ж це він залетів? І злякався: заблукав!

– Пор-ра вставать, – сказав тихо й мало не плачучи. – Вар-рять кашу.

Але йому ніхто нічого не відповідав. Довкола було тихо, тільки лістя падало з дерева. Сидів папуга на гілці і не знав, що йому робити. Треба було летіти туди, але не знав куди.

Тут і прибгло до дерева цуценя, що гналося за дзвінкою осю. Оса полетіла, цуценя лишилося.

– Гав! – сердіто сказало їй услід цуценя і стало гратися яблуком.

– Гав! – гукнув до нього згорі папуга.

Отоді цуценя здивувалося й побігло до хлопчика. А горобці вже з усіх боків обсіли гілку і войовниче настовбурчили пір'я.

– Жив-жив! – загукали до папуги.

– Жив-жив! – загукав він до них.

Горобці подумали, що цей дивний птах із зеленим пір'ям на боках перекривляє їх.

– Жив-жив! – закричали до нього грізно.

– Жив-жив! – відповів їм радісно папуга, бо не знав, що вони на нього сердяться.

Тут до нього прилетів гороб'ячий командир і боляче смикнув за зелене пір'я.

– Жив-жив! – мало не плачучи, попрохав папуга, щоб його не чіпали.

Але горобці не знали того і з усіх боків стали смикати з нього пір'я.

Кепсько* було б папузі, якби цуценя не привело хлопчика.

– Гав! – гукнуло цуценя на горобців, і вони розлетілися

* Кепсько – погано.

в усі боки. Знали, що цуценя сердиться, якщо його не слухати.

Хлопчик заліз на яблуню і зняв папугу. Папуга притулювся до його грудей і сказав:

– Пор-ра вставать! Вар-рять кашу!

– Ти молодіць! – мовив до нього хлопчик. – Ти говориш!

– Ти молодіць! – чітко сказав папуга.

– Пірат молодіць, – показав йому хлопчик на цуценя. – Це він тебе врятував від горобців.

– Пір-рат молодіць! – погодився папуга.

Тепер він живе у хлопчика. І вже вівчив багато-багато слів. Щодня грається з хлопчиком і з Піратом. Часто підлітає до вікна і дивиться туди, в зимовий день. Там літають, збиваючи сніг із гілля, сірі горобці. І, мабуть, папуга думає, як би з ними подружитися, а потім навчити їх говорити.

Хлопчиків і Піратів про те нічого не казав. Напевно ж, то його таємниця.

Можуть же бути і в папуг таємниці?

Чому папуга потрапив надвір? Які пригоди трапилися з ним? Хто виручив папугу? Про що почав мріяти птах? Чому?

Поділи оповідання на три частини і добери назву до кожної з них.

Спробуй переказати одну з частин оповідання.

За Оксаною Іваненко

КАЗКА ПРО БІЛОЧКУ-МАНДРІВНИЦЮ

З кожним днем холоднішало. Маленька білочка, що заблудилася в лісі, оселилася в дуплі тремтливої осіки. Але дупло було маленьке, незатишне. Часто вночі дощ мочив звірятко до кісток.

Білочка дуже сумувала. Вона розпитувала всіх, як їй переправитися на той бік ставка і знайти стару яліну, де жили її батьки.

– Я перенесла б тебе на крилах, – сказала якась пташка. – Але боюсь, що ти зловиш їх.

– Я повів би тебе понад ставком, – сказав кріт. – Але мені ніколи. Я поспішаю збудувати нове житло під землею.

– Я раджу тобі не хвилюватися, – зауважив їжак. – Краще подбай про зиму.

– Я не хочу жити сама. Мені так сумно... – зітхнула білочка.

– Ну, то йди до мене, – сказав їжак. – Тільки, звичайно, роби все, що я скажу.

Вони підійшли під велике дерево, де напало багато листя. Їжак почав качатися в ньому, і листя накололось йому на голки. Це була кумедна картина. Білочка розсміялася.

– Що ж тут смішного? – закричав їжак. – Наколій і ти листя!

Та білочка як не качалася, листя до неї не приставало. Їжак розсердився і прогнав її.

Що ж було робити білочці? Довелось їй трохи заpastися хоч чим-небудь на зиму. А дні минали. Вітер дув сердитіше, і згорі почало падати щось біле, пухке й холодне.

Маленька білочка лежала в дуплі й тремтіла від холоду. Раптом вона побачила під деревом чийось білу вухасту мордочку. Це був заєць, з яким вона колись розмовляла.

– Здрастуй, білочко! – загукав він. – А я такі знайшов твою стару яліну. Там твої батьки плачуть за тобою. Біжімо до них! Замерз ставок, і ми пострибаємо навпростець.

Маленька білочка зраділа.

– Я хочу понести їм ті горішки і ягідки, що я назбирала, – сказала вона.

– Добре. Ми зробимо ось що. Ти сідай мені на спину і бері в лапки гостинці. А я одним духом домчу тебе до старої яліни.

Вони так і зробили. А коло яліни вже чекали на білочку і тато, і мама, і брати, і сестри.

Що сталося з білочкою? Хто їй допоміг?

Перечитайте за ролями розмову білочки з лісовими мешканцями і спробуйте голосом передати характер кожного.

Микола Сингаївський

ДОЩ ІЗ КРАПЛІ ПОЧИНАЄТЬСЯ

Все – із доброго чи злого –
 починається з малого.
 Лістя віросте з листочка,
 з нитки витчеться сорочка,
 хліб – з маленької зернини,
 дощ – із чистої крапліни.
 День турботою почнеться,
 все довкола усміхнеться.
 Проганяй мерщій дрімоту –
 і рукам давай роботу,
 і роби невтомно, вміло,
 хоч мале, та добре діло.

У яких рядках висловлено основну думку вірша? Як ти розумієш перші рядки вірша?

Розкажи, якими турботами розпочинається твій день.

СНІЖНА ЗИМОНЬКА

Василь Сухомлинський

ХЛОПЧИК І СНІЖИНКА

З неба летіла додолу сніжинка. Вона була ніжна й легка, прозора, мов пушинка. І красива, мов зірка.

На землі стояв хлопчик. Він бачив, як падає сніжинка, і думав: «Ось вона впаде комусь під ноги, і її затопчуть».

Ні, не треба падати сніжинці на землю. Не треба її затоптувати.

Хлопчик простягнув до неї долоню. Він захотів приголубити сніжинку. А вона впала на добру, теплу його руку й розтала. Хлопчик із жалем дивиться на долоню. А там блищить крапелька, мов сльозинка.

Про кого й про що розповідається в тексті? Як описано сніжинку? Що з нею сталося? Чому?

Що ти можеш сказати на основі прочитаного про характер хлопчика?

Уяви картину, коли ти йдеш, а в повітрі кружляють сніжинки. Розкажи про це, використовуючи образні слова з цього тексту.

Петро Бондарчук

ЇХАЛА ЗИМА

Їхала зима
 білими кіньми
 в білих саннях,
 сама біла-біла.
 Виїхала в поле,
 а тут
 перестріли її вітри,
 взялись за руки.
 – Не пустимо! – кажуть.
 Посміхнулась зима.
 – Пустіть мене, – просить, –
 а я вам
 насиплю срібної пороші,
 будете гратися нею.
 Пропустили вітри зиму.

Їхала зима
 білими кіньми
 в білих саннях,
 сама біла-біла.
 Виїхала в долину,
 а тут
 її перестріла річка,
 зашуміла, зажебоніла.
 – Не пущу! – каже.
 Посміхнулась зима.
 – Пусті мене, – просить, –
 а я тобі
 подарую кришталевий палац,
 буде тобі в ньому затишно.
 Пропустила річка зиму.

Їхала зима
білими кіньми
в білих саннях,
сама біла-біла.

Виїхала в село, глядь,
а тут
на неї вже діти чекають.
– Зима їде! Зима їде! –
загукали радо.
– Ось хто мене чекав! –
зраділа зима.

Та й подарувала дітям:
круті гірки,
веселі санки,
прудкі ліжі,
дзвінкі ковзані.
Ще й кожного
за щічку вщипнула,
щоб червона була,
он як!

У вигляді кого змальовано зиму у вірші? Як ти її собі уявляєш? Що вона подарувала дітям? Зачитай ці рядки.

Якби вам довелось брати участь у створенні мультфільму про зиму, малюнки до яких кадрів ви намалювали б?

Лариса Письменна

ЧАРІВНА ГОСТЯ

(Казка)

Занедужала завірюха. Зажурілася. Їй би сніжинками та кришталевими бурюльками погратися. Аджé Новий рік надходить! Так ні, війнув теплий вітер, і завірюха геть змокрила й залягла під блакитною красунею-яліркою.

Молодénька ялірка стояла в центрі міського парку, гоїдала на вітах галасливих горобців, білощóких синічок, а віднеда́внечка ще й червоногрудих снігурів.

– Що з тобою? – запитала ялірка в завірюхи. Вона

була до останньої гóлки привітна та добра. – Тобі чимось допомогти?

– Ох-ох-ох, – простогнала завірюха. – Поламав мої крила теплий вітрисько-пустун. Соромно й на люди показатися. А мені ж Новий рік зустрічати!

– Не журіся, зараз одужаєш. Я ж чарівниця, – заспокоїла ялірка. Хитнула вона пухнастими гілочками – і вмить примчав холодний вітер. Підхопив він знесилену завірюху й закружляв її у сніговому танку. А молодénька ялірка й собі почала витанцьовувати на галяві парку.

Ра́птом зацвірінчали горобці:

– Цвірінь! Цвірінь! Сумує дівчинка Марійка. Батькі її зараз у далéкому відрядженні, а бабúся мала купити і причепурити ялірку, та несподівано захворіла. Така біда!

– Я знаю Марійку, – сказала ялірка. – Вона славна дівчинка, завжди мене голубить, не ламає моїх гілочок. Я подарую їй золотаву шишку.

– Ти краще сама піди до Марійки, – зацінькали білощóкі синічки. – Ти ж чарівна, можеш пройти й крізь муровані стіни будинку...

...Коли посеред кімнати з'явилася блакитна красуня-ялірка, Марійка з бабúсею вражено скрикнули. На ялірці червоніли снігурі, пурхали горобчики та стрибала рудénька білочка. Ялірка повóлі закружляла в танку, а білочка кинула Марійці золотаву шишку. Що то було за свято – годі й казати! Навіть бабúся з радості одужала. А коли ялірка повернулася до рідного парку, вдячна завірюха прикрасила її блакитні гілочки срібними сніжинками.

Прочитай казку. Назви всіх героїв твору. Хто з них головний і чому?

Що чарівного відбулося під Новий рік? Чому ялірка вирішила допомогти Марійці?

Що тобі найбільше сподобалося в цій казці?

Прочитай казку ще раз. Подумай, що можна зобразити на малюнку до неї. Якщо хочеш – намалюй.

Андрій М'ястківський

СІЮ, ВІЮ, ПОСІВАЮ

Щовечора перед Новім роком (колись Новий рік зустрічали 14 січня) дідусь Демід навчав Андрійка щедрувати:

– Щедрий вечір, хато-світлице.
Сійся, родіся, житечко, пшенице!

Андрійко співав разом з дідусем та уявляв, як він прийде із дзвіночком до дядька Івана. Потім до дядька Юхіма і сам лунко, як дзвіночок, щедруватиме. А йому за це дякуватимуть, пригощаючи цукерками, горіхами. Він ще й посіватиме з правої руки:

Сію, вію, посіваю,
з Новім роком вас вітаю.

- Усе це дуже давнє, – зауважила мама.
- Хто давнє забуває, той теперішнього не знає, – сказав дідусь.
- Жіто, пшениця теж давні, а щороку нові родять, – додав тато. І Андрійко тішився, що скоро піде щедрувати.

Чого навчав дідусь Демид онука? Які щедрівки співають діти? Що в них висловлюється?

Знайди в тексті й запам'ятай прислів'я. Спробуй пояснити його значення.

ЗАСІВАЛЬНА

Сійся, родіся,
жіто, пшениця,
всяка пашніця.
На щастя,
на здоров'я,
на Новий рік,

щоб вам родило
краще, ніж торік!
Квасоля під стелю,
а льон по коліна,
щоб вам, господарю,
голова не боліла!

ЩЕДРИК-ВЕДРИК

Щедрик-ведрик,
дайте вареник,
із колосочка –
жіта місочка,
із снопочка –

ціла бочка,
Вам щедрець –
мені млинець,
грудочку кашки,
пару яєць.

Прочитай щедрівки. Які побажання в них висловлено? Кому ці побажання адресовано? Вивчи щедрівку й привітай нею своїх родичів чи сусідів.

Засівальні пісні і щедрівки містять добрі побажання господарям у зв'язку з новорічними святами.

КАЗКА ПРО СІЧЕНЬ

Жив собі та був чоловік, а звали того чоловіка Рік. Мав він дванадцять синів, славних молодців-місяців. Часу вони дарма не марнували – все про землю-матінку дбали.

Отож тільки Грудень землю заморозить, місяць Січень поволеньки срібні чоботи взуває, до роботи приступає. Як гукне-загукіє:

– Гей ви, луки, поля широкі, тополі, берези, дуби високі і річки чисті, сріблісті! Чи мені в цю годину запрошуєте на гостину?

– Просимо! – усі загукіли, бо Січня давно ждали-виглядали.

Вийшов тоді Січень на поле, розгорнув свої довгі поли та й випустив своїх сніговіць-пуховіць на волю. Нехай погуляють, нехай покружляють по полю.

І почали сніговіці і день, і ніч по полю кружляти. Кружляли, аж поки не побіліли і луки, і поле.

Вийшов Січень тоді на долину, розв'язав срібну торбину:

– Іди, Морозе, погуляй, перевідай річку, гай. Січень і Вітра відв'язав. Хай теж погуляє по полю.

Вітер стогне, віє, а Січень радіє. Та так січе, та так пече холодом! Тому його, голубчика, і назвали Січем.

? Прочитай текст. Чому його названо казкою?

Знайди в «Казці про Січень» зачин і кінцівку.

Що розповідається про перший місяць року – січень? Яким його зобразив художник? Як називаються інші зимові місяці? Як ти розумієш вислів: «Січень срібні чоботи взуває»?

ЗАГАДКА

Дванадцять братів один за одним ходять, один одного не обходять.

Ліна Костенко

ПРЯЛЯ

Сидить пряля та й пряде –
сніг іде-іде-іде –
нітка рветься де-не-де,
а вона пряде й пряде.
Вже напрядла хуртовін
на шапки для верховін,
на сувої полотна,
на завіски для вікна,
на хустину й покривало –
мало-мало-мало-мало.
Сніг іде-іде-іде, –
а вона пряде й пряде...

? Яку картину ти уявляєш, читаючи вірш? Кого зобразила поетеса у вигляді прялі?

Яка інтонація може найкраще передати змальовану поетесою картину? Вивчи вірш напам'ять.

За Іваном Бондарчуком

ЗИМОВА ПРИГОДА

Зима. Випало багато снігу. Замерзли озера й річки. Почорніли дерева. Тільки сосни та ялінки зеленіли. На засніженому високому березі річки зібралися діти із санчатами та лижами. Між дітьми була і Юлечка зі своїм собакою Вовчуром. Вона проганяла його додому, але він не послухався. Щоразу, коли дівчинка з'їжджала з гірки, собака гнався за нею.

Якось розігналась Юля санчатами і – просто в річку. А на середині її лід був ще не дуже міцний. Він прогнувся, затріщав, і саночки почали провалюватись у воду.

– Ой, рятуйте, бо потону! – закричала дівчинка. Хлопці кинулися на допомогу, але під ногами тріщав лід, і вони змушені були повернутися до берега.

А під Юлею вже проломився лід. Та тут з'явився Вовчур, який гнався за санчатами. На шії в собаки був ремінець, і дівчинка схопилася за нього рукою. Вовчур витяг Юлечку на міцний лід, і вони разом повернулися на берег.

Доки наспіла допомога від дорослих, дівчинка вже стояла серед друзів. Вона з вдячністю гладила й обнімала Вовчура.

Яка пригода сталася з Юлечкою? Чому дівчинка гладила й обнімала свого собаку? Чи любиш ти кататися на санчатах? А на лижах? Як почувашся при цьому?

Чи остерегаєшся небезпечних місць? Якщо траплялися якісь пригоди, розкажи про них.

За Світланою Колядою

ОМЕЛЮХИ

I

Лютує мороз. Сьогодні так холодно, що маленькі школярі не пішли до школи. Оріся теж удома. Вона дивиться у вікно. Бабуся в хліві пореється. Нудно дівчинці самій. Он там, надворі, горобина червоними кетягами палає.

Аж ось налетіла зграйка омелюхів... Усю горобіну вкрила. Гарні птахи! Груди в них рожеві. Голівки чубатенькі. Посвістують омелюхи, ягодами ласують. Орися в долоньки плеще. До птахів озивається. От коли б вони прилетіли до неї! Та пташки на неї й уваги не звертають. Все їдять та їдять. Наїдаються.

Дивиться Орися, а вони мляві стають. Свистіти перестали. Раптом почали падати! Один, другий, третій... Усі попадали. Який догорі лапками, який на бочок...

– Ой лишенько! – стривожилася Орися, у вікно стукає... Прийшла бабуся і заспокоює внучку:

– Усе буде гаразд, – говорить. – Я їм допоможу. А ти спати лягай.

II

Прокінулася Орися – повна світлиця омелюхів! На кімнатному лимонному дереві сидять. Очам своїм дівчинка не вірить. А посеред світлиці – порожній кошик! Що за дива?! Дві пташки на підвіконні сидять. Дзьобами в шибку стукають.

Підвелася Орися з ліжка. На підлогу стала. А омелюхи – всі до вікон. З лимонного деревця злетіли. Об вікна стурбовано б'ються.

Орися – знов до ліжка. Затихла, чекає. Тільки очі з-під ковдри визирають. Сидять пташки біля вікон і не співають.

Вірила Орися випустити омелюхів. Заговорила дзвінким голосочком:

– Не лякайтесь! Я вас випущу! – Але пташки знову стривожилися.

Відкрила Орися кватірку. Сама в куточку ліжка притихла. Омелюхи – в кватірку! Один за одним, один за одним... Фур-р-р! Фур-р-р! Полетіли!

Увійшла бабуся і все пояснила. Мёрзлих ягід наковталися омелюхи. Дуже охололи їхні тільця. Від того птахи й попадали. Могли б і загинути. Але бабуся внесла їх у кошику до кімнати. Поки Орися спала, омелюхи відігрілися.

– А ти, Орисенько, добре зробила, що омелюхів випустила. Пташки сумували б за лісом. А на горобіну вони ще прилетять. Та й морози великі тримаються в нас недовго.

Про кого йдеться в оповіданні? Яку добру справу зробила бабуся? А Орися?

Знайди і прочитай рядки, у яких розповідається: а) якими були омелюхи; б) що вони робили; в) що з ними сталося.

Чому омелюхи попадали? Як це пояснила бабуся?

Василь Скуратівський

ЧОГО ЛЮТИЙ ЛЮТИМ ЗВЕТЬСЯ

Дві доби безперестанку гуляла віхола. Шарпкий вітер позадував стежки й дороги пухким покривалом. Уволю нарозкошувавшись, хурделиця врешті вгамувалася. Нині село вже купається в глибоких снігах.

– Ну й намелó! Усі шляхи-дороги в переметах, – заходячи до хати з відерцем води, бубонять самі до себе бабуся. – Насилу до криниці дісталася. Недарма кажуть, що лютий – місяць вітрів і кривих шляхів...

Почувши бабусину балачку, я миттю зіскочив з печі. Похапцем зодяг штанці, накинув куфайчину – і мерщій до дверей.

– Куди це так нафундобрився? – дивуються вони.

– Сніжок повідкидаю, – відказую. – Гляньте, скільки поначіплялося його на ваших валянках!

– А й справді, – схоплюються бабуся й виходять зі мною в сінці. – Січень міст будує, а лютий руйнує. Бач, скільки нахурдєлило за два дні!

– Нехай хурдєлить, – байдуже змахую рукою, – все одно лютневий сніг весною пахне.

– До весні, внуче, ще не один комар носа одморозить. Але як би лютий не лютував, а ведмедеві в барлозі бік пригриває.

Як Василь Скуратівський змалює віхолу?

Знайди в тексті й прочитай, які народні вислови вживає бабуся. Як ти вважаєш: це прислів'я, приказки чи прикмети? За якими ознаками ти це визначив?

Чи подобається тобі мова бабусі та її внука? Чим саме?

Оксана Сенатович

ЛЮТИЙ

Лютий в гості на гостіну
кліче всю свою родіну.
Та родіна – чималá,
суне й суне без числа:
Морозіща, Морозєнки –
і великі, і малєнькі;
завірюхи капловухі,
і сніжинки-балеринки,
і Вітрєнко, і Вітрисько –
вже вони близєнько, близько.
Ще до ночі в темнім борі
вся родіна буде в зборі.
Запита родіну Лютий,
чи то кожний добре взутий?..
Гей, у танець!.. І зі сну
збудять танцями весну!

Прочитай вірш. В образі кого зображено родину цього місяця? Зачитай ці рядки.

А тепер спробуй прочитати вірш виразно, уживши, де треба, інтонацію перелічення, дотримуючись потрібних пауз.

Ліна Костенко

БАБА ВІХОЛА

Баба Віхола, сіва Віхола
на метільній мітлі приїхала.
В двері стукала, селом вешталась:
– Люди добрії, дайте решето!
Ой просію ж я біле борошно,
бо в полях іще дуже порожньо.
Сині пальчики – мерзне житечко.
Нема решета – дайте ситечко!
Полем їхала, в землю дїхала
баба Віхола, сіва Віхола.

Прочитай вірш уголос, намагаючись передати інтонацію прохання.

Як Ліна Костенко називає зимову заметіль? А сніг?

Що означає вислів: *Ой просію ж я біле борошно!*

Для чого заметіль просила в людей сито й решето? У вірші йдеться про ранню зиму чи її середину?

Який іще вірш про зиму написала Ліна Костенко? Що спільного мають обидва вірші?

Вивчи вірш напам'ять.

Євген Гуцало

ЗАЙЦІ

– А мороз аж сміється, такий міцний, – розказував батько, вернувшись додому. – Ішов я через леваду, а заєць вискочив просто з-під ніг, і якби хоч злякався, якби дременув, а то ледь-ледь чеберяє лапами, хоч за вуха хапай. Тепер у полі все завіяно снігом, то зайці до селá внадилися – нагородах та в садках їм легше прогостуватися. Це ж можуть і молоді яблуні в нас пообгризати.

Василько глянув крізь шибку на засніжений садок, одягнув козушку, взув біті валянки – і надвір. Пóки йшов до погребá, мороз веселєнько так і співав під ногами.

У погребі Василько набрав мóркви, з капúсти наздирав листків і побрів горо́дом до са́ду. Під стóвбурами

молодих яблунь він клав де морквіну, а де капустаєне лістя. І радів: уночі зайці не стануть обгризати кору на деревах, матимуть смачнішу поживу.

Зосталося ще трішки моркви, то Василько перейшов до сусідського садка.

Та тут під грушею хтось уже поклав моркву. А також майстерно прилаштував дротяне сильце. Василько, гамуючи хвилювання, відв'язав мудру пастку й шпурнув її подальше в дерезу...

Уночі йому снився заєць. Він сидів на задніх лапах, а в передніх тримав червону морквіну і смачно гриз її.

А вранці сусід, прокидаючи від хати до воріт стіжку, розказував Васильковому батькові:

– Ох і зайці у нас цієї зими! І, мабуть, здорові, бо вчора зірвали у мене біля груші пастку. А слідів не лишилося. За ніч усе снігом замеліло.

Василько прислухавсь до їхньої розмови. Він прив'язував шматочок сала на калині – для синичок – і хитро всміхався.

 Про кого розповідається в тексті? Що саме? Чи сподобався тобі Василько? Чим саме?

Чому хлопчик хитро усміхався, слухаючи слова сусіда? Знайди слова, ужиті в переносному значенні. Що вони означають?

За Галиною Бондаренко

КОЛІ ЗИМА ЗУСТРІЧАЄТЬСЯ З ВЕСНОЮ

Стрітенського дня колісь чекали з нетерпінням. Зима з її морозами та сніговіями швидко набридала, особливо сільським дітям, яких вона заганяла до хати на піч.

Отіж і придивлялися 15 лютого – в день, коли, за народним повір'ям, ці дві пори року зустрічаються, – хто кого переможє. І коли переможно сяяло сонце, а зі стріх капала вода, це означало, що заквітчана красуня Весна пододала морозну Зимі і скоро вступить у свої права.

Цього дня освячували воду в церквах, святіли її в криницях, а також набирали тієї води, що капала зі

стріх, вірячи, що її чудодійна сила допоможе при недугах, оджене від дому лихо.

Разом з водою святіли також свічки, бо ці дві одвічні стихії – вода і вогонь – багато важили в житті наших предків. Стрітенською свічкою (її ще називали громницею) обкурювали дім, щоб очистився від усього лихого, запалювали її під час гроз.

На Буковині хлопці з дівчатами виходили гуртом на поле стрігати весну. На полі запалювали багаття, співали пісень, танцювали з радісними вигуками: «Зійшов сніжок – берись за плужок».

Що ти довідався з тексту про Стрітення?

Поділи його на три частини і добери до кожної заголовки.

Спиридон Черкасенко

ЗИМА І ВЕСНА

– Насуплю я брови, – говорить зима, –
і вітер з морозом повіє:
усе скрізь загине – рятунку нема!
Під снігом замре, заніміє.

– А я засміюся, – весна одмовля, –
і сонце пекуче засяє:
прокинуться луки, ліси і поля.
Усе розцвіте, заспіває!

Прочитайте вірш в особах. Що спільного в ньому й у прочитаному тобою оповіданні Галини Бондаренко?

ОЙ ВЕСНА-ВЕСНА, ДНЕМ КРАСНА

БЕРЕЗЕНЬ

Прийшов Березень до лісу. Роззирнувся, усміхнувся, вклоняється низько:

– З теплом тебе, срібляста берізка! Прокидайся, розвивайся, а я підумай жайворонків з вірію стрігати.

– Збудів-такі берізоньку, – усі клени кивають, –
недаремно ж і Березнем його називають.

А Березень уже в полі. На сніг тільки глянув, – почорнів сніг, зіщулювся та поволі й станув.

Узяв Березень козубеньку, поспішає гаєм. З козубеньки голубенькі проліски виймає. То там сипнє, то там сійнє... А он на долину підсніжників сніжно-білих цілу жмєню кинув. Іде Березень, радіє, що небо синіє, та в кожен двір заглядає, людей викликає:

– Гей, виходьте гостей стрічати! Лебедоньки вже летять, поспішають куликї, гуси, шпакї. Кому сїна, як годїться, киньте на горбочку. Кому хатку-дощаницю повісьте в садочку.

Прочитай текст. Чи нагадає він тобі вірш? Чим саме?

Яким зображений Березень? Що робив цей місяць? До кого він звертався?

Що в цьому тексті казкового, неймовірного?

Валентин Бичко

ПІДСНІЖНИК

У проміннях сонця ніжних,
край веселого струмка,
білий, росьяний підсніжник
раптом блиснув з-під листка...
Отакїй малїй, неначе,
ледь прокинувся від сну
тихий-тихий, а одначе,
він привів до нас весну!..
От йому вже й друзів треба –
і гляді, під берестком,
мов на землю впало небо –
синї проліски кругом...
То йому потрібні гості, –
і з далєкої землі
вже летять у високості
і шпакї, і журавлі...

Чому так називається квітка – підсніжник? Що про неї розповідається у вірші?

Які друзі в підсніжника? Яких гостей він чекає? Прочитай ці рядки.

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

9 березня – день народження великого Кобзаря. Ім'я цього великого українського поета і художника – славу і гординю українського народу – ти вже знаєш. Знаєш і деякі його вірші. А написав Тарас Шевченко їх дуже багато. Найперша його книжка називалася «Кобзар». Тому поета часто називають Кобзарем, тобто народним співцем.

Жив поет у 19 столітті. Писав про красу рідної землі й тяжке життя селян-кріпаків, закликав народ до боротьби. За це цар тяжко покарав поета. Його на десять років віддали в солдати, заборонили малювати і писати вірші. Однак Тарас Шевченко не скорився і продовжував малювати й писати вірші. У них оспівував рідну Україну, звеличував її народ. Про своє дитинство поет писав так:

Не називаю її раєм,
тії хатиночки у гаї
над чистим ставом край села...
...В тім гаю,
у тій хатині, у раю,
я бачив пекло... Там неволя,
робота тяжкая, ніколи
і помолитись не дають.
Там матір добрую мою
ще молодую – у могилу
нужда та праця положила.
Там батько, плачучи, з дітьми
(а ми малі були і голі)
не вітерпів лихої долі,
умер на панщині. А ми
розлізлися межі людьми,
мов мишенята...

Прочитай вірш спочатку мовчки, а потім – уголос, передаючи інтонаційно почуття вірша.

Чому поет не може назвати раєм життя в рідній хаті «над чистим ставом край села»?

Як жили батьки поета? Яка їхня доля? А їхніх дітей?

Світає,
край неба палає,
соловейко в темнім гаї
сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
степі, лані мріють,
між ярами над ставами
вєрби зеленіють.
Саді рясні похилились,
тополі поволі
стоять собі, мов сторожа,
розмовляють з полем.

Прочитай вірш. Яка картина природи в ньому змальована? Яка пора року?

Розкажи про це, використовуючи слова вірша.

Навчися виразно читати вірш. Вивчи його напам'ять.

Намалюй власну ілюстрацію до перших чотирьох рядків вірша.

У нашім раї на землі
нічого кращого немає,
як тая мати молодая
з своїм дитяточком малим...
Тепер їй любо, любо жити.
Вона серед ночі встає,
і стереже добро своє,
і дожидає того світу,
щоб знов на нього
надивітись, наговорітись.

Про кого розповідається у вірші? Яким настроєм сповнений вірш?

ЯК ТАРАС УЧІВСЯ В ШКОЛІ

Про школу першим завів розмову дід.

– *Що в голові є, то довіку твоє*, – сказав він. – Час уже Тараса до дядка в науку віддати.

– Та чи не мале ще? – озвалася тихо мати. Але батько підтримав діда:

– Нічого, хай змалку вчиться. *Що вмітимо, того за плечима не носитиме*.

Тарасові було і цікаво, і трохи боятко йти до школи. Він не раз бігав під її вікнами і чув, як учитель, дяк Совгир, гучним голосом проказує:

– Аз-буки! Аз-буки!

А за ним хлопці всі хором:

– Аз-буки! Аз-буки!

А інколи чути було плач і зойки, і дядькі, підморгнувши один одному, кажуть:

– Ач, дяк березовим пером випісує!

Непосидючий, цікавий до всього, Тарас відчував до науки велику охоту, хоч і важка була ота наука! Хіба що розуміли хлопці в тих словах, які повторювали за дяком? А до того ж незрозумілі слова підкріплювалися ремінним батіжком, що висів на стіні, та дяківськими штурханами. Така вже тоді була наука, що без різки й слова не вивчиш.

– Нічого, – підбадьорював дід, – *доки не намучишся, доми не научишся*.

– Краще вже вивчити швидше, – вирішив про себе Тарас. І цікаво, що ж далі буде?

Він скінчив Азбуку раніше за інших. Прийшов додому щасливий і гордий.

– Казав дяк, – звернувся до батька, – що вже Часослов треба.

– Отакé! – сплеснула руками Катруся. – Мамо! Тату! Та наш Тарас усіх випередив! Он Іван Бондаренко й половини ще не вивчив.

– Так це ж треба кашу варити, дякові нести, – заклопоталася мати. – Ох, ти ж мій школярику вчений!

Вранці і мати, і Катруся, і Ярінка дивилися, як обережно і серйозно ніс Тарас загорнутий у білу хустину горщик молочної каші. У кишені штанців брязкало кілька мідяків і стирчала дерев'яна ложка.

І каша, і грощі були нагородою вчителеві, яка належала з учнів при зміні книжок: Азбуки на Часослов, Часослова на Псалтир.

– Тарас кашу приніс! Тарас кашу приніс! – загомоніли школярі. Тарас перший між ними був героєм такого вродливого дня.

Совгир сьогодні нікого не бив. Горщик поставили на стіл, і всі учні повиймали з кишень ложки.

– Їжте Тарасову кашу, – засміявся Совгир, – а ти їх, Тарасе, лупцюй по руках, що не вчилися так, як ти.

Знявся гамір, сміх... Горщик швиденько спорожнів. Тоді Совгир вініс горщик на подвір'я і поставив на середині.

– Ну, хто влучить? – спитав дяк, і всі хлопці почали жбурляти в горщик палки, поки Іван Бондаренко не влучив і не розбив.

– А тікай, такий-сякий, а ви, хлопці, ловіть та добре намніть вуха, – закричав Совгир.

Та Іван, як почув такий наказ, дременув так, що й духу вмиль не стало.

– А чого це так рблять? – спитав Тарас удома. – І кашу несуть, і горщик б'ють, і вуха мнуть?

Навіть дід знизав плечима.

– А хто його знає, звідки звичай такий пішов...

– От кінчай Часослов швидше, – сказала мати, – то я ще каші наварю.

Такий добре вчився Тарас – нічого не скажеш.

– Добрий козак буде, – радів дід. – І до науки мастак...

Хто є головним героєм твору?

Яким зображено дід Тараса? Яка роль дідуся в дитинстві Тараса? Як він обґрунтував необхідність учитися?

Прочитай народні вислови, які це підтверджують.

Як навчався Тарас у школі?

Якими були порядки у старій школі?

Що тобі особливо не сподобалося? А що зацікавило?

Який момент твору зображено на малюнку?

Як охарактеризував дід Тараса? Знайди й прочитай рядок про це.

Як ти думаєш, чи здійснилася мрія батьків щодо свого сина і внука? Підтверди своє міркування.

Тарас Григорович Шевченко закінчив Петербурзьку Художню Академію мистецтв, був не тільки знаменитим поетом, а й відомим художником.

За Василем Скуратівським

ВЕСНЯНКИ

Із давніх-давен, щойно луки вкривалися травцею, сільська молодь улаштувала традиційні весняні ігри. Вибравши з-поміж себе найвродливішу, дівчата прикрашали її кóтиками, розпуклими гілочками верби й наспівували:

Ой вербо, вербо, вербице!

Час тобі, вербо, розвисься.

Узявшись за руки, водили хоробод, приспівуючи:

Ой вербо, вербо зелена,
спусти гіллячко додолу,
на зелену діброву,
на червону калину,
де соловейко гніздо в'є,
а сіва зозуля воркує...

Дітлахі в цей час на різні голосі закликали весну змайстрованими з вербів свистульками.

Весняні пісні ще називали гаївками, гагільками, шумівками. Часто їх виконували під так званий «кривий танець».

Спробуй розповісти, як за народними звичаями дорослі й діти зустрічали весну. Яких пісень співали? Який танець виконували?

Олександр Олесь

ВЕСНЯНКА

А вже ясне сонечко
припекло, припекло,
ясно-щире золотом
розлило, розлило.

На вулиці струмені
воркотять, воркотять.
Журавлі курликають
та летять, та летять.

Засиніли проліски
у ліску, у ліску...
Швидко буде земленька
вся в вінку, вся в вінку.

Ой сонечку-батечку,
догоді-догоді!
А ти, земле-матінко,
уроді, уроді!

Якою поет змальовує весну? На які ознаки весни він звертає увагу? Які образні вислови вживає? Вивчи вірш напам'ять.

МИРИЛКА

(З народного)

Вішні-черешні розвиваються,
сіне озеро розливається.
Ясне сонечко усміхається,
жито сілоньки набирається.
Через тин вишня похилилася,
дві подруженьки посварилися.
Тобі яблучко, мені грушечка,
не сварімося, моя душечко.
Тобі яблучко, мені зернятко,
помирімося, моє серденько.

Вивчи мирилку напам'ять. Принагідно використай її для примирення з подругою.

КРАЙ, В ЯКОМУ ТИ ЖИВЕШ

Ольга Хорошковська

НАША БАТЬКІВЩИНА

Україна – рідний край, твоя Батьківщина. Тут живеш ти і твої батькі. У багатьох і діди та прадіди жили в Україні, і для них вона справді є рідною. Рідна вона і для тебе.

У всі віки тут жив талановитий, працюючий, щирий народ – українці. Вони обробляли родючу землю,

розмовляли співучою українською мовою, склали пісні про своє життя, а коли нападали вороги, ставали на захист рідного краю.

Багата земля, чудовий клімат і дружелюбність українців приваблювали в Україну й людей інших національностей. Вони оселялися тут, одружувалися, народжували дітей, господарювали. Тому на українській землі живуть росіяни, євреї, румуни, угорці, кримські татари, болгары, греки та багато інших народів. У тяжкі воєнні роки вони пліч-о-пліч з українцями обороняли рідну землю, а після війни відбудовували країну.

Нині Україна – незалежна держава. Державними символами України є жовто-блакитний Прапор, Герб і Гімн. Державною мовою України є українська мова, її вивчають у школі діти різних національностей, щоб уміти спілкуватися між собою. Увесь український народ будує нову державу, аби в ній усі були щасливі.

 Прочитай текст мовчки. Розкажи, чому в Україні живе багато різних народів.

Які риси характеру властиві українцям? Кого з відомих учених, письменників, композиторів, художників, що мешкають в Україні, ти можеш назвати? Яка Україна нині? Назви її державні символи. Прочитай текст уголос і спробуй переказати його від першої особи (Я...).

Василь Латанський

УКРАЇНА

Знаєш ти, що таке Україна?
Україна – це гай солов'їний,
це біленька в садочку хата,
на пісні і казки багата.
Україна – це тато й ненька,
це безсмертне слово Шевченка,
це божественно рідна мова,
сонцесяйна і веселкова.
Україна – це волі голос,
сіне небо і спілий колос.

 Поясни, як ти розумієш, що таке Україна. Як на це запитання відповів поет? Вивчи вірш напам'ять.

МОВА

Не запозичена, не вкрадена ніким. Нізвідки не привезена, а наша. Співуча мова житиме віки і не замовкне пусткою назавше.	Бо рід живий! Корінням вузлуватим по всьому світі... Сестри і браті! Дітей скликає Україна-мати, щоб рідну мову серцем захистить.
---	--

 Прочитай вірш і розкажи, що в ньому сказано про українську мову.

Чому українська мова *житиме віки*?

Ольга Хорошковська

КИЇВ – СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ

Багато в Україні міст – великих і малих, молодих і старовинних.

Одним із таких старовинних міст є Київ – столиця України. Це давнє місто, засноване ще в 19 столітті. Софійський собор, Києво-Печерська лавра – пам'ятки тих часів.

Водночас Київ – сучасне європейське місто з вокзалами, аеропортами, метро й усіма видами транспорту.

Київ – найбільший культурний і науковий центр України. У ньому багато пам'ятників, музеїв, театрів. Серед визначних споруд – Національний оперний театр імені Тараса Шевченка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Києво-Могилянська академія тощо.

Якщо захочеш дізнатися більше про Київ – в Інтернеті знайдеш багато цікавої інформації.

 Можливо, хтось із вас був у Києві. Запитайте одне в одного, хто що бачив, розкажіть про це.

За Василем Скуратівським

НАРОДНІ СИМВОЛИ

Хліб-сіль на вишитому рушнику були високою ознакою гостинності українського народу. Кожному, хто приходив з чистими помислами, підносили цю давню слов'янську святиню.

Прийняти рушник, поцілувати хліб символізувало пошану тим, хто підніс або виростив хліб. Цей звичай пройшов крізь віки і став доброю традицією й у наш час.

Вишитий рушник. На ньому можна побачити яскраві барви й притемнені – чорні й червоні. Це залежить від місцевості: на Черкащині, наприклад, любляють яскраві – червоні, сині, зелені кольори, на Полтавщині – світлі, на житомирському Поліссі – чорні з вкрапленими червоними кольорами.

Саме про останні кольори існує історична легенда.

Є на Житомирщині містечко Коростень. Колись, ще за часів Київської Русі, тут місцеві жителі – житичі – виступили під проводом одного з князів – Мала – проти поборів київського князя Ігоря, котрий прийшов з військом, щоб стягнути з народу непосильну данину.

Житичі розбили військо Ігоря, а самого князя страшили.

Через рік княгиня Ольга, дружина Ігоря, збрала велике військо і жорстоко розправилася з житичами.

Коростень було спалено, а всіх чоловіків перебито. Підлітків і хлопчиків було забрано в полон.

З того часу жінки вишивали рушники й сорочки лише чорним кольором і тільки де-не-де вкраплювали червоний. Чорний колір символізував тугу, печаль. Так трагічні події в історії народу дістали своє вираження в кольорах.

Яке значення має вишитий рушник у житті українців? Яка давня традиція збереглася до наших днів?

Яка історична подія позначилася на кольорах вишивки Житомирщини?

Чи знаєш, які рушники вишивають у тій місцевості, де ти живеш?

Дмитро Павличко

ДВА КОЛЬОРИ

Як я малім збирався навесні
піти у світ незнаними шляхами,
сорочку маї вишила мені
червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
оба на полотні, в душі моїй оба.

Два кольори мої, два кольори:
червоне – то любов, а чорне – то журба.

Прочитай вірш. Поясни останні рядки. Яким настроєм сповнений цей вірш? Доведи свою думку.

Вірш «Два кольори» покладено на музику. Він став однією з улюблених пісень не лише українського народу. Навчіться і ви співати її.

Іван Гнатюк

МАТИ

Я прокидаюся рано –
й зразу, хоч ще не встаю,
тільки спробоння погляну,
бачу матусю свою.

Маї – досвітня пташинка,
здосвітку віч не змикне,
ходить по хаті навшпінки,
щоб не збудити мене.

Маї – то сонечко рідне,
сонечко ясне, земне,
слово її заповітне,
гріє і живить мене.

Прочитай вірш. З чим порівнює автор маму? Чому? Вивчи вірш напам'ять.

ЛЕГЕНДА ПРО МАТЕРІВ

Колись дуже давно на узбережжі Чорного моря жили люди... Вони орали землю, випасали худобу і полювали на диких звірів. Восени, коли закінчувались польові роботи, люди виходили на берег моря і влаштовували веселі свята: співали, танцювали біля величезних вогнищ, влаштовували ігри, які закінчувались пусканням стріл – стріл щастя.

Коли хлопець хотів стати мисливцем, він пускав стрілу в бік лісу, якщо пастухом, – у бік табуна, а якщо хліборобом, – у бік поля.

Дивіться на ці ігри виходив з морських глибин цар морів-океанів – Нептун. Це надзвичайно страшний цар, очі у нього великі, білі, ніби пузирі, борода зелена – з водоростів, а тіло синьо-зелене, під колір моря. Щоразу, дивлячись на ігри, він, сміючись, говорив:

– Хоч як люди нахваляються своєю силою, а мене бояться. Ніхто з них не насмілювався пускати стріл у бік моїх володінь.

Говорив він так тому, що був упевнений: ніхто не наважиться спробувати своє щастя на морі.

Одного разу вийшли до вогнища юнаки. Вони раптом повернулись у бік моря, і всі, як один, пустили стріли туди.

Як розсердився Нептун!

– Я всіх вас поховую в безодні морській! – заревів він.

Жінки, дивлячись на своїх синів, замислилися: цар морський і справді може похоронити їхніх дітей у морі. А жінки були тут сильні, вродливі, вони ніколи не старіли.

Думали, думали жінки і вирішили віддати всю свою силу синам. Юнаки, взявши материнську силу, підійшли до самого берега моря. Щоб не підпустити їх до води, Нептун кинув величезний вал, але юнаки встояли, не зігнулись і не побігли назад. А матері після цього стали слабкими.

Ти бачив будь-коли слабких жінок? Якщо коли-небудь зустрінеш, то не насміхайся з них: ці жінки всю свою силу віддали таким самим дітям, як ти.

Коли Нептун побачив, що юнаки витримали натиск важкого валу, він дико зареготав і люто вигукнув жінкам:

– Хай ваші сини вистояли проти мене тут, на березі, але в морі я порву їм руки!

Жінки знову зажурилися: так, морський цар і це зробити може, у нього міцні жили.

Поки вони думали, на поверхню вийшли дочки морського царя, некрасиви, як і їхній батько. Вони сказали:

– Жінки, віддайте нам свою красу – за це ми дістанемо з морського дна міцної трави, зів'ємо з неї жили для ваших синів, і руки в них будуть такі ж міцні, як у нашого батька.

Жінки зразу погодилися на ці умови і віддали дочкам морського царя свою красу.

Якщо ти побачиш будь-де некрасиву жінку, не відвертайся від неї, знай, що вона принесла в жертву свою красу ради дітей.

Коли цар Нептун дізнався про вчинок дочок, страшенно розгнівався, викинув їх із моря і перетворив на чайок.

Ти чув, як чайки плачуть над морем? Це вони просяться додому, але жорстокий батько не пускає їх до себе і навіть не дивиться на них.

А моряки на чайок завжди дивляться і надивитися не можуть, тому що чайки носять красу їхніх матерів.

Юнаки, відчувши міць у руках і силу в плечах, нарешті вийшли в море. Вийшли вони – і зникли. Чекають-чекають матері – не повертаються сини.

З'явився знову перед жінками Нептун і голосно-голосно зареготав. Від його реготу навіть хвилі пішли по морю.

– Не діждатися тепер синів! – регоче Нептун. – Адже вони заблукали. Ви забули, що на морі нема доріг і стежок.

І знову він заходився від страшного сміху. Тоді жінки вигукнули:

– Хай буде в наших очах менше світла, але хай над нашою землею ще ясніше горять зірки, щоб сині знайшли по них дорігу до рідних берегів!

Тільки сказали так жінки, у небі зразу ясно-ясно заблищали зірки. Юнаки побачили їх і благополучно повернулися додому. Ось чому моряки сильні й непереможні: матері віддали їм усе краще, що мали.

Прочитай легенду. Чи сподобалася вона тобі? Чим саме?

Розкажи, що зробили матері для своїх синів.

У легенді є кілька звертань до тебе, до всіх нас. Знайди і прочитай їх. Про що говориться в них?

Василь Сухомлинський

СКІЛЬКИ Ж РАНКІВ Я ПРОСПАВ...

Завтра починаються літні канікули... Третьюкласник Василько запитав у батька:

– Тату, а що я робитиму влітку?

– Відпочиватимеш і працюватимеш, – відповів батько. – Завтра поїдемо зі мною в поле. Добре?

– Добре! – зрадів Василько.

А Васильків батько працював агрономом. Він вставав удосвіта і їхав у поле.

Василько крізь сон почув, як хтось доторкнувся до його плеча. Тихенько штовхає, будить.

Ой, як не хочеться вставати! Але пригадав Василько, що сьогодні вони з батьком їдуть у поле. Підвівся, подивився довкола. Надворі ще темно. На небі зірки сяють, а на сході червоніє.

Василько вмівся, поснідав з батьком. Ось вони вже й на подвір'я вийшли. Василько показує на рожеве небо на сході й питає:

– Тату, що воно такє? Чому небо червоне? Невже там пожежа?

Батько всміхнувся.

– А хіба ти ніколи не бачив, як сходить сонце?

– Не бачив, – відповів Василько.

– Дивись, – сказав батько. – Побачиш раз – захочеться побачити щодня.

Потім вони стояли на околиці села. Перед ними зеленіло пшеничне поле. Сонячні промені блищали в крапельках роси. У блакитному небі співав жайворонок. Василько стояв, мов зачарований.

– Ой, красиво ж, – тихо промовив він. – Невже щодня так красиво?

– Щодня, – відповів батько.

– Скільки ж ранків я проспав, – з жалем промовив Василько.

Яка картина природи так вразила Василька?

Чому хлопчик з жалем сказав: «Скільки ж ранків я проспав»?

Яка головна думка оповідання?

Дмитро Павличко

Де зелені хмари яворів
заступили неба синій став,
на стежині сонце я зустрів,
привітав його і запитав:
– Всі народи бачиш ти з висот,
всі долини і гірські шпилі —
де ж найбільший на землі народ?
Де ж найкраще місце на землі?

Сонце посміхнулося здаля:

– Правда, все я бачу з висоті,
всі народи рівні, а земля
там найкраща, де вродився ти!
Вироста́й, дитино, й пам'ята́й, —
Батьківщина — то найкращий край.

Прочитай вірш мовчки. Як він побудований?

Про що запитала дитина в сонця і яку відповідь отримала?

У яких рядках виражено головну думку твору?

Розміть вірш і навчись його виразно читати.

Навчальне видання

Ольга ХОРОШКОВСЬКА
Наталія ЯНОВИЦЬКА

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА МОВА – ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ.....	5
МОВА І МОВЛЕННЯ. ПРАВОПИС (повторюємо вивчене)	6
Усне і писемне мовлення. Культура мовлення	6
Звуки української мови й позначення їх буквами. Норми літературної вимови.....	11
Склад. Наголос.....	14
Текст.....	31
Речення.....	34
СЛОВО – ЧАСТИНА МОВИ	49
Іменник.....	52
Прикметник.....	96
Займенник.....	111
Дієслово.....	119
Часи дієслів: теперішній, минулий, майбутній	120
Неозначена форма дієслова.....	136
Прислівник	137
ЧИТАННЯ І РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ.....	142
Усна народна творчість.....	142
Скоромовки, загадки, прислів'я і приказки.....	146
Здрастуй, осінь.....	152
Сніжна зимонька.....	160
Ой весна-весна, днем красна.....	173
Тарас Григорович Шевченко	175
Край, в якому ти живеш	181

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням польською мовою

Підручник для 4 класу
для загальноосвітніх навчальних закладів

Редактор Л.Л. Кириєнко
Художній редактор І.Б. Шутурма
Коректор О.А. Тростянчин

Формат 70×100¹/16. Ум. друк. арк. 14,9.
Тираж пр. Зам. № .

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net